

BİRİNCİ BÖLÜM

I. DÜNYA'DA ve TÜRKİYE'DE TARİHSEL SÜREÇTE FEMİNİZME GENEL BİR BAKIŞ

A) MODERN ANLAMDA BATI'DA FEMİNİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI

Kadınların içinde buldukları toplumsal yapıda siyasal, toplumsal ve ekonomik alanda ayrımcılığa uğramaları sadece 18. ve 19. yy için söz konusu olan bir durum değildir. Ancak bu dönemler, aydınlanma modernliği karşısındaki tutumları itibariyle eleştirel duyarlılığa sahip toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı bir dönemdir. Fransız devriminin ortaya attığı özgürlük, eşitlik, adalet ve kardeşlik temel fikrine bağlı olarak, çeşitli toplumsal grupların kendilerinin dezavantajlı olduklarını düşünmeleri, onları mücadele etmeye sevk etmişti.

Çıkış noktası açısından bir özgürlük ve eşitlik arayışı olan hareket; toplumun özgürleşmeye, bireyselleşmeye başladığı, geleneksel yaşam biçiminden koptuğu, siyasal ve ekonomik dönüşümlerin yaşandığı 18. yy sonrasında başlamış ve 19. yy boyunca ideolojisini belirlemiş, feminizm kavramıyla kendini ifade etmiştir (Çakır, 1996: 18). Cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan feminizm (Hooks, 2002: 2), ortaya çıktığı toplumsal ve siyasal koşullar içerisinde farklı kavrayışlar sergileyerek kendini yeniden üretebilmiş ve kadınlara ilişkin özgün bir bakış açısı olarak var olmaya başlamıştır.

Ataerkil yapı içinde kadınların eşitlik taleplerini daha önce olmadığı bir biçimde politik hareket klan belirli özellikler vardır. Serpil Çakır'ın kadınların mücadelesinin toplumsal boyut kazanmasına ilişkin yaklaşımına göre, kadınlar tarafından başlatılan tartışmaların bir toplumsal harekete dönüşmesinde 3 faktör etkilidir. Bunlardan ilki, toplumun siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel alanlarda köklü değişimler geçirerek belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine ulaşması; ikincisi, düşünsel alanda gerçekleştirilen eşitlik ve özgürlük taleplerinin kadına ilişkin yönünün gerçekte uygulanmaması ve bunun kadınlar tarafından fark edilmesi ve üçüncüsü, kadınların

bir k>s>m>n>n sorunun çözümsüz olmadığı konusunda bilinçlenmeleri, bireysel düzeyde başlayan talepleri giderek örgütlü yapılara dönüştürerek hareketi başlatmalarıdır (Çakır, 1996: 21). Gerçekten de dönemin toplumsal ve düşünsel ortamına bakıldığında, 17.yy da Dekartçılık, 18.yy da Ansiklopediciler'le gelişen Rönesans ideolojileri bireyin haklar>n>, ön yargılara karşı akli ve eleştiri hakkını, siyasal kat>l>m>n motoru olarak bireysel sorumluluğu ve bilinci, dış dünyayı denetlemeye olanak veren bilim ile tekniği yüceltiyordu. Ancak erkeklere aşılarmaya çalışılan bu ideallerle kadımlara dayatılan boyun eğme ve evcilleşme ilkeleri arasında ak>l almaz bir sapma vard> (Michel, t.y.: 49-50). Böylece ortam, geçmiş yüzyıllara göre, feminist mücadele için çok daha uygun bir hale geldi.

Fransız Devrimi'nin temeline karşı yazmış olan Mary Wollstonecraft'ın *Vindication of the Rights of Women* (Kad>n Haklar>n>n Savunmas> 1792), ilk modern feminizm metnidir (Heywood, 2007: 290). Metinde, insan olmalar> nedeniyle kadınların da erkekler gibi aynı hak ve ayrıcalıklara sahip olması gerektiği ileri sürülmüştü (Heywood, 2007: 303). Frans>z devrimi, kad>nlar>n kendileri hakk>ndaki düşüncelerine ilişkin düşündürücü ve dönüştürücü etkilerin yaşandığı temel bir süreç olarak ele alınabilir. Öyle ki bu dönemde insan hakları bildirgesi yayınlanmış, kişi hak ve özgürlükleri yasal güvence altına alınmıştır. Ancak insan haklar> konusundaki dönüşümün temel noktası sayılabilecek Fransız devrimi, cinsiyete dayal> ayrımcılığın ortadan kalkmas> konusunda olumlu bir etkiye sahip olamamıştır. Yaşanan hızlı değişimler, yeni değer ve hakların ortaya çıkmasını sağladı. Kadınlar, toplumsal hayat>n her alan>nda esen bu olumlu havadan tam olarak faydalanamad>klar>n> anladıklarında duruma karşı muhalif kıpırdamalar başladı. Her kesimden kadın, konumuna ve ezilme şiddetine göre başkaldırdı; işçi kesimindeki kadınlar ağır çalışma şartlarına ve düşük ücrete, burjuva kadınları ise ekonomik ve siyasal haklardan yoksun bırakılmaya başkaldırdılar. Amerika'da kölelik karşıtı hareketle iç içe gelişen kadın hareketi, İngiltere'de orta sınıf önderliğinde oy hakkı talebine odaklandı. Fransa ve Almanya'da ise kadın hareketi ağırlıklı olarak işçi sınıfı kadınlarının önderliğinde gelişti (Çakır, 1996: 20-21).

17. ve 18.yüzyıllar boyunca kadının eş ve anne olarak evine ait olduğu varsayım neredeyse evrensel bir kabuldü. 18.yy.ın ortasından itibaren ve özellikle 19.yy.ın başındaki tarihsel dönüşümler, özellikle sanayi devrimi, iş yeri ile ev mekanını birbirinden ayırarak kadını özel alana hapsetti. Bu durum, akılcılığı kamusal alanla, akıl-dışılığı ve ahlakı özel alanla ve kadınıla özdeşleştiren aydınlanma düşüncesini destekledi (Donovan, 1997: 19). Bununla birlikte Akıl Çağı olarak adlandırılan bu dönemin siyaset felsefecileri, ancak akıl pratiğiyle anlaşılabilen, mutlak doğal hakların ya da doğal kuralların önsel olarak var olduğu fikrini ortaya atmışlardı. Bu da modern dünyanın en temel ahlaki düşüncesini yani, her insanın doğuştan gelen doğal hakları olduğu fikrini ortaya çıkarıyordu (Donovan, 1997: 17). Doğal haklarla herkesin eşit ve özgür sayıldığı bir ortamda kadınlar, hak sahibi özgürleşen “herkes” in içine giremiyordu. Gerçekten de, erkekler, yepyeni bir eşitlik ve toplumsal değişme anlayışını savunurken, nasıl oluyor da nüfusun yarısını sürekli olarak göz ardı ediyorlardı? (Berktay, 2003: 41)

Zira, toplumsal sözleşme kuramcılar (Hobbes, J.Locke, J.J.Rousseau) tarafından ortaya atılan varsayım göre, doğal haklara sahip bireyler, ailenin efendisi ve temsilcisi olan mülkiyet sahibi erkeklerdi (Çaha, 1996: 22-27). Doğal haklar geleneğinden gelen feminist kuramcılara göre, kadınların rolünü ev işine ve kocanın rahatını sağlamaya indirgemek, kadın “doğası”nın bir gereği olamazdı. Artık kadınların yaşam tarzında bir devrim gerçekleştirmenin zamanı gelmişti. Kadınlara yitirdikleri onurlarını geri vermek ve insan soyunun bir parçası olarak dünyanın dönüştürülmesine katkıda bulunmaları gerekiyordu (Michel, t.y.: 46). Buna paralel olarak, kadınların birer vatandaş olarak, erkekler ile aynı temel haklara sahip birer “insan” olduklarını ileri sürmekteydiler. Temel doğal haklar doktrinini kadınlara uyarlayan en erken girişim, Elisabeth Cady Stanton tarafından kaleme alınan ve 19-20 Temmuz 1848 tarihinde Seneca Falls, New York’ta yayınlanan, Declaration of Sentiments (Duyguların Deklarasyonu)’tir. Stanton, bu bildirge ile, insanlık tarihinin, erkeklerin kadınlara sürekli zarar vermelerinin, onların haklarını gasp etmelerinin tarihi olduğunu ifade ediyordu (Donovan, 1997: 23,24,25). Dönemine göre oldukça radikal olan bildirge önemli bir gerçeği de gün yüzüne çıkarıyordu. Kıyıda kalmışlar üzerine kurulan insanlık tarihinin cinsiyeti erkekti.

Sanayi devrimiyle beraber kadınlar ekonomik alanda iki tür mağduriyet yaşadılar. Birincisi, ailenin ekonomik bir birim olmaktan çıkması, kadının yegane geleneksel dayanağı olan bir kurumda ağırlığını kaybetmesine yol açtı. Sanayi öncesinde üretim merkezi aile olduğu için kadın da üretim içinde yer alabiliyor ve belli bir ekonomik inisiyatife sahip olabiliyordu. Oysa aile ve iş yerlerinin ayrışmasıyla kadın, ekonomik ağırlığı olmayan bir kuruma, aileye terk ediliyordu. Kadınların ikinci mağduriyeti ise sanayi burjuvazisinin kadın emeği üzerindeki emelinden kaynaklanıyordu (Çaha, 1996: 42-43). 18.yy.da kadınlar açışından emek piyasası daha da daraldı ve kadınlar en ağır, en kötü ücretli işleri kabul etmek zorunda kaldılar. Piyasanın emek gücü ihtiyacını da karşılayan kadınlar, tıkanıklıklarda en kolay harcanan lokmalar oluyordu. Emek piyasası daraldığında, yiyecek kıtlığı sebebiyle çıkarılan ayaklanmalarda özellikle çocuklu dullar ve işsizler ön saflarda yer alıyorlardı (Michel, t.y.: 46). Gerçekte, kadınlar açısından ağır çalışma şartları ve düşük ücretler son derece olumsuz bir durum olsa da, kadınların kamusal alana çıkması açışında önemli bir noktadır.

Kapitalizmin erken ekonomik krizleri ve yeni palazlanan burjuvazinin kamusal/özel alan, iş yeri/ ev ikiliğinde kadınları eve kapatma politikası, bu tahakküme katlanamayan pek çok kadının Amerika'ya göç etmesine neden oldu. Burjuvazinin girişimci ruhunu kendileriyle birlikte yeni kıtaya taşıdılar ve kendi işlerini kurup mülk sahibi oldular. Bu kadınlar Amerikan bağımsızlığında önemli bir rol oynadılar. Diğer yandan 18.yy Avrupa'sı, kadınların kamusal alana yatkınlık nedenlerinin olduğu bir dönemdeydi. 18.yy. Fransa'sı "salonu olan kadınların" saygınlıklarının doruğa ulaştığı bir ülkeydi. Her kadın belli bir dalda uzmanlaşmış ve Aydınlanma Çağı'nın bir ya da birkaç yazarını himayesine almıştı. İdeolojik tartışmalar yapan kadınların yanı sıra, halk kesiminden kadınlar da hem Paris'te hem de taşrada Fransız devriminin hazırlanmasında önemli rol oynadılar. 1789'da küçük esnaf, balıkçı, çamaşırcı, gündelikçi, artist, terzi, şarkıcı, işsiz kadınlardan oluşan 4000 kişilik bir kadın kitlesi Versailles'a yürüdü. Orta sınıftan kadınlar, devrimi desteklemek üzere erkeklerle birlikte ve onlarla eşit haklara sahip oldukları kulüpler kurdular. Çok sayıda kadının katıldığı 1848 Şubat Devrimi'nden sonra feminist

eylemler bir çok kanaldan gelişmeye başladı. 1849'da Kadınların Sesi gibi dergiler çıkarıldı. Bu dergilerde kadınların oy ve temsil hakkı savunuldu. Kadınlar aynı zamanda ekonomik hakların da talep ediyorlardı. Çamaşırcılar da mücadele ederek 14 saat olan çalışma sürelerinin 2 saat kısılmasını sağladılar. Öte yandan işsiz kadınlara iş bulmak üzere oluşturulan, ama hiyerarşik ve adaletsiz bir yapısı olan ulusal atölyelerin örgütlenme tarzında değişiklik önerdiler. Atölyelerde çocuklar için kreşler kurulması ve mesleki eğitimin kadın işçilerin kendileri tarafından örgütlenmesi, taleplerinin başında geliyordu (Michel, t.y.: 46-56).

Feminizmin doğuşu ile modernleşme, burjuva devrimi ve “*rasyonel insan*” temel alan doğal ve evrensel haklar teorisinin gelişimi arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır. Ne var ki, “*eşitlik, özgürlük, kardeşlik*” bayrağını yükselten burjuvazinin “*insan*” soyutlaması da yüzlerce yıllık geleneği sürdürerek kadınları dışlayan bir nitelik taşıyordu ve yeni oluşmakta olan ulus-devletin kardeşliği, kadınları oy hakkının dışında bırakmasının açıkça ortaya koyduğu gibi “*erkek kardeşlik*” ti. Böyle bir zihinsel ve kurgusal yapı içinde, kadınların bütün yapabildiği, eğitim hakkı talep etmekte. Bu hakkın talebi için kullandıkları argümanlar da, ister istemez, erkeklerin desteğinin kazanılmasında yoğunlaştı ve ataerkil toplumsal cinsiyet tanımların dayandırıldı: kadınların eğitilmelerinin gerekçesi, “ulusun anaları” sıfatıyla ulus-devlete sadık oğullar yetiştirebilmeleriydi (Berktay, 2003: 90-91). Yine de kadınlar, teorisinin ve pratiğin içerdiği tutarsızlıkları fark edip eleştirmekte ve kendileri için de “*doğal haklar*” talep etmekte gecikmediler.

Ataerkil sisteme karşı kadınların yaptıkları eylemlere ve sundukları önerilere kulaklar genellikle tıkandı. Hatta kadın eylemlerinden bıkan ulusal meclis, onlara siyasal haklar tanınmasını reddetti, ayrıca kadınların kulüpler kurmalarına ya da bunlara üye olmalarına, toplantılarına katılmalarına yasakladı. Ancak, bu olumsuz atmosferde kadınların, cinsiyetçi sömürü ve baskıya sona erdirme mücadelesi için umut verici bir gerçeklik vardı ki, o da, feminist toplumsal harekete her sınıftan kadının – aralarında ortak bilinç ve örgütlenme olamasa bile- kendi rengine, tarzına ve imkana göre katılmasıdır.

19. yy.ın ikinci yarısında devrimci sosyalizm gelişti. Bu ak>m, Karl Marx ve Engels'in etkisi altında, kapitalizmin temelini oluşturan üretim araçlarının özel mülkiyetine karşı çıkıyor, proletarya devriminin, bu sistemi yıkarak, mülkiyeti, halkın ortak mülkiyetine dönüştürmesini öngörüyordu. Ancak Marx'ın iktisat politikasında geliştirdiği, meta üretimi ve ücretli emek sömürüsü tahlili, gerek sermayenin gerek ailenin kadınların pazara yönelik olmayan ev içi üretimlerinden sağladıkları çıkarların göz ardı edilmesine yol açmaktaydı (Michel, t.y.: 57). Marx'ın analizinde ne tek tek insanların ne de bir cins olarak kadın ve erkeğin bir rolü söz konusuydu. Belirleyici olan maddi koşullar olduğu için bu koşullarda boy gösteren aktörler, bireyi çok üst düzeyde aşan, onları kuşatan ve onlarda bir kolektif bilinç geliştiren sosyal sınıflar olmaktadır (Çaha, 1996: 34). Dolayısıyla kadınların kurtuluşu, proletaryanın, ücretli emeğin kurtuluşunun doğal bir sonucu olacaktı. Ancak, sosyalistlerin kadın hakları konusundaki düşmanca tavırlarına karşın, sosyal ve siyasal yapıların değiştirilmesi için, demokratların ve devrimcilerin her eyleme geçişinde kadınlar da cesaretle onların yanında yer aldılar. Zira kurtuluş için kolektif bilinç gerekiyordu. Kolektif bilince alternatif her kuram ya da eylem, düşmandı artık. Dönemin halkçı feministlerine göre, kadınların kurtuluşu doğrudan kendileri tarafından kazanılamazdı.

Kadınlar kadınlık durumlarına mücadeleyi içinde buldukları sınıf ve statüye göre vermeye başladılar. 19.yy da kadınların oluşturduğu feminist olan ve olmayan mücadele cepheleleri çoktu ve aralarında çelişki olduğu gibi işbirliği de pek yoktu. İlk çıkışı yapan ve karşılaştıkları eşitsiz muameleyi kadın olmalarına bağlayan orta sınıf kadınlarla aralarındaki farkın altını çizen alt sınıf kadınlar, bu ayrımı belirtmek için, kendilerine feminist demediler. Batı'da gelişen hareketler, işçi sınıfını veya orta sınıfı yeğledikleri için sosyalist veya liberal hareketler olarak ikiye ayrılmıştı. Bazı mücadeleler beyaz kadınlara özgü kalırken, bazıları kadınlar kadar siyahlar ve işçi sınıfı için de savaş vermiştir (Ramazanoğlu, 1998: 24,25).

Ancak madalyonun bir de öbür yüzü var. Aslında eşitlik beraberinde erkek değerleriyle bütünleşmeyi getirir. Eğer ataerkil kültürün, yaşamın tüm titreşim

alanlarına yayıldığı ve tüm alanlarda insiyatifi, gücü, üstünlüğü ve önceliği erkeğe verdiği iddia ediliyorsa o zaman eşitlik politikası kadın› “*erkekleştirerek*” onlar›n değerleriyle buluşturacaktır. Özetle kadın kadın olmaktan çıkacaktır. Bunun kadına bir şey kazandıracığını iddia etmek güçtür. Erkek merkezli normlar olduğu gibi kabul edilerek kadınlar bu normların yörüngesine sokulmuştur (Çaha, 1996: 50). Bu nedenle eşitlik arayışında olan feministlerin eşitlik yönündeki politikalarının, sonuçta ataerkil sistemi pekiştirdiğini görmek pekala mümkündür.

Kadınların her düzeyde eğitim kurumlarına alınmaya başlaması, 19.yy feministlerinin elde ettiği önemli kazanımlardanı. Yine bu yüzyılda feministlerin geliştirdiği diğer önemli düşüncelerden biri de tüm ülkelerin kadınlarının birleşmeleri ve haklarını kazanmak için yardımlaşmalarının gerektiğiydi. Bu doğrultuda örgütlenmeler yapıldı. 1888’de Washington’da Uluslar aras› Kadın Konseyi’nin kuruluş toplantısı yapıldı. Toplant›ya 66 Amerikal› ve 8 Avrupal› kadın katıldı. Burada yeni uluslar aras› örgütün amaçlar›n› saptadılar. 19.yy. boyunca ortaya atılan çeşitli feminist talepler, kadının ezilişine son verecek bir eylem planı çerçevesinde birleştirildi. Bu çok geniş programı bir cümleyle özetlemek gerekirse “ *İnsanı ilgilendiren hiçbir şey feminizme yabancı değildir*” demek olasıdır. 1899’da Uluslar aras› Kadın Konseyi’nin Londra’da yapılan ikinci toplant›s›na 5 bin delege katıldı. Bu konseylerde işçi kadınlarla aristokrat, zengin, burjuva kadınlar Katolik, Protestan, Yahudi ve mason kadınlar birlikte çalışmaktaydılar. Michel’in deyişiyile, kitle feminizminin ortaya çıktığı çağ, kadın enternasyonallerinden ilkinin kurulmasıyla kapanıyordu. Her ülkede Uluslar arası Kadın Konseyi’nin şubeleri kuruldu. I.Dünya Savaşı sırasında Uluslar arası Kadın Konseyi’ne bağlı feministler, ülkelerin birbirlerine yönelttikleri düşmanlığa karşı, kadınların kız kardeşliğini ilan ettiler (Michel, t.y.: 56-72). Toplumsal mücadeleler alanında enternasyonalleşmenin feminist hareketi etkilediğini görüyoruz. Ayrıca bugün de kadın kurumları ve örgütleri tarafından vurgulanan savaş karşıtlığı o dönemde de mücadelede önemli bir yere sahipti.

19.yy. feministleri, kadınların barışsever, reformcu doğalarının doğuştan geldiğini ve kadınların bu görüşlerini “*siyaseti arındırmak*” için kamusal

alana taşıyacaklarını ileri sürmüşlerdi (Donovan, 1997: 125). Bu dönemde medeni haklar konusunda, Harriet Taylor'un 1832 metni, 19.yy.da önerilen en radikal metinlerden biriydi. Kadınlara için tüm kamu kurumları ve mesleklerini içeren tam bir sivil siyasi eşitlik üzerine ısrar etmekten öte aynı zamanda evlilik ile ilgili tüm yasaların kaldırılmasını da öneriyordu. Boşanma müzakerelerinde devletin hiçbir şey söyleyemeyeceği anlamına gelen bu anlayış bugün bile radikaldir (Donovan, 1997: 56).

Birinci dalga feminizm, oy hakkı elde etme mücadelesi etrafında gelişti. Kendileri dışında formüle edilen toplumsal sözleşmeyle gelen sivil toplumun dışında kalmak istemeyen kadınlara, kamusal alanda kocaları tarafından değil bizzat kendileri tarafından temsil edilmeyi istediler. Bunun için Batı'da çok yoğun oy hakkı kampanyaları başlatıldı. Bu kampanyaların biricik talebi, dışlandıkları kamusal alanda kendilerine de bir yer açılmasıydı. Konu daha çok insani bir olay olarak düşünüldüğü için kadınlara bir "cins" olma bilinci henüz gelişmemişti. Ancak kampanyaların cesaretlendirdiği kadınlar bir araya gelerek kadın grupları oluşturmuş, kadın hareketine yeni bir ivme kazandırmıştır. Bu ivme, erkek egemen toplumda kadının eğitim alanından ekonomik alana, sosyal alandan hukuksal alana kadar uzanan eksen içinde durumu iyileştirme, erkekle aynı konuma getirme istemi etrafında gelişti. Oy hakkı kampanyalarının bir adım ötesinde olan hareket, kadınlara bir "cins" olarak tanınıyor ve sosyal yaşamda cinsiyete dayalı iş bölümünün sona erdirilerek kadınlara eşitliğin yolunun açılmasını sağlamaya çalışıyordu (Çaha, 1996: 43- 44).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1920'lere kadar, 21 ülkede kadınlara oy hakkı tanındı. Bundan böyle Uluslar arası Kadın Konseyi ve Oy Hakkı Birliği gibi büyük feminist örgütler savaşın önlenmesi, kadınlara ve kadın emekçilerin haklarının savunulması hedeflerine yöneldiler: kadın işçilerin durumlarının düzeltilmesi, aile yardımları, iki cins için çalışma koşullarının eşitlenmesi, evlilik dışı çocukların korunması, evli kadınlara milliyetini ve soyadını koruma hakkı vb. (Michel, t.y.: 72) Bununla birlikte, devlet kanun ve kurumları ve özel kurumların kuralları cinsiyet ayrımına karşı kör olması, bu ayrımı görmemesi isteniyordu. Eşitlik politikasıyla eşitlikçi feministler bütünlük, birlik, benzerlik, farklılığı görmemezlik gibi kavramları

ön plana çıkarıyorlardı. Çünkü eşitlik, ekonomik bağımsızlık, entelektüel imkanlar ve sosyal özgürlük gibi hususlara yol açacak, kadının yaşamın her alanında varlık göstermesini sağlayacaktı (Çaha, 1996: 48).

İnsanlık tarihi boyunca pekiştirilen ataerkil düzendeki bu açılımlar feminizme zihin açıcı analizler sunmuş olsa da, feminist hareketi ataerkil sistemin kapsama alanı dışına çıkaramıyordu. Feminizmin içindeki eşitlikçi damar, biyolojik farkın insanın özü açısından bir fark yaratmadığını, özde kadınla erkeğin eşit olduğunu savundu. Ancak ortaya konulduğu haliyle insanların eşitliği kavramı, Batı’lı beyaz erkekten başka insan tanımıyor ve diğer tüm “öteki”lere kör bakıyordu. Öyle ki ataerkil toplumsal yapı, istisnalar olmakla birlikte, kadınlar kamusal alanda bakıcılık, besleyicilik, temizlikçilik, hemşirelik, sekreterlik gibi mesleklere uygun görmekteydi.

Fakat feminizmin esas gelişme noktasını 1960’lardaki öğrenci hareketleri oluşturdu. Bu tarihten sonra feminizm hem teorik tartışmalarla hem de fiilen gerçekleştirdiği siyasi eylemlerle gelişme gösterdi. Kürtaj hakkı, feminist eylem ve kampanyaların merkezi kavramıydı. Bu aynı zamanda ataerkil ideolojiye karşı savaşın da sembolü olarak kabul edildi. Bununla beraber cinsiyet ayrımının sadece birtakım toplumsal kalıpları getirmekle yetinmeyip aynı zamanda davranış kalıplarına ve kişilik oluşumlarına kadar yansıdığı işlenen konular arasındaydı (Çaha, 1996: 44).

İkinci dalga feminizm olarak adlandırılan bu feminizmin başarılı sonuçlarından biri, kadın ve erkeklerin “kadınlık” olayına bakışındaki farklılıkta görülmektedir. Bunun yanı sıra yeni politik mekanizmalar da kazandırmış oldular. Bilinç yükseltme, alternatif yaşayış biçimleri, aile ve toplum yaşamında eşit iş bölümü, karşıt kültür ve kurumların kurulması yönündeki faaliyetler feministlerin politika yapma yollarına getirdikleri katkıyı göstermektedir. Farklılık politikasını savunan feminist yazarlar, siyasal düşüncenin ve hukukun genel, evrensel ilkelerini şiddetle eleştiriyorlar. Bu ilkeler farklı birey ve gruplara, farklı olaylara standart kuralları uygulamakla haksızlığa yol açıyor. Farklılık politikasını savunan feministlere göre kadının farklılığı onun üstünlüğünün ve iktidarının kaynağını oluşturuyor (Çaha, 1996: 51-53). Fakat feministlerin “farklılık” farkındalığının, resmi söyleme yansıdığı pek

söylenemez. Resmi söylemde kadına araçsal bakış açısı geçerliliğini korumaktadır. Sistemin devamlılığını sağlayacak erkek yurttaşların çoğalmasında kadın, biyolojik karakterinin gereği olarak görevlidir. Genel olarak kadın insan türü olarak var olan gerçek hala budur.

B) OSMANLI'DA FEMİNİZM ve FEMİNİZMİN CUMHURİYETİN İLK YILLARINDAKİ DÖNÜŞÜMÜ

Feminist bilinç, modernleşmenin doğal haklar ve eşitlik kavramlarından müteşekkil projesinin dışında kalan kadınların, haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bu haksızlığın doğal değil de toplumsal/ kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içerir. Bununla da kalmaz; haksızlığın düzeltilmesi için mücadele edilmesine, mücadelenin bağımsız bir biçimde yürütülerek örgütlenmesine ve alternatif bir gelecek projesi oluşturulmasına kadar uzanır.

Feminist hareket, Avrupa'da ve Amerika'da ortaya çıktıktan sonra dünyanın diğer coğrafyalarına bire bir aynı özelliklerle yayılmadı. Her ülkenin kendi koşullarına göre şekillendi ve hemen her kesimden kadın, yaşadığı kadın sorununu kendi yaşadığı noktadan ele alarak dillendirdi (Çakır, 1996: 21). Feminizmin Osmanlı coğrafyasına gelişi Batı'dakinden çok daha farklı koşullarda gerçekleşmiştir. Batı'da gelişen sosyal, siyasal ve ekonomik koşullara karşı, haklar kategorisine kadını da dahil etmeye çalışan bu mücadele, geliştirdiği feminist söylem ve politikalarla, kadınları yaşamın her alanında daha görünür kılma yolunda önemli adımlar attı. Benzer bir gelişme kapitalizmin ana yurdu olmayan Osmanlı'da uluslaşma süreciyle çakışan bir dönemde ve kendi tarzınca var olacaktı. Bu özgünlük, Türkiye'de feminist hareketin bugünü yorumlamak açısından önemli bir çıkış noktası teşkil etmektedir.

Göçebe bir kültür ve tarımsal ekonomiye dayalı Osmanlı beyliğinin devlete dönüşmüş olduğu 16. yüzyıla kadar kadın, giyiminde serbest, erkekle savaşa katılıyor, ata biniyor ve tarlada çalışabiliyordu. Bununla beraber aile içi kararlara aktif biçimde katıldığı hususu Osmanlı kadınıyla ilgili bilinen gerçeklerdi. Kurumlaşmayla birlikte kamusal alan ile özel alan gibi iki farklı alan kadın ve erkekle tanımlanmış olarak ayrıldılar. Kamusal alanla özdeşleşen erkek aynı zamanda siyasal otorite, ahlaki değerler, güç ve yetki ile de özdeşleşmiş oldu. Oysa kadın, özel alanda temelde kamusal alanın dışlayıcı normlarıyla bütünleşti (Çaha, 1996: 79). İslam'ın ilk

dönemlerinde orduyu komuta edecek kadar sosyal ve siyasal güçle donanmış kadın, artık yavaş yavaş bu güçlerden uzaklaştırılmış, cinsel bir obje olarak erkekler için potansiyel bir tehlike olarak algılanıyordu.

Dönemi belirleyen tarihsel koşullara bakıldığında 19.yy da siyasal yapı içinde ağırlığı iyice hissedilen entelektüel-bürokratik kesimin öncülüğünde bir değişim projesinin başlatıldığı görülecektir. Mevcut sistemle idare edilen devletin değişen ve yenilenen dünya karşısında, gücünü ve varlığını koruyamaması, yönetici kesimi arayışa sevk etmiştir. Amaç, devletin bu kötü gidişatını durdurmaktır. Bu açıdan 19. yy, devleti kurtarma sorumluluğunu yüklenen devlet elitlerinin Osmanlı imparatorluğunun yüzünü Batı'ya çevirmeye başladığı yüzyıl olmuştur. Devlet elitleri Batı'daki gelişmeler karşısında Osmanlı'nın uzun bir gerileme dönemine girdiğini öteden beri fark etmişti. Bu gerilemeyi aşabilmek için askeri, idari, ekonomik, hukuk ve eğitim alanında köklü değişimler yapılması gereğinden hareketle bu alanlara yönelinmişti.

19. yy özellikle de 1839- 1876 dönemi, Osmanlı bürokratların idari, yasal ve eğitim alanlarında reform çabaları içinde buldukları, Fransız Devrimi'nin getirdiği özgürlük, eşitlik, vatandaşlık gibi kavramları tartıştıkları, kadın eğitimini, kadınların yeni kuşakları eğitme “sorumluluklar” nedeniyle toplumsal gelişme açısından özellikle gündemde tuttıkları bir dönemdir. İslami devlet ideolojisini savunanlar ise, Kur'an hükümlerinin sosyal yaşamı yeterince düzenleme işlevine dikkat çekerek, reform yanlısı Osmanlı bürokratlarına karşı çıkmış ve iki kesim arasında ciddi tartışmalar yapılmıştır (Akkent, 1994: 15). Zira entelektüel-bürokrat kesim Osmanlı'da meşruiyet kaynaklarından biri olan din yerine akli geçirerek bir aydınlanma sağlamaya çalışmaktaydı. Ancak dine alternatif olan aklî tarihi, felsefesi ve toplumsal dokusuyla Osmanlı'dan çok farklı olan “Batı aklî” idi.

19.yy.daki modernleşme çabaları genel hatlarıyla üç yönde gelişmekteydi: Anayasal bir hükümetin oluşması, yönetime ağırlığını koyan entelektüel-bürokrat kesimin ortaya çıkması ve kadınların eğitilmesi (Çaha, 1996: 86). 1839 Tanzimat Fermanı ve 1856 Islahat Fermanı, hem vatandaşlık hakları tanımları getirmiş hem de idari alanda reformlar başlatmıştır. 3 Kasım 1839'da okunan Gülhane Hattı

Hümayunu, Fransız Devrimi'ndeki ve İnsan Hakları Bildirgesi'ndeki kavramlardan etkilenerek temel yurttaşlık hakları ilkelerini ortaya koyuyordu. Bu anlamda Tanzimat, liberal haklar ile despotik aydınlanma bir araya getiren bir reform programı olarak Türk modernleşmesi tarihinde önemli bir yere sahiptir (Durakbaşı, 2002: 97). Tanzimat'ın ilanıyla beraber, kadın statüsünde gözle görülür bir değişim oldu. 1856'daki Islahat Fermanı ile, hiç kimsenin cinsiyetinden dolayı ikincil duruma düşmeyeceği ifade edildi ve kadınlar da mirasa ortak kılındı. Çiftlere, evlenmek için resmi izin alma zorunluluğunun getirilmesi ve imamlara nikah memuru olarak resmi bir sıfat verilmesi önemli değişimlerin işaretleridir (Çaha, 1996: 88).

Tanzimat öncesinde eğitim müesseseleri sübyan ve Enderun mektepleriyle medreselerden ibaretti. Türk kadını ise sadece sübyan mekteplerinden faydalanabilmekteydi. Daha fazla eğitim hakkı tanınmıyor daha doğrusu böyle bir ihtiyaç duyulmuyordu. Sadece idareci veya ulema zümresinden kişilerin kızları ailelerinin desteği ile özel ders alabiliyorlardı Tanzimat dönemi kadınlara eğitim kurumlarının kapısını açtı. İlk kez 1842 yılında Tıp Fakültesi bünyesinde kadınlara verilen hemşirelik eğitimi, 1859'daki kız rüştiyeleri ile daha da yaygınlaştı. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (Kamu Eğitimi Kanunu) ile kızlar için öğretmen okulu açılması, rüştiyelerin çoğaltılması kararlaştırıldı. Bu kanun 7-11 yaşları arasındaki tüm kız çocuklarının ilk okul eğitimi almalarını zorunlu kılıyordu (Kurnaz, 1991: 4-17). 1870 yılında Dar-ül Muallimat (Kız Öğretmen Okulları) ile kadınlardan bir eğitim ordusu oluşturma yoluna gidildi. Osmanlı yönetimi, kadın eğitimine önemli kaynaklar aktarmış ve ülke çapında bu konuyu adeta bir seferberlik haline getirmiştir. Eğitim kurumları yaygınlaşmış ve çok sayıda kadın eğitim imkanlarıyla tanışmıştır (Çaha, 1996: 89). Ayrıca bu genel eğitimin yanında özel eğitim gören, toplum hayatında sivrilen kadınlar, İngilizce ve Fransızca eğitim veren yabancı eğitim kurumlarında okuyanlar da vardı. Halide Edip Adıvar gibi (Doğramacı, 1992: 22).

Batı'dan gelen etkileri kendi gerçeğiyle birleştiren bir yapı içinde kadınlar da değişim rüzgarlarından paylarını aldılar. Bu değişimler özellikle II.Meşrutiyet döneminde gündeme gelmiş ve gelenekselliğe dayalı Osmanlı toplumu üzerinde yapısal etkilerde bulunmuştu. Bu yapısal etkiler Osmanlı kadınlarının konumunu da

öncekine hiç benzemeyen bir tarzda değiştirmiştir (Çakır, 1996: 22). Elbette burada tarihsel dönüşümü anlatılan kadın, taşradaki kadın değildir. Zaten homojen bir Osmanlı kadınından da söz edilemez. Gerek maddi imkanlar gerekse de entelektüel-bürokratik kesimle etkileşimi sayesinde bu yeniliklerden faydalanmış kadın, yönetime de yakın olan kadındır. Osmanlı feminizmine de varlık kazandıran, Batı'yı yakından takip eden bu kadınlardır.

Kadınların eğitimi, okuma alanına giren yayınların gelişimini de beraberinde getirdi. Bu ortam içinde kadınlar da çeşitli gazete ve dergilerde yapılan tartışmalara katılmaya başladılar. Çok sayıda kadın dergisinin değişik süreli yayın hayatları oldu. 1868 yılında yayımlanan *Terakki* gazetesi kadın haklarından ve seçimden söz eden ilk gazetedir. Bazı sayılarında, Fransa'da kadınların seçme seçilme, devlet dairelerinde çalışabilme gibi haklar istediklerini yazan gazete, tüm bu faaliyetleriyle yetinmemiş, *Muhadderat* adlı bir kadın eki yayınlamaya başlamıştır. Kadınların toplum hayatında aktif rol almasını talep eden, feminist istem ve söylemlere sahip olan *Şükufezar*, kadınlar tarafından çıkarılan ilk dergidir. Derginin ilk sayısında feminist söylemi vurgulayan şu sözlere yer verilmiştir:

“Biz ki saç uzun, aklı kısa diye erkeklerin alayına hedef olmuş bir taifeyiz. Bunun aksini isbat etmeye çalışacağız. Erkekliği kadınlığa, kadınlığa erkekliğe tercih etmeyerek çalışma ve gayret yolunda olacağız” (Kurnaz, 1991: 41).

Kadınlar tarafından çıkarılan ya da yönetilen dergiler arasında, örneğin *Hanımmlara Mahsus Gazete*, kadınlar için bir bilgi ağı oluşturmayı amaçlamaktaydı. 1913-1921 arasında çıkan *Kadınlar Dünyası* dergisinde ise feminist düşünceler gündeme getiriliyor ve bu düşünceleri yaşama geçirme amacıyla çalışmalar yapıyordu. Dergiyi çıkaran kadınlar aynı zamanda imparatorluk dışındaki kadınlarla da ortak çalışma amacındaydılar. Derginin okurları çeşitli deneyimlerini dergi yoluyla birbirlerine iletiyorlardı. Kadın politikası yapmayı amaçlayan dergide kadınların toplumsal konuları incelenmiş, politik taleplerde bulunmuş ve bu taleplerin, ilk kadın memurların İstanbul posta idaresinde işe alınması örneğinde olduğu gibi yaşama geçirilmesi amaçlanmıştır (Akkent, 1994: 15-16). Bunlar çok sayıda yeni

gazete ve dergi takip etti. 1868-1908 yılları arasında kadınlara yönelik, farklı yayın süreleri olan 13 adet gazete yayınlanmıştır. Bu yayınların temel gayesi, Türk kadınına eğitmek, eğitim seviyesini yükseltmek ve kadın haklarını savunmaktır. Bu gazetelerden biri hariç hepsi İstanbul'da yayınlanmaktaydı (Kurnaz, 1991: 43). Bu tür faaliyetlerin belli merkezlerin dışına çıkmaması dikkat çekicidir. Sınırlı ve ayrıcalıklı bir aydın zümreye hitap ettiği anlaşılan bu yayınlar- ki birçok konuda olduğu gibi kadın meselesinde de tabandan gelen bir hareket söz konusu değildir, aydınlar bu konuda da toplumu yönlendirmeye çalışmışlardır- Osmanlı'daki tüm kadınlar temsil etmese de, kadınlar yayın hayatına yöneltmesi ve feminist bilincin oluşmasını başlatması açısından önemlidir.

19.yy sonları 20.yy başları Osmanlı toplumu için hızlı değişim yıllarıydı. Ekonomik baskılar, Batı etkisi, eğitim reformu ve özellikle de 1912-13 Balkan Savaşı ve sonraki I.Dünya Savaşı gibi etkenler nedeniyle, kadınlar evlerinden çıkıp kamusal alana girmeye başladılar. Kadınlar artık yalnızca ev işinde ve tarlada değil sanayi de dahil olmak üzere çeşitli iş kollarında çalışıyorlardı. 20.yy başlarında tekstil endüstrisinde çalışanların % 50'sini kadınlar oluşturmaktaydı. 1897'de İstanbul kibrit fabrikasında çalışanların yarısı da kadındı. I.Dünya Savaşı sırasında, orta sınıf kadınları, postahanelerde ve çeşitli memuriyet alanlarında, askere giden erkeklerin yerini aldılar. Kadınlar hemşirelik ve ortaokul öğretmenliği de yapmaya başladılar. İş yaşamında yerini alan kadınların yanı sıra, birçokları da evlerinden çıkarak sosyal yardım işleriyle uğraştı (Berktaş, 1994: 19).

II. Meşrutiyet dönemi, çoğu hayırsever amaçlı olmakla birlikte bir bölümü de feminist nitelikli çok sayıda kadın örgütünün doğuşuna tanıklık etti. Bu örgütlerin tümü de, kadınların durumunun iyileştirilmesini amaçlıyordu: Kadınların eğitilmesi, onlara iş fırsatları yaratılması, kalkınma faaliyetlerinin ve yaşam biçimlerinin modernleştirilmesi vb. bu cemiyetlerden biri olan Teal-i Nisvan Cemiyeti, dönemin en ünlü kadın yazarı Halide Edip tarafından kurulmuştu ve bu dernek İngiliz Süfrajat hareketi ile yakın bir ilişki içindeydi. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti ise yayın organı olan Kadınları Dünyası'nın feminist içeriğinin ve kadınların kamu sektöründe çalıştırılması için açtığı kampanyaların ortaya koyduğu gibi, zamanın en

radikal kad>n örgütüydü (Berktay, 1994: 20-21). 12 Eylül 1914'te İnas Darülfünunu'nun, günümüzdeki adıyla Kad>n Üniversitesi'nin aç>lmas>, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk- Nisvan Cemiyeti üyelerinin çabalar>n>n ve Kad>nlar Dünyas> dergisinde yürütülen tartışmaların bir sonucuydu. 1920 yılında ise, Kad>n Üniversitesi'nin öğrencileri cins ayrımına karşı protestolar yapmışlar ve erkek öğrencilerin sınıflarını işgal ederek, kadın üniversitesinin kaldırılması ve erkek öğrencilerle birlikte derslere girme talebinde bulunmuşlardır (Akkent, 1994: 16). Başlangıçta belli bir sınıfa ait hareketler ve arayışlar olsa da dönemin ataerkil ve muhafazakar toplumsal zemininde oldukça ciddi girişimlerdir.

Reformcu, kadının toplumsal konumunu değiştirmeyi kendileri için bir ödev olarak gören, bu ödevi, dağılmakta olan imparatorluğu kurtarma arayışları ile aynı bağlamda tartışan Osmanlı seçkinleri arasında, modernleşme hareketinin ilk zamanlarından beri kadınların özgürlüğe kavuşmalarını konu alan yayınlar görülür (Mardin, 2000: 24). Burada dikkat edilmesi gereken nokta, II. Meşrutiyet sonrası dönemde Batı>lının Türkçü motiflerle bezenmiş olmasıdır. Zira Osmanlı kadın hareketi de kendisini bu akımların etkisinde var etmiştir. Türkçülük da laiklik de batılı olmak doğrultusunda benimsenmiş fikirlerdir (Kadioğlu, 1999: 81). Türk milliyetçilerinin kad>n haklar>na olan ilgileri aç>ktır. Bunun nedeni, Jön Türk hareketinin ulusalcı ve demokratik eğilimlerinin yanı sıra, kendileri modernleşmekte olan orta ve üst s>n>f erkeklerinin var olan geleneksel kad>n-erkek ilişkilerinden ve görücü usulüyle evlenmelerden duydukları hoşnutsuzluktur. Nitekim, dönemin önde gelen aydınları ve ideologları bu konuyla yakından ilgilenmişler, romanlar, konferanslar, gazete makaleleri ve felsefe yapıtları aracılığıyla toplumda kadının yerini ve konumunu sorgulamış ve eleştirmişlerdir (Berktay, 1994: 20).

Türk modernleşmesinde, kadınlara bir yandan Batılılaşma ve modernleşmenin taşıyıcılığı rolü verilmiş, diğer yandan da bu rolün sınırları erkekler tarafından sıkıca çizilmiştir. Tanzimat sonrasında kadın haklarını savunan erkek yazarlar, Osmanlı aile sistemini ve dinsel sınırlamaları eleştirirken, aslında, bu ataerkil sistemin yetişkin erkekler olarak kendi üzerlerindeki baskısına karşı çıkıyorlardı. Dolayısıyla, modernleşmeci erkeklerin, geleneksel mutlak otoriteye baş kaldırırken “k>z

kardeşleri” ile ittifak yapma arayışında olduklarını söyleyebiliriz. Babanın ve yaşlı kuşağın mutlak iktidarının yıkılmasında, oğullar kadar kızların da çakar vardı (Berktaş, 2003: 106). Görüldüğü gibi, erken Türk feminizminin doğuşu Türk milliyetçiliğinin gelişmesine paralel bir süreç izlemiş ve Türk kadın hareketine özgül karakterini veren, bu olgu olmuştur. Türk milliyetçi ideolojisi, kadınların kurtuluşunu daha geniş bir toplumsal devrimin önkoşullarından biri sayıyor, buna karşılık Jön Türkler’in kadın-erkek eşitliğini savunan devrimci düşünceleri, Osmanlı feminizminin yolunu açıyordu (Berktaş, 1994: 20). Kadınların eğitime verilen önem, kadınların eğitilmiş oldukları takdirde, ulusun evlatlarını daha iyi yetiştirebilecekleri savından kaynak almıştır. Bu açıdan da kadın dernekleri ve yayınları, II. Meşrutiyet ile yükselen modernleşme sürecine paralel olarak modernleşme hareketinin önemli bir bileşeni olmuştur.

Osmanlı feminizminin aslında Batı’daki feminist hareketlerden bazı noktalarda farklılaşır. Daha çok, mütevazı ve fazla militan olmayan bir feminizme meyletmeleri ve süfrajete (seçme ve seçilme talebiyle gerçekleşen hareket)lerin eylem biçimlerini pek onaylamamaları söz konusudur. Birçok yerde olduğu gibi Osmanlı’da da eğitim, kadınlar için bir hak olmanın yanı sıra, işlevsel bir gereklilik olarak ele alınmıştır. Kadınların hem ulusun evlatlarını yetiştirecek merciler olmaları açısından hem de İslam’da kadınların eğitime icazet tanınmış olması açısından eğitim meşruluk bakımından en rahat mücadele edilebilecek konulardan biriydi (Durakbaşı, 2002: 103). Çakan dernekler kanunu ile birlikte, kadınlar da kendi derneklerini kurmaya başladılar. Poligamiye karşı çıkan derneklerin amaçları genel olarak, kadının toplumsal yaşamla bütünleştirilmesi ve çalışma hayatına katılımın gerçekleştirilmesiydi. Bu derneklerin çoğu daha çok ulusal kurtuluş paradigması dahilinde kadın var oluşları gerçekleştiriyor ve aynı fikri savundukları erkeklerle aralarında bir çelişki görmüyorlardı (Çakır, 1996: 72). Aynı erkeklerin çoğu, artık mutlak monarkın uyrukları olmak istemiyor ve anayasal bir yönetim altında yurttaş olmak hakkını talep ediyorlardı. Bu amaç, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin 1908’de iktidara gelmesiyle başlayan II. Meşrutiyet döneminde gerçekleşti. Ortadoğu’nun ve genel olarak Üçüncü Dünya’nın birçok ülkesinde de görülen bu tür erkek feminizmi, anti-empyralist ve milliyetçi mücadeleler, laiklik yönünde bir atılım, toplumsal

reform ve modernleşme isteği ile “aydınlanmış” bir yerli sınıfa ortaya çıkması ile ilişkilendirmek mümkündür. Osmanlı kadınları arasında feminizmin doğuşu ulusçu etkiye paralel bir gelişme izlemiş ve Türkiye’de ki o dönem kadın hareketine rengini veren bu olmuştur (Berktaş, 1994: 21). Gerçi erkek kardeşin rejimine isyan eden ve kendi bildiğini okumaya kalkan kardeşler de yok değildir. Durakbaşı, Halide Edip üzerine yaptığı çalışmada, Halide Edip’in böylesi bir asi kız kardeş olduğunu savunuyor; ne var ki, “asi” ya da “itaatkar” olsun, her iki kız kardeş tipi de ulusçuluğu içselleştirmiştir ve ulus inşasına ancak simgesel olarak dahil edilmek, ikisi açısından da ortak bir kaderdir. Eski düzen kadını salt aile ocağına bağlarken, yeni düzen kadını vatan ocağına bağlamıştır. Halide Edip “*bir kadın evvela Osmanlı bir vatanperverdir...Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir*” diyerek bu anlayışı dile getirmektedir (Berktaş, 2003: 107).

Her ne kadar politik olarak kadınların kamusal hakları talep edilmiş ve bunun için mücadeleler verilmiş olsa da, sonraki dönemde halkın daha geniş kesiminden kadınların kamusal alana çıkmaları I. Dünya Savaşı sonrasında ulusal bir bunalım sayesinde olmuştur (Unat, 1998b: 326). Osmanlı kadınların statüsü, 1919-23 yıllarında verilen bağımsızlık savaşı sırasında daha da yükseldi. Savaş, hem erkeklerin askere alınmasıyla onların görevlerini kadınların devralması hem de kadınların erkeklerle omuz omuza savaşması nedeniyle önemli rol değişmelerine yol açtı. İstanbul’un yabancı ordularca işgali sırasında kadınlar, halkı işgalci güçlere karşı harekete geçirmek amacıyla direniş gösterileri düzenlediler. Anadolu’da ise Milli Müdafaa için Anadolu Kadın Cemiyeti kuruldu. Kadınlar yer yer savaşa da fiilen katıldılar (Berktaş, 1994: 21). Yeni bir ulus devlet kurulmak üzereydi ve kadınlar çeşitli sebeplerle işin içindeydiler. O dönemde feminist hareketin önemli isimlerinden Halide Edip’in kadına biçtiği üstün rolün asıl amacı da vatanın kalkınmasına hizmet etmesiydi. Onun için kadınlar memleket meselelerinden bağımsız, kendilerine özgü bencil projeler üretmezlerdi.

Durakbaşı, özgün feminist paradigmalardan söz edilemeyeceğini, olsa olsa 19.yy sonu 20.yy başında modernleşme paradigması içinde bir sosyal sorun olarak

“*kadın sorunu*” nu ele alan paradigmalardan söz edilebileceğini ileri sürmektedir (Durakbaşı, 2002: 67). İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kadınlarla ilgili birçok dernek ve kadın kolları açmış olduğu gerçeği de bunu desteklemektedir. Buna karşın, dönemin kadın cemiyetlerinin birçoğu, programlarında iktidardaki partiden bağımsız bir statüde bulunma arzularını belirtmiştir. Ancak yine de İttihatçılar ile bu tür cemiyetler arasında ki ekonomik ve politik ilişki ağları erkeklerin ve kadınların meşrutiyet rejiminin destekçileri olarak seferber edilmesinde önemli rol oynamıştır (Durakbaşı, 2002: 107).

Bir bütün olarak ele alındığında Osmanlı kadın hareketi, sonuç olarak üst ve orta sınıf kadınlarının kendi gündelik yaşamlarındaki deneyimlerine ilişkin eleştirilere dayanır. Feminizmin ortaya koyduğu ve kadın mücadelesindeki en önemli nokta da işte bu “*yaptığımız şeyleri neden öyle yaptığımızı sorgulama*” meselesidir (Tekeli, 1995: 30). Her ne kadar dönem, köklü bir değişimin devam ettiği bir altüst oluş dönemi de olsa ve kadınlar bu sürecin bir parçası olarak ortaya çıkmış da olsalar, Osmanlı kadın hareketi içerisindeki kadınların en azından bir kısmının feminist bir kavrayışa sahip oldukları görülmektedir. Gündelik yaşamın eleştirisinden yola çıkan kadınların ideolojileri, her dönemde olduğu gibi, daha genel toplumsal projelerin rüzgarının etkisiyle “*tali*” kalmış ve tabi olmuştur. Dönemi belirleyen uluslaşma sürecinin gölgesinde kalmış bir feminizm yine de ve her halükarda feminizmdir. Feminizmi “*kadın meselesi*” olarak ele alarak daha üst bir anlatının parçası haline getiren ulusalcı paradigmanın varlığı, feminizm gerçeğini tamamen ortadan kaldırmaz. Ancak Durakbaşı’nın belirttiği gibi (Durakbaşı, 1996: 88-89) çoğu Ortadoğu toplumunda olduğu gibi Türkiye’de de feminizm, akrabalığa dayalı toplulukları dönüştürmek için uluslaşma sürecinin parçası haline getirilmiş ve yeni bir ulusal kültürel kimlik geliştiren milliyetçi ideolojilerde merkezi bir yer tutacak şekilde formüle edilmiştir. Yine de bu araçsallaştırmanın nesnesi olmanın dışında feminist söylemlere sahip organize bir kadın varlığından söz edebilmekteyiz.

Osmanlı kadınları arasında feminizmin doğuşu ulusçu etkiye paralel bir gelişme izlemiş ve dönemin Türkiye’sinde kadın hareketine rengini veren bu olmuştur. Yalnız bu gelişme sadece Türkiye feminizmine özgü bir durum değildir.

Kapitalizmin ilk ortaya çıktığı yerlerde feminizm, kapitalizmin gelişmesiyle; sonradan ya da geç kapitalistleşmiş ülkelerde ise ulusçu akımların ortaya çıkmasıyla kendini var etmektedir. Bu dönemler, toplumsal hareketliliğin arttığı ve toplum içindeki çıkar gruplarının kendi adlarına ve kendileri için bir şeyler söyleyebilme olanağını buldukları karmaşık ama fırsat dolu dönemlerdir. Ancak, bu dönemlerde, kadınların kendileri için söyledikleri şeylerin ellerinden alınıp büyük parça içerisinde “işlevsel” bir boşluğu doldurması için kullanılma riski her zaman vardır. Ulusçu ideolojinin temsilcisi olan Kemalistler, kadın haklarını bir araç olarak görmenin yanında, ayrıca, bunu önemli bir konu olarak kavrayarlardı. Dönemin “erkek feminizmi” ni bu şekilde yorumlamak yanlış olmayacaktır. Unat’ın (1998b: 324), “Osmanlı ataerkil düzenine karşı erkeklerin ılımlı başkaldırısı” olarak yorumladığı durumu, Durakbaşı (2002: 100), Osmanlı entelektüel hayatına geç giren sosyolojinin, hükümetlerin politik kaygılarını etkilemesi ve İttihatçı rejimin gündemine “kadın” ve “aile” yi sokması şeklinde yorumlamaktadır. Nitekim milletlerin bağımsızlık mücadelesi verdiği, kaosun hakim olduğu bir ortamda bir ulusun inşası söz konusuydu. Bu büyük projede aile ve toplum ahlakının oluşmasında merkezi sorumluluğa sahip olan kadın, ulusal dayanışmanın ve toplumsal bütünleşmenin oluşmasında da çimento görevi görmekteydi.

Durakbaşı, modernleşme/ muhafazakarlık ikileminde hem ilerici hem de muhafazakar erkeklerin üzerinde ortak karar noktaları bir nokta olarak, kadınların cinsel nesnelere olarak değil, sosyal varlıklar olarak görme eğiliminden söz etmektedir (2002: 68). Bu tarihsel alt yapı, Cumhuriyet sonrasında da rengini vermiş ve 1980'lere kadar devam eden süreçte “aseksüel kadın” imajının temellerini oluşturmuştur.

Feminizm, Osmanlı’da modernleşme hareketlerine eş zamanlı olarak Tanzimat ile birlikte başlayan özgürlük, eşitlik, yurttaşlık dalgası içerisinde kadınların da özellikle entelektüel bürokrat kesimle etkileşim halinde olan kadınlar ve zengin ailelerin kızları temelde asker ve yönetici erkeklerin hakim olduğu ataerkil bir toplumda, günlük hayatlarını sorguladıkları, kendi adlarına ve kendileri için seslerini duyurdukları bir dönemi yaşadı. Modernleşme serüveninde oluşturulan kurtarıcı büyük projeler, kadınların kendileri için talep ettikleri şeyleri de ya da büyük projenin

kadınlara bahşettiği konumu da içermekteydi. Nasıl tanımlansa tanımlansın, kadınların davranış ve konumları, büyük projenin öngördüğü toplumsal kimliğe uygun olmalı ve ona karşı bir tehdit oluşturmamalıydı. Bu amaca sahip kadınların talepleri, toplumsal projeye eklenerek genişletildi. Bu yolda erkeklerin de en az kadınlar kadar çaba gösterdiğini ve taleplerde bulunduğunu görmekteyiz. Feminizm, bu projede eklektik bir konumda olsa da, kadınların gündelik yaşamı ve toplumsal hayattaki yerlerini sorgulama bilincine sahip olmaları açısından azımsanmayacak bir mesafeyi almıştır.

C. CUMHURİYET'İN İLK YILLARINDAN 1980'LERE KADAR TÜRKİYE' DE FEMİNİST HAREKETİN DURUMU

1. Kemalist Projenin Feminist Açılımı

Türkiye'de kadın, kadının toplumsal konumu, tarihi süreçte geçirdiği aşamalar incelendiğinde, Türk modernleşmesinin ve demokrasinin mihenk taşı olmuştur. Kadının kamusal hayatta görünürlüğüne ilişkin dev adımlar, modernleşme/ uluslaşma paradigması temelinde gerçekleşmiştir. Ancak bu dönemde Kemalist proje paralelinde kadınlara tanınan haklar, 1980 sonrası Türkiye'de ikinci dalga feminizminin beslediği temel eleştiri kaynağı olmuştur. Özellikle 1926'da kabul edilen Medeni Kanun, kadına kamusal hayatta büyük açılımlar getirmiş olmakla birlikte, 2002'deki yeniliklere kadar, ataerkilliği pekiştiren yasal belge görevini görmüştür.

1923 yılında Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte yeni bir toplum ve kültür yaratma gereği ortaya çıktı. Bu yeni toplum ve kültür, devletin formüle ettiği amaçlara uyum gösterebilecek nitelikte olmalıydı. Cumhuriyet'in başlangıcında devlet elitleri (asker, bürokrat ve aydın) ulus, kimlik, uyum ve yeni rejime sadakat gibi kavramları ön plana çıkararak, bu kavramlara önemli anlamlar yüklediler. Yeni toplum ve ulus projesinin öncü aktörleri olarak asker, bürokrat, aydın ve kadınlara önemli görevler düşmekteydi. Cumhuriyet ile birlikte üç proje gündeme geldi: bir ulusal kimlik oluşturmak, çağdaş toplumlar ailesinde yer almaya müsait siyasal bir yapı belirlemek ve modernleşme yolundaki adımları hızlandırmak için gerekli adımları atmak (Çaha, 1996: 107). Kadın meselesi, Cumhuriyet öncesinde de milliyetçi projenin bir parçası olmuştur. Dolayısıyla hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet döneminde feminizme esas rengini veren bu olgu olmuştur (Berktaş, 2001:). Erkek kardeşlerin kontrolü dışındaki tüm hak aramalar, ulusun oluşumu ve ilerleyişi için elzem olan projeye tehdit olarak algılanmıştır. Hak aramanın varlığı da ancak projeye hizmet etmesi şartıyla mevcuttur.

Osmanlı'dan devralınan güçlü bir devlet geleneğinin gölgesinde kurulan cumhuriyet döneminde modernleşmenin tüm koşullarının devlet eliyle yerine getirilmesi geleneği devam etmiştir. Zira bireyi ön plana çıkaran liberal motifler, Türk

siyasal düşünce tarihinde hiçbir zaman rağbet görmemiş ve sosyalizm, Kemalizm gibi düşünce akımları da bireyselliği kolektivitenin menfaati için hep geri plana itmiştir (Kadıoğlu, 1999: 73). Oysa feminizm, birey olarak kadının iradesi, görünürlüğü ve hakları ile ön plana çıkması demektir. Dönemindeki erkek kardeşlerin dahi anlayışlarını aşabilecek kadar ileri giden “*Osmanlı kadınları*”, genel bir temayüle aykırı davranışlarında çeşitli yaptırımlara tabi tutulmuşlar ve devlet geleneği paralelinde belirli kalıplara ve sınırlara tabi kılınmışlardır.

Milliyetçi hareketler bir yandan kadınları ulusal aktörler, anneler, eğitimciler, işçiler hatta savaşçılar olarak toplum hayatına daha fazla katılmaya davet ederler. Öte yandan kültürel olarak kabul edilebilir kadın davranışlarının sınırlarını tayin eder ve kadınlar kendi çıkarlarını milliyetçi söylem tarafından belirlenen çerçevesinde ifade etmeye zorlar. Feminizm özerk değil, onu üreten ulusal bağlamın anlam çerçevesine bağlıdır (Kandiyoti, 1997: 154). Kadın konusunda mücadele eden kadınlar bürokrasinin üst kesimin akrabaları da olsalar, onlar kendileri adına ve kendileri için bir şeyler yapmaya çalışmışlardır. Ancak yapmaya çalıştıkları şeyler “*Çağdaş Türkiye*” yi yaratma kararı ile içerik ve çap değiştirmiştir. Bu nedenle de sivil toplumun nüvesi olabilecek bir kadın hareketi bir tür etkili “*devlet feminizmi*” ne dönüşmüştür (Unat, 1998b: 328). Devlet feminizminin işlemeyle, kadınlar, henüz içsel olarak içselleştiremedikleri durumların içine düşmüşlerdir. Zira, kendileri biçilen roller itibarıyla özel alanda tutulan kadınlar kamusal alana modern kayafetler ile çıkmaya başladılar. Bu, “*gerçek*” bir durum değildi (Kadıoğlu, 1999: 122).

Ulus devlette kadın özgürleşmesi, ulusal tarihsel hedefler içinde eritilmiş ve kadının ikincilik konumu yeni bir şekilde meşrulaştırılmıştır. Türkiye cumhuriyeti'nin “*yeni kadın*” kalbini belirlemeye girişenler de kendilerine “*yeni adam*” adına verseler bile, hiç de yeni olmayan bir erkek kimliği çiziyorlardı. Cumhuriyetin resmi ideolojisi kadınların kamusal alana çıkmalarından, meslek sahibi olarak ev dışında çalışmalarından yanaydı. Ancak gelenekselci kalıp ile modernleşmeci kalıp arasında, toplumsal cinsiyet rolleri açısından temel bir farklılık yoktur. Kemalist erkeklerin hayalindeki “*yeni kadın*” ailevi, içtimai, milli vazifelerini benimseyen ve başkaları için yaşayan bir varlıktı. Kadının en belirgin meziyeti, fedakarlığı ve meziyetiydi.

Erkeklerin bu konudaki sözcükleri iktidarın cesaretini yansıtmaktadır: “ *Bize göre kadın ne kadar diğer mevcutlar için fedakar olur, ne dereceye kadar bir erkeğin hayatta muvaffakiyetini temin eyleyecek ihtiras ve kuvveti verebilir ve çocuğu için bir muhabbet ocağı haline gelebilirse o kadar mesut, cemiyetin kuvvet ve ahengi de o nispette ziyade olur*” (Berktaş, 2003: 108-109). Ulus devletin projesi, kadınların geleneksel rollerini modern biçimler içinde sürdürmelerini sağlamakta ve bu biçimleri de artık kendisi belirlemektedir. Kadınlar buna kati surette uymalıdır, zira cemiyetin kuvveti ve ahengi buna bağlıdır.

Kadın haklarını savunmalarına ve kadınları toplumsal yaşama katılmaya teşvik etmelerine rağmen Cumhuriyetçi erkeklerin kafasında evcil, şefkatli bir kadın imajı vardı. Cumhuriyet’in ilk döneminin en ünlü kadın yazarı Halide Edip Adıvar, kadınlık ve cinsellik konularında Batı karşıtı görüşlere sahip milliyetçi feminist bir söylemin savunucusu oldu. Adıvar, yapıtlarında kadınlarda iffet, özveri ve analık erdemlerini vurguladı; kadınları, erkeklerine uğraşlarında fedakarca eşlik eden, *cinsiyetsiz yoldaşlar* olarak tanımladı (Kadıoğlu, 1998: 95). Kemalizm kadınlardan, cinselliklerini bir kenara atıp, modernleşme sembolleri olarak kamusal alanda görünürlük üzerinde durmalarını ve ayrıca Batılı kadınlar gibi de kamusal alanda uçarılıklar, hafifmeşreplikler yapmayıp, erkeklerin sakin, temiz, besleyici, aseksüel eşleri olmalarını istemişti (Kadıoğlu, 1999: 117). Bu yönde yeni bir orta sınıf eliti yaratarak öğretmenler, devlet memurları, bürokratlar gibi eğitilmiş gruplara özellikle yüksek statü sağlayan Cumhuriyet rejimi, eğitime verdiği ayrıcalıklı yer ile kadınlara, geleneksel cinsiyet düzeninin dışına adım atmak için imkan sağlıyordu. Böylelikle öğretmenlik mesleği kadınlara açıldı (Os, 2001: 343).

Cumhuriyet’in doğmakta olan modern, laik, yurtsever kadınları öğretmenlik mesleğine girmeye teşvik edildiler ama öncelikle eş ve anne olmaları istendi. Ulusu çağdaş uygarlık düzeyine çıkarma hedefine uygun olarak kamusal alanda daha görünür olmaları beklenen kadınlar, aynı zamanda ailenin sorunları içinde tanımlanıyordu. Kısacası kadınlar, hem modernliğin sözde imgeleri hem de eski toplumsal dokunun hızla çözülmesini frenleme sorumluluğunu yüklenmiş gelenek bekçileri olacaklardı (Kadıoğlu, 1998: 94). Çünkü Kemalist düşüncenin siyasal yapıdaki devriminin

kalıcılığı ancak topluma doğru kanallar açmakla mümkün olacaktı. Bu kanalları sağlayan da yine Kemalist projenin sınırları içinde tanımlanan kadındı. Kadınlar, toplumu muasır medeniyetler seviyesine çarparak ideolojisinin taşıyıcıları olarak kabul edilmişlerdi.

Kemalist kadın kimliği, belirgin biçimde II. Meşrutiyet döneminde varlık gösteren Türkçü ve Batıcı aydınların görüşlerinin bir senteziydi. İki kesim arasındaki çizgide Kemalist kadın kimliğini en fazla etkileyen Ziya Gökalp, bu kimliği, “*okumuş meslek kadını*” olarak telaffuz ediyordu (Çaha, 1996: 110). Kemalizm, medeniyet değişimi tasarımıyla kadınlara “*toplumsal görünürlük*” kazandırmaktadır. Kadınların kamusal alana çıkışları, görünürlük kazanmaları, medeniyet dönüşümünü sergilemektedir. Kadının mahrem çemberini kırması, cinsiyetler arası tecrit duvarlarının yıkılması, kısaca İslam’ın düzenlediği yaşam alanının Batılı değerlerin etkisi altına girdiğini göstermektedir. Bu etki, kendiliğinden oluşan bir akım olmaktan çok, Kemalist ideoloji ve akımların tercüme ettiği devlet iradesinden kaynaklanmaktadır (Göle, 2004: 100).

Cumhuriyet’in ilanı ile beraber Türk kadınları iki alanda yeni haklar elde etmiş oldular. Medeni Kanun’la birlikte gelen yeni sosyal haklar ve seçme seçilme hakkıyla gelen siyasal haklar. 3 Mart 1924’de hilafet kaldırıldıktan sonra, 17 Şubat 1926’da sekülerizme en uygun düştüğü varsayılan Medeni Kanun İsviçre’den tercüme edilerek alındı. Verilen haklarla kadınlar, kamusal alandaki erkek ağırlıklı görüntüyü değiştirecek ve Batı görünümüne bir manzara ortaya çıkaracaktı. Medeni Kanun’un Türk kadınına verdiği hakları şu şekilde özetlemek mümkündür: Çok evliliğin yasaklanması, kadına boşanma hakkının verilmesi, mirasta erkekle eşit kılınması, evlilik yaşının sınırlandırılması, mahkemede erkekle eşit muamele hakkına sahip olması ve evliliğin bir memurun nezaretinde resmi boyut kazanması (Çaha, 1996: 111). Yeni rejim bu yolla bir yandan, kadınların toplumsal konumlarında radikal değişimler sağlarken öte yandan, hem kendisini eski rejimden (Osmanlı’dan) koparmış, hem de toplumsal desteğini artırarak meşruiyetini güçlendirmiştir (Kerestecioğlu, 2004: 35). II. Meşrutiyet ile birlikte derneklerin yaygınlaşması, kadınların kendi sesleriyle kendileri adına yaygın hayatına girmeleriyle oluşan feminist bilinç, Cumhuriyet’in de sağladığı

haklarla oluşan ortamda, kadınlara kamusal alana şartlandırmıştı. II. Meşrutiyet ortamında kazandıkları geleneğin mirasçısı olan kadınlar, belli konulardaki taleplerini hayata geçirmek için somut adımlar atmışlar ve bu yolda mücadele etmişlerdi.

Dönemin atmosferinde Cumhuriyet dönemi ikonografisinin önemli bir ögesi haline gelen kadının, tamamen iradesiz ve teslimiyetçi olduğu fikri çıkarılmamalıdır. Osmanlı'dan getirdikleri politik enerji ve birikimi hayata geçirmek isteyen kadınlar, Batı Avrupa'daki oy hakkı mücadelesine paralel bir mücadele vermişlerdir. Şöyle ki Cumhuriyet Halk Fırkası kurulmadan önce kadınlar, 16 Haziran 1923 tarihinde Kadınlar Halk Fırkası'nı kurarak Cumhuriyet döneminin ilk siyasal oluşumunu meydana getirmişlerdir. Henüz seçme ve seçilme hakları olmadığı gerekçesiyle bu girişimin, 7 Şubat 1924 tarihinde fırka yerine Türk Kadınlar Birliği'ne çevrilmesi sağlanır. Halk fırkası çizgisine yakın olmasına ve hatta kurucularının fırka ileri gelenlerinin yakınları olmasına rağmen TKB'nin gerçekten etkili bir kadın siyaseti yapmasına olanak verilmemiştir. Zira, birliği kurar kurmaz başkan Nezihe Muhiddin ve arkadaşları kadına oy hakkı verilmediği için hükümeti top ateşine tutmuşlar, açıkça muhalefet yapmışlardır. 1927'de Türk Kadınlar Birliği kongresinde başkan seçilen Nezihe Muhiddin, kadınları belediye seçimlerinde oy vermeye çağırır. Hazırladıkları bildiri de erkekler gibi oy hakkına sahip olmak ve 1927 seçimlerinde oy kullanmak istediklerini beyan ederler (Tekeli, 1994: 352).

Resmi ideolojiyi temsil eden Cumhuriyet gazetesi kadınların isteklerini kabul edilemeyecek kadar hayali ve aşırı olarak değerlendirir. Hükümet, kadınların isteklerinden rahatsızdır. Bunun için, Kadınlar Birliği'nde önemli bir grubun yönetime gelmesini destekleyerek, oy hakkını aşırı bir üslupla talep eden grubu yönetimden uzaklaştırıyor (Çaha, 1996: 117). Kadınların onca çabasına rağmen 1930 seçimleri de kadınların katılmadığı bir biçimde yapılır. Artık mücadele daha da kızışmıştır. 1934 yılında Ankara Türk Ocağı şubesinde seçkin bir grup kadın, yaptıkları toplantı ardından, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne kadar oy hakkı talebiyle gösteri yürüyüşü yaparlar ve Atatürk'ün gelip kendilerini dinlemelerini talep ederler. Atatürk gelir, kadınları dinler ve kendilerine bu yöndeki haklarını vereceğine dair söz verir (Çaha, 1996: 119). 1935'te parlamentoya 18 temsilci kadını- bunlar parlamentonun % 4,5'ni

temsil ediyordu- girmesinden sonra Türkiye’de yapılan Dünya Feminist Kongresi de gündemin birinci maddesi olarak Ankara’nın onay olmasının “Barış”ı koyunca, artık Türk kadınlarının yeterince hak elde ettiği düşünülerek TKB’nin kapatıldığına şahit olundu (Tekeli, 1989: 35). Tek parti yönetiminin o dönemde TKB’nin uluslararası politikaya bu kadar bağlanması ve tek parti yönetiminden bağımsız ve onunla danışsız bir biçimde dünya kadınlarıyla birlikte bir görüş belirtmesi, tek parti içerisinde bir rahatsızlık yaratmıştı. Bu konferanstan kısa bir süre sonra feshine karar verilen TKB, fesih için toplanacak olağanüstü kongreye ilk çağrıda yeterli üye sayısına ulaşamamıştı. Bu da kadınların, iktidar ile eşleri ya da babaları nedeniyle olan organik ilişkilerinden dolayı açıkça yapamadıkları direnişi bir nevi pasif bir şekilde yaptıkları izlenimi vermektedir (Berktaş, 1994: 26). Diğer taraftan iç muhalefetteki kadınların saf dışı bırakılarak, uyum sağlayabilecek başka bazı kadınların sürece kolay adapte edilerek Türk Kadınlar Birliği’nin kapatılmasına onay vermeleri, erkek ideolojisinin kadınlar tarafından nasıl içselleştirildiğinin acıklı bir göstergesidir.

1934 yılında kazanılan bu hak, Osmanlı’nın son döneminden itibaren başlayan bir mücadelenin sonucuydu. Belli bir amaç için araçsallaştırılan kadının yanında ayrıca, tek parti devletinin otoriter niteliğine rağmen etkili muhalefet etme cesaretini kendinde bulmuş kadınlar da vardı. Nicelik olarak az bir kesimde de olsa feminist bilincin varlığı bu hareketin geleceği için umut vericidir.

Kemalist iktidarın kadınlara karşı paternalist korumacılığı, özellikle kentli orta sınıf kadınlarına yeni olanaklar ve fırsatlar tanıdı ama, aynı zamanda da onların siyasal inisiyatiflerini kısıtladı ve bağımsız hareket etme yeteneklerini sınırlandırarak özerk bir kadın hareketinin ve ideolojisinin yaratılmasını büyük ölçüde engelledi. Kadınların kendileri, Kemalist-ulusçu ideolojiyi içselleştirmiş durumdaydılar ve bu, onların bağımsız bir bilinç geliştirmesini güçleştiriyordu (Berktaş, 1994: 24). Kamusal alana kadınlar açan iktidar, yeri geldiğinde, örneğin kadınlar siyasal haklar isteminde sarsıcı olduğunda kadınlara aba altından sopa göstermiştir. 1934 öncesinde, bir yandan TKB derneği polis tarafından aranmış, belgelerine el konulmuş, yönetim bir şekilde değiştirilmiştir. Ama diğer yandan da, 1927 seçimlerinde TKB’nin aday göstermekten vazgeçmesini, “Bizim henüz vaktimiz gelmemiştir. Hükümetimiz şimdiye kadar

kadınlığımızın layık olduğu her türlü hakkı vermiştir, hatta fazlasıyla” diye açıklayan dernek yöneticilerinden Nakiye Elgün, 1935’te ilk kadın milletvekillerinden biri yapılmıştır (Kılıç, 1998: 349).

Kadın mücadelesi açısından verimsiz yıllar, temel olarak Uluslar arası Kadınlar Birliği’nin 12. Kongresi’nin 1935’te İstanbul’da yapılmasının ardından başlamıştır. 10 Mayıs 1935’te CHP’nin seçtiği başkan Latife Bekir, Türkiye’de kadın haklarının kazanıldığını ve artık Türk Kadınlar Birliği’ne gerek kalmadığını ifade ederek derneği fesheder (Tekeli, 1998: 341). Cumhuriyet rejimi, devlet desteğindeki feminizme bir alan açıyor, aynı zamanda onun parametrelerini tanımlıyor sınırlıyor (Berktaş, 1994: 25). Türk Kadınlar Birliği’nin kapanması, Türk kadınların feminizm yolundaki serüvenlerinde bir dönüm noktası oluşturdu. Bu yaklaşık yüz yıldır sürmekte olan bir oluşumun sonu demektir. Kadınlar açısından 1838 Türk-İngiliz Antlaşması birinci dönüm noktasıydı. Osmanlı’nın en ücra köşelerine kadar giren İngiliz dokümanları kadınlar kamusal alana çekerek geleneksel toplumun kalıplarını yıkmışlardı. Bunu Tanzimat’tan sonra sağlanan eğitim imkanları takip etti. II. Meşrutiyet’e geldiğimizde kendi dernekleri ve yayınlarıyla önemli bir söylemin potansiyelini oluşturan bir kadın hareketi vücuda geldi. Bu kadın hareketinin, Cumhuriyet’in ilk yıllarında verdiği oy mücadelesi, Cumhuriyet’in göz kamaştırıcı atmosferinde fazla görünmedi (Çaha, 1996: 120). Ancak 1935 yılında Türk Kadınlar Birliği’nin kapanmasıyla, Türkiye’de feminist hareket büyük darbe aldı. Bundan sonraki kadın hareketi resmi ideoloji ve söyleme paralelliği ölçüsünde varlık kazanabildi. Bu durum, 1980’lerin başında yeni bir feminist hareketin çıkışına kadar devam etti.

Türk Kadınlar Birliği’nin kapanmasıyla, Türkiye topraklarında feminizm açısından önemli bir sayfa kapanmış oldu. TKB’nin ilk üyelerinden Sabiha Sertel’in bu konudaki yorumu, TKB’nin kadın haklarını aldığı için değil, bu işi beceremedikleri için, Uluslar arası Kadın Birliği’nin çığırkanlığını yaptığı için, koskocaman içtimai bir davayı salon dedikodusu haline getirdiği için, ezilen kadının salondaki kadın değil, işteki kadın olduğunu bilmedikleri için kapandığı yönündedir (Arat, 1998: 31). Ancak dönemin şartları içinde bu durumu sadece kadınlara yönelik bir girişim olarak kavramak yanlış

olur. Çünkü tek parti döneminin parti-devlet bütünlüğü, derneklerle parti arasındaki organik bağı zorunlu kılıyordu. Birçok dernek, kuruluş partinin çizdiği korporatif modele uyum sağlamıştı. Bu nedenle de, Türk Kadınlar Birliği feshinin kadınların kendi isteğiyle olmadığı, ancak hükümetin o dönemde Türk Kadınlar Birliği'ni, Türk Ocakları ve Mason Derneği gibi derneklerle birlikte kapattığı, araştırmacıların yaygın kanısındır (Kılıç, 1998: 348). Dönemin sosyolojik çözümlemesine bakıldığında kadın dernekleri dahil derneklerin geneli devlet geleneği paralelinde belirli kalıplara ve sınırlara tabi kılınmışlardır. Ulus-devletin kurulması ve ilerlemesinde toplumdaki her bir unsur, belli fonksiyonlarla bu sisteme hizmet etmiş ve hizmeti ölçüsünde varlık kazanmıştır. TKB de bu atmosferde düşünüldüğünde, kendisine biçilen görevi yerine getirmiş ve görev tamamlanmıştır.

İlk kuşak Cumhuriyet kadınlarının meslek hayatına atılma ve kamusal alana açılma isteği feministlerinkinden tamamen farklıydı. Feministler kamusal alana salt kadınlar ve onların öncelikleri için çıkmayı ve bu alanda bir kadın kimliği geliştirmeyi amaçlarken yeni Cumhuriyet kuşağı kadını ise kolektif kimliğin oluşumuna hizmet etti ve bu hizmet anlayışı içinde kadın kimliğini ikincil duruma düşürdü. Kadınlar, kendi kimliklerini ulusal kimlikle bütünleştirdiler (Çaha, 1996: 121). Hatta resmi ideoloji içinde cinsiyetsiz kadınlar ortaya çıktı. Siyasal bir devrim olan Kemalist projenin toplumsal hayattaki taşıyıcıları kadınlardı.

Şirin Tekeli, Türk Kadınlar Birliği'nin kapatılmasının ardından devam eden süreci, kadın hareketi açısından, feminizmin kadınların elinden alınıp kullanıldığı, giderek anti-feminist bir devlet feminizmine dönüştürüldüğü ve sonunda da unutturulduğu bir dönem olarak nitelirmektedir (Tekeli, 1989: 35). Bu süreçten sonra kadın dernekleri, partilerin yanında, partinin pasif kolu olarak işlev görmüştür.

2. Çok Partili Hayatta Feminizm

1950, Türk siyasal yaşamına yeni bir açılım getirdi. Hem siyasal yapılanma ve siyasal gücün kendisinde hem de toplumsal yapılanmada önemli değişiklikler meydana geldi. Konumuz açısından en büyük değişim, toplumdaki farklılaşma trendinde ortaya çıktı. Demokrat Parti iktidarıyla birlikte merkezden bağımsız, kendi öz değerlerine sahip olan ve bunu açık açık savunan toplumsal gruplar ortaya çıktı (Çaha, 1996: 123). 1946 yılında 1300 olan gönüllü kuruluş sayısı 1968 yılında çok partili sistemin etkisi altında 37.806'ya kadar yükselmişti (Çaha, 1996: 125).

Kadınların parlamentoda temsilinde en büyük gerileme demokratikleşmeyle başladı. Devlet denetiminin ve merkeziyetçi sistemin kalkmasıyla birlikte, kadın temsilinin düştüğü birçok ülkede olduğu gibi (örneğin SSCB), 1946 sonrasında Türkiye'de de kadın temsili büyük oranda azaldı. Çok partili demokrasiye geçen Türkiye'de kadınlar simgesel özelliklerini kaybetmişlerdi. Bu dönemde Batılılaşmanın simgesi, artık pazar ekonomisi, demokratik rejim, çok partili hayat, sanayileşme gibi başka temel göstergelerdi. Yine de kadınların hem üretici hem de tüketici olarak pazar ekonomisine ve eğitim düzeylerine göre çeşitli meslek gruplarına katılımlarında önemli aşamalar kaydedildi (Ayata, 1998: 237).

1948'de Türkiye'nin demokratikleşme sürecine girmesine koşut olarak kadın dernekleri yeniden kurulmaya başladı. Bunlar genellikle uluslar arası kadın derneklerinin Türkiye şubeleri olarak açıldı. Türk Soroptimistler Kulübü, Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği, Zonta, Türk Hukukçu Kadınlar Derneği, Kadın Eczacılar Derneği gibi (Tekeli, 1998: 341). Bu furya ile II. Dünya Savaşı sonrası 1949'da Türk Kadınlar Birliği yeniden açıldı. Ama örgüt ilk halinden oldukça farklıydı. Bu kez Türk İnkılabı'nın kadınlara sağladığı hakları korumak, vatana kültürlü, haklarını müdrik, zamanında ve yerinde kullanmasını bilen, erkeğine ve çocuğuna şuurdu bilgi ile hizmet ederek sadakatle ve feragatle her derde yetişen Türk analarının çoğalmasını, yetişmesini sağlamak amaçlarına sahipti. Böylece kadının özverili anne, eş ve sorumlu vatandaş olarak rolü pekiştiriliyordu. Artık Türk kadını

bütün haklarını elde etmişti, şimdi amaç, bu hakları korumaktı. Kadınlar bu haklarını yaşama geçiremezlerse, bu eğitimsizliklerine atfedilebilirdi (Kılıç, 1998: 349).

Tek Parti yönetiminin yarattığı fikir ikliminden ötürü 1950'ye kadar herhangi bir kapsamlı eleştiri ya da yorum yapılmamıştır. Türk demokrasisinin ilk çocukluk yılları sayılan 1950–60 arasında da kadının siyasal temsili ya da aile yaşamında karşılaştığı sorunlar kamuoyuna intikal etmiş konular olmamıştır (Unat, 1998a: 289). Ayrıca dönemin siyasal ortamı içerisinde değerlendirildiğinde TKB'nin CHP tarafından yeniden açılması, CHP'nin eski kamuoyu desteğine sahip olmadığını fark etmesi ve bir zamanlar susturduğu tabanını yeniden oluşturma mecburiyetinde kalması şeklinde açıklanabilir.

İkinci TKB giderek hükümet politikalarıyla hemen tümüyle özdeşleşip, yarı resmi kuruluş haline geldi. Kılıç, derneğin bazı genel başkanlarının milletvekili seçilerek bu tutumun ödüllendirildiğini ifade etmektedir (Kılıç, 1998: 350). 1950'lerde kurulan Kadın Haklarını Koruma Derneği, Türk Anneler Derneği, Kadın Dernekleri Federasyonu, Türk Kadınlar Kültür Derneği, Ev Ekonomisi Kulübü gibi diğer kadın örgütlerinin görüşleri de Türk Kadınlar Birliği ile hemen hemen aynıydı. Kadın haklarını geliştirmek için uğraşmak yerine, kadınların eksikliklerini gidermeye yönelmişlerdi. Çoğu iyi eğitilmiş, üst sınıflardan gelen, toplumda yüksek statüye sahip olan bu kadınlar, Türkiye'de kadınlar için gerekli her değişikliğin yapılmış olduğuna inanıyorlardı. Kendilerini “kurtulmuş” olarak görüyor, diğer kadınları da kendi düzeylerine çıkarmak için uğraşıyorlardı (Kılıç, 1998: 350). Ancak ne bu örgütlenmeler ne de diğer politik hareketlerde kadınların kadın oldukları için ezildikleri hiçbir zaman gündeme gelmemiştir. Şirin Tekeli, mevcut durumu şöyle ifade etmektedir: “Resmi ideoloji Kemalizm, kadınların sorunlarının devlet eliyle çözüldüğünü, egemen toplumsal ideoloji İslam, kadınların ezilme diye bir sorununun olmadığını, hegemonyaya oynayan Marksist sol ideoloji de, kadınların kapitalist sömürü dışında bir sorunları olmadığını savunuyordu” (Tekeli, 1989-b: 36).

1950'lerden 1970 ortalarına kadar kurulan kadın derneklerinin pek çoğu, bugün de sürdürdükleri kazanılmış hakların; özellikle laik bir devletin İslami bir düzene geri dönülmesine karşı sağladığı güvencelerin savunusuna öncelik verdi ve bunu hemen her yıl Cumhuriyet'in önemli günlerinde düzenlenen törenlerde dile getirdi. Böylece, erkeği ailenin reisi olarak kabul eden medeni kanunun gerçekte cinsler arası eşitlik statüsünü olanaksız kıldığı, üzerinde hemen hemen hiç durulmayan bir konu haline geldiği gibi, özel hayatlarda karı-koca ilişkilerinde hüküm süren ataerkil ilişkilerin eleştirisi seçkin kadınların gündeminden tümüyle çıktı (Tekeli, 1995: 32). 1940'lardan 70'li yılların ortasına kadar kadınlar tarafından yayımlandığı bilinen uzun ömürlü tek dergi Kadın Gazetesi'dir (1947-1979). İffet Halim Oruz tarafından çıkarılan dergi çıkış amacı açık larken, bu dönem boyunca kadın örgütlerinde egemen olan düşünceyi şöyle ifade eder:

Cumhuriyet inkılabı kadınlarımıza ileri dünya kadınlığı arasındaki yerini vermiş bulunuyor. Türk kadınındaki kan ve ruh vasıfları bu hamlenin hem hızla hem de başarıyla vücut bulmasını desteklemiştir. Bundan dolayı Kadın Gazetesi...kadın-erkek eşitlik davası üzerinde fikir yürütmek lüzumunu duymayacaktır (Kılıç, 1998: 350).

3. 1960–80 Aras› Dönemde Feminist Hareket

Cumhuriyetle birlikte Türk kad›n›, seçkin kad›nlar, toplumun ekonomik, sosyal, kültürel alanlarında geniş yer edindi. Bankalardan eğitim kurumlarına, özel teşebbüsten parlamentoya kadar uzanan her alanda yerlerini aldılar. Ancak çok partili hayatla birlikte, devletin himayesini baz› alanlardan çekmesi kad›nlar›n baz› alanlarda gerilemesine yol açtı. Kadınların eğitim kurumlarında geniş biçimde yer alışlarını devletin eğitim politikasına bağlamak mümkünken, ekonomik ve özellikle siyasal yaşamda kadınların kendi çaba ve gayretleri gerekiyor. 1950’den sonra kad›nlara daha önce yüklenen *Cumhuriyet’in simgesi* s›fat› ortadan kalkınca kadınlar siyasal yaşamda gerilemeye başladılar. Oysa tek parti yönetimi döneminde rekabete dayalı olmayan ortamda kad›nlar dolays›z bir biçimde hükümetin lütfuyla parlamentoya girebiliyordu (Çaha, 1996: 126). Ancak çok partili sistem devletin imtiyazı altında siyasal yaşama alışan kadınların aleyhine gelişti. Bu nedenle, 1935 yılında 18 olan kad›n milletvekili sayısı, eğitimin oranının kadınlar arasında onca yüksek olduğu 1991 yılında 6’ya düşmüştür (Çaha, 1996: 127). Tek başına kadınların çaba ve gayretleri de toplumsal destek ve devlet politikalar› olmadan kad›nlar lehine somut bir netice ortaya ç›karmaya yetmedi. Nitekim uzun yıllar feminist hareket, başka projelerin şemsiyesi altında ya da partilerin kadın kolları olarak hizmet etmiştir.

1961 Anayasası ile demokratik hak ve özgürlüklerin genişletilmesi toplumun bazı kesimlerinde büyük bir hareketlilik yaratmıştır. İşçiler ve gençler yeni örgütlenme özgürlüklerinden yararlanmış, haklarını genişletmeye çalışmışlar, sosyalist fikirler tartışılmaya başlanmıştır. Bu dönemde kadınların hemen hiç varlık gösterememeleri dikkat çekicidir (K›l›ç, 1998: 351). 1960-80 aras› bildiğimiz anlamda bağımsız feminist söylemlere pek rastlamadığımız ancak, Türkiye’nin yaşadığı önemli sosyoekonomik ve siyasal gelişmeler ışığında kadın sorununa yönelişte de ilginç gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde kadınlar temel olarak Kemalizm ve sosyalizm çerçevesinde hareket etmektedirler. Türk kad›n hareketi, 1980 y›llar›na kadar sol hareket tarafından da görmezlikten gelinmiştir. Bu yıllarda sol kanatta kadın hareketi, devrimci yükselişin ve sosyalizmin bir türevi, bir alt hareketi gibiydi.

“Devrim olunca bütün çelişkiler gibi kadın sorunu da çözülür” anlayışı hakimdi (Unat, 1998a: 289). 1980 öncesi en büyük muhalif kanat olan ortodoks sol, kadına; hakim siyasal toplumsal kültürün etkisi altında bakıyordu. Kadınlar birey olarak değil ancak anne, eş, bacı olarak konumlandırılıyorlardı. Sol içinde kadın sorunu diye bir sorun tek başına kabul edilmemekte, ciddiye alınması gereken teorik bir sorun olarak görülmemekte, feodal ilişkiler ve üretim ilişkileri ile bağlantılandırılmaktaydı (Berktaş, 1995: 313).

1950 sonrasında, sadece parlamentoda kadın temsilinin azalması değil, buna paralel iki olgu daha görülür. Bunlardan birincisi, parlamentoya giren kadınların davranışlarındaki değişimdir. Her ne kadar kadınlar bu dönemde Meclis’te sayısal olarak azalmış olsalar da, parlamentoda daha aktif olarak görev yapmışlardır. Bundan daha önemli olan ikinci olgu ise, temsilci olma olanağı bulamamış olsalar bile, siyasetle her düzeyde ilgilenen kadın sayısındaki artıştır. Partilerin kadın kollarının kurulması, büyük şehirlerde daha çok kadının siyasetle ilgilenmesine yol açtı. Kadın kollarının, erkeklerin egemen ve kadının güçsüz olduğu siyaset alanında, kadını bir nevi aslanın ağızına atmadan koruma altında yetiştirme şeklinde tanımlanabilecek bazı faydaları oldu. Nitekim 1970’lerde siyasette aktif olan ve etkinliğini hissettiren kadın kolları ve bunlardan bağımsız aktif kadınlar ortaya çıktı. Kadın kolları uygulamasının bu avantajı yanındaki belirgin dezavantajı, kadınlar siyaset içinde “kadınca” faaliyetlerle sınırlanması oldu (Ayata, 1998: 238).

Kadın kollarının en belirgin işlevleri arasında parti için oy toplamak amacıyla evleri dolaşarak propaganda yapmak, balo, çay, çekiliş gibi para getirici işlerin organizasyonunu yüklenmek sayılabilir. Zamanla partilerdeki kadın kollarının ağırlığının hissedilmesine rağmen, kadın kolları gücünü parti içinde üst kademelere ve temsil konumuna taşımakta engellerle karşılaşmıştır.

1970’lerde feminist hareket görece olarak canlanmıştır. Buna temel olan gelişmelerin başlıcaları şöyle sıralanabilir. 1973 yılında Cumhuriyet’in kuruluşunun 50. yılı çerçevesinde kadınlar açısından bir bilanço çıkarılmaya çalışılıyordu ve 50. yıl kutlamalarına kadın dernekleri aktif olarak katıldılar. 1975 yılında İlerici Kadınlar

Derneği (İKD) kuruldu. Bunu Demokratik Kadınlar Birliği, Emekçi Kadınlar Birliği, Devrimci Kadın Dernekleri izledi. Hepsi de sol örgütlenmelerin kadın kolları olarak faaliyette bulundular (Tekeli, 1998: 340). O dönemde Türkiye solu, “emekçi kadınlar” için bile olsa ayrı bir kadın örgütlenmesine olumlu bakmadığından, kendi varlığını meşrulaştırmak için yoğun çaba harcadı. Bunu kadınların ezilmişliğinden hareketle değil, kadınları sınıf savaşına çekmenin önemini vurgulayarak yaptı. Bir burjuva hareketi olarak görülen feminizme karşı olduğunu sık sık yineledi. Amaç tek başına kadınların kurtuluşu değil, kadın-erkek el ele devrime doğru ilerlemektir. Türkiye Komünist Partisi’ nin kadın kolu olarak görülen İlerici Kadınlar Derneği, tüzüğünde ve diğer tüm belgelerinde Türkiye’deki bütün kadınlar için geçerli birçok soruna parmak basmakla birlikte, kendini emekçi kadınların örgütü olarak tanımlayarak sınırlamıştı (Kılıç, 1998: 353). Türkiye’de en fazla sayıda kadın üyeye sahip kurumlardan biri olan İlerici Kadınlar Derneği, 1978’de 14.000’in üzerinde üyeye 29 ilde örgütlü ayrıca ilçelerde ve köylerde temsilcilikleri olan bir örgüttü. İlerici Kadınlar Derneği’nin amacı, tüzüğünde şöyle ifade edilmişti:

“Ülkemiz kadınlarına tanınmış sosyal ve ekonomik hak ve özgürlüklerin kağıt üzerinde kalmaması, günlük yaşamda somut olarak uygulanması ve geliştirilmesi için yasaların tanıdığı tüm olanakları kullanarak uğraşmaktır.

Kadının aile içi statüsü, kürtaj gibi konular ilk belgelerde olmasına rağmen, çalışmalarında gündeme getirilmedi. Bunda hem topluma ters düşme korkusu hem de solun tutucu ahlak anlayışının etkisi vardı. Devrim, kadının kurtuluşunun ön koşulu olduğundan, kadınlar bu hedefi öne almalı, diğer konularda özverili davranmalıydılar (Kılıç, 1998: 352-353). Kadınlar, politik açıdan hedef kitle haline getirilerek, dönemin sol siyasal yapıları tarafından başına, “ilerici”, “devrimci”, “emekçi”, “demokratik” sınıflar getirilen birçok kadın örgütleri kurarak bazı gruplar için “işlevsel” hale dönüştürülmüşlerdir. Bununla birlikte, feminist bir söyleme sahip olmasa da dönemin sol partisinin politikalarına bağımlı olan İlerici Kadınlar Derneği’nin kurulması, 1980’ler öncesinde kadın örgütlenmelerinin varlığını göstermesi açısından önemlidir.

Uluslar arası alandaki gelişmeler, Türkiye’de kadın sorununu bir konu olarak gündeme getirdi. 1975’te Meksika’da yapılan Birleşmiş Milletler’ in düzenlediği ilk Uluslar arası Kadın Konferansı’nın ortaya attığı en önemli iddialardan biri ise, modernleşmenin beklenen sonuçları vermediği, tam tersine cinsler arasındaki uçurumu daha da derinleştirdiği ve hatta modernleşme sürecinde kadınların evvelce sahip oldukları bazı güç ve ayrıcalık kaynaklarından dahi mahrum kaldığıydı (Kandiyoti, 1997: 7). Birleşmiş Milletler’ in dünya çapında “*Kadınlar On Yılı*” nı 1975 yılında ilan etmesi, bu bağlamda Mexico City, Kopenhag, Nairobi’ de olmak üzere kadın sorunları odaklı üç dünya konferansı düzenlemesi, 1995’te ise Pekin’de bir bilanço yapması, kadın sorununun nasıl globalleştiğinin açık kanıtıdır. Uluslar arası toplantılar, dünya kamuoyunu dolayısıyla Türk kamuoyuna yeni kavramlar getirmiştir (Unat, 1998: 331).

1978’de N. A. Unat, İstanbul’da, Türk Toplumunda Kadın üzerine yapılan araştırmaların sunulduğu bir toplantı düzenledi. Kate Millet, Shulamith Firestone ve Simone de Beauvoir gibi feminist yazarların kitapları Türkçe’ye çevrildi. Başlangıçta feminist olmayan, kadın cinselliği üzerindeki baskıyı kınayan *Kadınca* dergisi yayımlandı (Tekeli, 1998: 342). 80’li yıllardaki feminist hareketin potansiyeli bu aşamalardan geçerek oluştu. 1970’li yıllardaki yasal ve siyasal girişimlerde kadınların bedenleri konusunda son söz sahibi olmaları gerektiği, kadının toplumsal konumunun özel kamu yönetimi birimleri anlamına gelen “*ulusal mekanizmalar*” yolu ile değerlendirilmesi zorunluluğu, kadınlara yönelik şiddetin kamuyu ilgilendiren bir konu olduğu, kadınlara eğitim, istihdam, aile planlaması konularında destekçi olunması gerektiği gibi konular ayrıntılı biçimde ele alınmıştır. Türkiye’de feminist literatüre bakıldığında bu sorunların basına ve siyasete 1970’li yıllardan sonra yansıdığı görülmektedir. Birleşmiş Milletler’in girişimi, Türkiye’yi kadın sorununa eğilme konusunda etkilemiş ve Atatürk döneminde gerçekleştirilen değişikliklerin eşitlik açısından önemli eksikliklerine eğilme fırsatı doğurmuştur (Unat, 1998: 331).

Kadın tarihimizde, hakkında az bilgi olan bir deneyim ise 1972’de kurulan Türkiye Ulusal Kadınlar Partisi’dir. Parti, amaçları kadınların ülkenin kaderine erkeklerle eşit olarak katkıda bulunmalarının koşullarını sağlamak, kadının da insan ve

vatandaş olduğunu topluma kabul ettirmek olarak ifade ediyordu. Parti daha sonra 1972 ve 1977 seçimlerine katılamamış, 1980 askeri darbesinden sonra kapatılmıştır (Kılıç, 1998: 354). Ele aldığımız dönemlerdeki kadın örgütlenmeleri, feminist bilince sahip olmayan, bağımlı örgütlenmelerdir. Ancak bu tür örgütlenmeleri, kadın da insan ve vatandaş olduğunu topluma kabul ettirme çabasının olduğu 1972'lerin Türkiye'sinde, feminist hareketin tamamen dışında tutmak anakronik bir değerlendirme olacaktır. 1980'li yıllarda, kendilerini anlatan, feminist olarak adlandırılan, asırların ataerkil düzenini sorgulayan feminist bilincin oluşmasında bu dönemlerin zımnı etkisi vardır.

D) FEMİNİST AKIM ve SÖYLEMLER

Simone de Beauvoir'ın ünlü bir deyişi vardır; *kadın doğulmaz, kadın olunur*. Buradan hareketle toplumsal cinsiyetin kimlikleri belirlediği bu gerçek üzerine feminist hareket, yerleşik olan tüm kanı ve kalıplara karşı meydan okur, onları sorgular. Farklı yer ve zamanlarda farklılıklarla birlikte kadın-erkek ayrımında erkeğin üstünlüğü temelinde oluşan ataerkil düzen, feminist hareketin eleştiri alanı olmuştur. Zaman içerisinde oluşan feminist gelenekler, mevcut düzene alternatif olarak düşledikleri toplumsal düzen dahilinde farklılıklar göstermektedir. Feminist söylemlerin bulunduğu ortak nokta kadının erkeğe karşı ikincil konumda oluşunun sorgulanmasıdır. Ancak ikinciliği nedenler ve çözüm önerileri farklılaşmaktadır. Farklı feminist gelenekler genel olarak liberal, radikal ve sosyalist söylemler etrafında şekillenir.

1. Liberal Feminizm ve Eşitlik Politikası

İlk feminizm, feminist hareketin ilk dalgası, liberalizmin fikir ve değerlerinden büyük ölçüde etkilenmiştir. Wollstonecraft'ın kaleme aldığı *Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Savunması)'da; kadın eğitim hakkına sahip olur ve kendi hakları içinde mantıklı yaratıklar olarak görülürse cinsiyet ayrımının siyasi ve sosyal hayatta önemsiz olacağı iddia edilmişti (Heywood, 2007: 303). Nitekim bu söylemin etkisiyle kadının seçme hakkı elde edildikten sonra feminist hareket durgunlaşma ve zayıflama dönemine girmiştir. Liberal söylemin ilk belirtilerini ve neticelerini Türkiye'de 1934'te kadına seçme ve seçilme hakkının verilmesiyle de yaşadığı görülmektedir.

Liberal feminizmin felsefi temeli, bireycilik ilkesini dayanır. Buna göre cinsiyet, ırk, renk, inanç veya dinine bakmaksızın bireyler eşit muamele hakkına sahiptirler. Liberal feministler bu inancı, *eşit haklar talebi* olarak ifade eder (Heywood, 2007: 305). Talep ettikleri eşitliği üç noktada toplamak mümkündür; çalışma yaşamında eşitlik, aile yaşamında eşitlik ve sosyal hayatta eşitlik. Liberal feministler

için özgürlüklerin kapısını açan eşitliği büyük oranda sağlayan, kadının kamusal alanda çalışmasıdır. Böylelikle hayatın kazanmak, kendi geleceği hakkında söz sahibi olmak, kadını erkeğe bağlı olmaktan kurtaracak ve kadın kendi hayatını belirleme noktasında bir güç elde etmiş olacaktır (Çaha, 1996: 149)

Liberal feminizm özünde reformisttir: Ataerkil toplum yapısı olarak gördükleri duruma meydan okumaktan ziyade erkek ve kadın arasındaki rekabeti eşitlemek için kamusal hayata eşit haklar yerleştirmeye çalışır. Eğitim hakkı, seçme hakkı, kariyer yapma hakkı bu kapsamdaki haklardır (Heywood, 2007: 305). Onun için *eşit işe eşit ücret* prensibine ilaveten devletin, kadınların çalıştığı bütün kamu ya da özel alanlara kreş açma zorunluluğu getirmesi gerekiyor. Ancak kreşlerin yaygınlaşmasıyla kadın geniş ölçüde evde çocuk bakma yükümlülüğünden kurtulup iş hayatın atılabilir. Radikal ve sosyalist feminizmin aileyi dönüştürmeye yönelik politikalarına karşılık liberal feminizm, aileyi, kadınların kendi öz kimliklerini muhafaza edebilecekleri bir imkan olarak görür. Bu doğrultuda kadın, insanlığın dışı kısmını oluşturur. Onun için aile içi kurallar, çiftleri karşılıklı sevgi ve saygı esaslı üzerine eşit birer eş olarak düzenlenmelidir. Boşanma sonrasında kadın, sosyal güvenceyle desteklenmelidir (Çaha, 1996: 149- 151).

Liberal feminizme göre bütün düzenlemelerin temelinde bulunan kadın imgesi, toplumun şekillendirdiği bir kadın değil, kendi arzu ve isteklerinden, yetenek ve yetkinliklerinden hareketle kendini geliştiren kadındır. Bu bağlamda tasavvur edilen kadın, ancak devletin kamusal hayatta hazırlanan eşit haklar talebine yönelik yasal düzenlemelerle mümkündür. Hukuksal düzenlemelerle kadınların karşılaştıkları tüm sorunların çözülebileceği görüşündedirler. Haklar talebi noktasında erkeği kıstas alan liberal feminizm, özünde ataerkil düzeni pekiştirmekte ve kadını erkekleştirmektedir. Yine kadının güçlenmesinde, kadının arzu ve isteklerini merkeze almakla, içinde bulunulan toplumun nitelikleri göz ardı edilmiştir.

2. Radikal Feminizm ve Farklılık Politikası

Radikal feministler, kadını erkek değerleriyle eşit kılmaya çalışan liberal feministlerin tersine kadınları erkek merkezli değerlerden ayırma politikasına sahiptirler. İkinci dalga feminizmle ortaya çıkan radikal feminizm, ataerkilliğin sadece siyaset, ekonomi ve kamusal hayatta değil, bütün sosyal ve kişisel varlık alanlarında hüküm sürdüğünü iddia eder. Ataerkil sistem içinde gelişen sosyal yaşamın tüm yönlerinin erkek merkezli değerler üzerine kurulduğunu ileri sürerler. Bu nedenle kadınların kurtuluşu, ataerkil iktidardan hak talep ederek değil, onu reddederek, kadınsı değerlere doğru bir dönüşümle mümkündür.

Ataerkil zihniyeti, bütün sosyal ayrımlarda bulmaya çalışan Simone de Beauvoir, kadının konumunun doğal değil sosyal faktörlerce belirlendiğini iddia etmiştir. Ataerkil değer ve inançlar toplumun tüm alanlarına yayılmış, hayatın ve öğrenmenin her aşamasında kadınlar erkeklerden daha aşağıda ve ikinci derecedeymiş gibi gösterilmiştir. Kate Millett *Sexual Politics* (Cinsel Politika, 1970) ve Shulamith Firestone *The Dialectic of Sex* (Cinsiyetin Diyalektiği, 1972) gibi yazarların da çalışmalarıyla, geleneksel toplumun baskıcı ve ötekileştirici doğası eleştirilmiştir. Millett'a göre ataerkillik, toplumsal cinsiyete ilişkin sistematik, kurumsallaşmış ve yaygın bir cinsel baskı sürecine işaret eder. Kadın ve erkek, erken yaşta, belirgin toplumsal cinsiyet kimlik eğitimlerini, ataerkilliğin temel kurumu, aileden alır. Millett, "*bilinç yükseltme*" süreci ile ataerkil toplumsal cinsiyet kimliğine meydan okunabileceğini önerir. Firestone da cinsiyet ayrımlarının sadece şartlanmadan değil biyolojiden de kaynaklandığını ileri sürer. Ancak, modern teknoloji ile, kadınların hamilelik ve doğum yükünden kurtarılabilceğini, çocuk yetiştirme sorumluluklarını sosyal kurumlara devrederek cinsel eşitliğin sağlanabileceğine inanır (Heywood, 2007: 311- 313). Başka bir ifadeyle, biyolojik üretim süreci modern teknolojiye devredilebiliyor. Böylece kadın kendisini aileye bağlayan biyolojik sorumluluklardan da kurtularak, toplumsal hayatta erkeğin gerçek eşiti olarak yer alabiliyor.

Millett ve Firestone'nun ikisi de cinslerinin gerçek doğasının eşit ve aynı olduğuna ve bu gerçek ya ataerkil kültürün etkisiyle ya da kadınların rahimlerle birlikte doğmasıyla saklı tutuluyor olduğuna inanıyorlardı. Ancak radikal feminizm içinde bir dizi farklı unsurlar vardır (Heywood, 2007: 313). Söz konusu fikrin aksine erkek ve kadın arasındaki temel ve değişmez farklılıklar vurgulanır. Bu farklılıklar doğurganlık ve annelik erdemleri ekseninde tanımlanır. Kadın, kadın yapan, yaratıcılık, hassaslık gibi onu diğerlerinden ayıran değerler, radikal feminizmde, bir iktidar aracı olarak görülür.

Kadının kurtuluşu bu çerçevede düşünülünce eşitliğin, yasal düzenlemelerin çok ötesine gitmiştir. Kadın bedenini referans noktası alan radikal feministler “kadınlaştırma” söylemini vurgulayarak Kemalizm’in “cinsiyetsiz” ve solun “bacı” kadınlarla aralarındaki tüm köprüleri atıyorlar. Radikal feministler, erkeklerden ayrışıp ayrı bir komün kurmayı değil aynı zamanda erkekleri kadınların değerlerinin sergilendiği alana çekmek gerektiği inancına sahiptirler. Radikal feministleri liberallerden ayıran en belirgin farklılık, liberallerin toplumsal düzeydeki yasal düzenlemeleri kadınların eşitliği ve özgürlüğü için yeterli görmelerine karşın, radikallerin kadının bedenini referans noktası alması ve buradan hareketle politikalar geliştirmesinde yatıyor. Kadınların ortak özelliklerinden hareketle bir kimlik geliştiren radikal feministler, aynı zamanda bu kimliği toplumsal bazda bir dayanışmaya ve bilince dönüştürmeyi hedef alıyorlar (Çaha, 1996: 162- 163). 1980 sonrası Türkiye’de, bilinç yükseltme toplantıları ve tartışma ortamlarıyla feminist hareket yükselişe geçmiştir. Toplumsal cinsiyet kimliğinin sorgulandığı bu dönem, radikal feminizmin işaretleri görülür. Farklı gruplardan kadınların ortak sorunları görünür kılmak için düzenlenen eylemlerde birlikte olması da kadın dayanışmasının somut örneğidir.

3. Sosyalist / Marksist Feminizm ve Kamusal Katılım Politikası

Liberal feministlerin aksine sosyalist feministler, sadece eşit yasal haklar veya eşit fırsatlar elde ederek kadınların siyasal, yasal veya sosyal dezavantajların ortadan kaldırılabileceğine inanmazlar. Sosyalist feministler, cinsiyetler arasındaki ilişkinin sosyal ve ekonomik yapıların kendisinden kaynaklandığını ileri sürerler.

Temel argümanlar üretim ve yeniden üretim süreçlerine endeksli olarak ortaya çıkan özel/kamusal alan ayrımları etrafında gelişmektedir. Kadının bugünkü ikinciliğinin arkasında yatan biricik faktör, ekonomik modelin tarihsel boyutu, yani kapitalizmdir. Kapitalizm, erkeği tarihsel olarak kamusal alana, kadını ise özel alana yerleştirmiştir. Çocuk doğurma ve bakma, çocukların sosyalizasyonu, ev işleri, neslin devamı, erkeğin ihtiyaçlarını tatmin ve psikolojik gerilimlerini giderme görevleri kapitalist sistem içinde kadına yüklenmiştir. Diğer taraftan, çalışma alanını evden ayırarak erkeğe tahsis etmiştir (Çaha, 1996: 165- 166).

Engels *The Origins of the Family, Private Property and the State* (Aile, Özel Mülkiyet ve Devletin Kökeni) adlı eserinde kapitalizmin, *dünyada kadın cinsiyetinin tarihi yenilgisini* beraberinde getirdiğini ileri sürer. Kadın baskısı, baskı ve ataerkil aile içinde başlar. Dolayısıyla, sosyalist bir toplumda evlilik feshedilebilir olmalı ve özel mülkiyet ortadan kaldırılınca ataerkil yapılar da kendiliğinden kaybolacaktır. Sosyalist feministlere göre, kadınların ev işleri ve annelik gibi evcil alanla sınırlandırılması, kapitalizmin çıkarlarına hizmet eder. Bu şekilde kadınlar bir işçi ordusu stokunu oluştururlar. Üretimde artışa ihtiyaç olduğunda bu ordu iş gücüne katılır, düşük maaşlı ve düşük statülü işlerde istihdam edilerek, erkeklerin işlerine tehdit oluşturmadan, devlete yük olmadan kriz dönemlerinde evcil hayata geri döndürülebilirler (Heywood, 2007: 308). Bu bağlamda kadın sorunu, sosyalist feministlere göre ekonomik ve sosyal yapıdan bağımsız bir çözümle aşılamaz. Özgürleşme arayan kadınlar, kapitalist sisteme karşı sınıf savaşını kazandıklarında cinsiyetle ilintili ikincilik konumlarından da kurtulmuş olacaktır.

Sosyalist feministlere göre kapitalizm, kadınları özgürleştiriyor gibi görünse de aslında bu sistem içinde özgürlüklerini kullanamamalarının koşullarını hazırlamış

oluyor. “*Kar*” değil “*ihtiyaç*” üzerine kurulmuş sosyalist ekonomide cinsiyetçi toplum kendine maddi temel bulamayacağından kadının kurtuluşu mümkün olacaktır. Aile, kadınların ezilmişliğinin zeminini hazırlayan tarihsel bir kurum olarak görülür. Radikal feministlerin aksine kadınlarının kurtuluşunun kamusal alana çıkmakla mümkün olduğunu savunurlar. Ancak liberal feministlerin eşit haklar talebinde kamusal alan değil, sorgulanan ve dönüştürülen kurumlar söz konusudur. Sosyalist sistemdeki kurumlara ek olarak kadın sığınakları, komünleri, kadın kütüphanesi ve araştırma merkezleri, müzeler ve kadın bakanlığı gibi kadınların ihtiyaçlarına göre işleyen ve diğer kurumları da dönüştüren kurumlar kadın sorununu çözer (Çaha, 1996: 166- 168).

Sosyalist feministler ayrıca kadınların kamusal alanda ev işlerinin uzantısı olan alanlarda istihdam edilmesine karşı çıkıyorlar. Kamusal alanda cinsiyetçi yaklaşım, ataerkil yapıyı pekiştirerek kadının ikincil konumuna meşru bir zemin kazandırıyor. Öğretmenlik, hemşirelik, temizlikçilik, hosteslik gibi işler kadının ev hayatındaki işlevinin uzantısıdır. Böylelikle kamusal alana çıkmış olmakla birlikte kadın, hala ikinci konumdadır ve cinsiyetle ilintili rollerini sürdürmektedir. Sosyalist feministlere göre özel alan ataerkilliğin kültürel ve ideolojik olarak beslediği yerdir. Kadının kurtuluşu, büyük devrimle gelen sosyalist sistemde mümkündür. Dolayısıyla kadın, yine üst anlatılar içerisinde araçsallaştırılmakta ve ikincil konumu değişmemektedir. Oysa 1980 sonrası Türkiye’de gelişen ikinci dalga feminizm, gelmiş olduğu konumdaki bütün kazanımlarını, üst anlatılardan sıyrılarak elde etmiştir.

E) BATI'DA İKİNCİ DALGA FEMİNİZMİN ORTAYA ÇIKIŞI ve TÜRKİYE'YE YANSIMALARI

Toplumun gidişatına müdahale konusunda kendilerine erkeklerle eşit fırsatlar verilmesini talep eden feminist kadınlar, ataerkil düzendeki yerleşmiş ilişkileri geniş yelpazede ele almaktayd›. Kad›n- erkek ayr›m›nda erkek üstünlüğünü sona erdirmek, sosyal hayatın tüm alanlarında etkin olabilmek, siyasal ve toplumsal kaynaklardan eşit oranda faydalanmak istiyorlard›. Ancak, birtak›m yasal kazan›mlar›n toplumsal ilişkilerdeki kadının ikincil konumunu değiştirmede de bir gerçektir. Bunun yan›nda kazanım olarak görülen birtakım gelişmeler, iç yüzünde kadının özüne yabancılaşması ile yani erkekleşmesi ölçüsünde gerçekleşmekteydi. Kadının erkekleşmesi, daha doğrusu aseksüelleşmesi ve kaçınılmaz olarak ideolojilerin hizmetinde araçsallaştırılması kadının ikincil konumunu değiştirmeydi. İkinci dalga feminizm, bu fark ediş üzerine kurulmuştur. Cinsiyeti erkekleştirme politikası yerini, ikinci dalga feminizmle birlikte kadın bakış açısıyla cinsiyeti güçlendirme politikasına bırakmıştır.

19. yüzy›l›n feminist hareketlerinin temel hedefi, kad›na toplumsal her alanda eşit haklar elde etmek iken, 1960 sonrasında gelişen ikinci dalga feminist hareketin söylem ve mücadeleleri farklılaşmıştır. Modern diyebileceğimiz bu feministler, kad›n› toplumun her alanında özgür kılmayı, çocuk doğurma ve yetiştirme faaliyetleri de dahil olmak üzere, cinsiyetle bağlantılı tüm sosyal rolleri terk etmeyi temel gaye olarak görmekteydiler (Seyyar, 2004: 35- 36). Simone Beauvoir'ın belirttiği gibi “*kad›n doğulmaz, olunur*” fikri temelinde feministler, erkek ve kad›n arasındaki bütün sosyal ayrımların biyoloji ve anatomiden kaynaklandığını (Heywood, 2007: 298) savunan ataerkil fikirleri çözümlenmeye başlamışlardır. Bu doğrultuda kadın kimliği ve cinsiyeti yeniden ele alınmış ve tüm kalıplarıyla birlikte ataerkil sistem cins temelindeki ayrımcılığın temel sebebi olarak kabul edilmiştir.

19. yüzy›l›n ortas›ndan 20. yüzy›l›n ortas›na kadar geçen dönemde kad›nlar toplumsal, yasal ve siyasal yoksunluklarına karşı mücadele ettiler. Ancak, bu mücadeleler ağırlıklı olarak “*söylem*”ler biçiminde gerçekleşti, çünkü kolektif bir

bilinçlenmeyi oluşturabilecek olan orta sınıf kadınlarının kamusal alana çıkmaları, endüstrileşme ve kentleşmeye bağlı bir süreçtir. Batı’da bile kamusal alanda değişik roller üstlenemeyen kadınların daha etkin olmaları sosyoekonomik gelişmelere bağlı olmuştur. Batılı kadınların “*bitmemiş devrimi*” ancak “*endüstri sonrası*” döneme rastlamaktadır. Siyasal hakların elde edilmesi olarak tanımlanan “*feminizmin birinci dalgası*” Batı’da sosyoekonomik yapı nedenleri ile bir duraklama dönemi geçirmek zorunda kalmıştır (Unat, 1998b: 330). Başka bir deyimle kadınların siyasal haklara kavuşmaları onların toplumsal konumunu önemli ölçüde değiştirmemiştir.

Birinci dalga feminizmin ardından geçen durgun bir süreçten sonra büyük dönüşüm (Unat, 1998b: 330), II. Dünya Savaşı sırasında kadın emeğine kitlesel çapta duyulan gereksinim ile tetiklendi. Savaş sonrasında kadınların yuvaya dönmeleri için ABD’de geniş bir kampanya başlatıldı. Yeniden diriltile ev kadını efsanesinin zevcelik, annelik ve tüketicilik rollerinin kapana kısırdığı bu orta sınıf kadınları “*tanımlanması zor bir doyumsuzluk*” hissetmeye başladılar. İngiltere ve ABD’de kadınların çalışmasını kolaylaştırmak üzere kurulan kreş ve yuva gibi ortak tesislerin hepsi bu yıllarda kapandı (Michel, t.y.: 79).

1963’te Betty Friedan’ın *The Feminine Mystique* (Kadın Sorunu) adlı eseri, feminist düşüncenin yeniden hareketlenmesine çok katkı sağladı. Friedan “*adılmayan sorun*” adını verdiği problemi; ev hanımı ve anne rolü ile sınırlı kalmanın sonucunda yaşanan mutsuzluk ve hayal kırıklığı olarak tanımladı. İkinci dalga feminizm siyasi ve yasal hakların elde edilmesiyle “*kadın sorunu*”nun çözülmediğini kabul etti. Feminist fikir ve argümanlar gittikçe daha radikal bir hal aldı ve bazen devrimci bir nitelik kazandı. Kate Millet’in *Sexual Politics* (Cinsiyet Siyaseti 1979) adlı eseri, kadın baskısının kişisel, psikolojik ve cinsel yönlerine ilgi çekmiştir. İkinci dalga feminizm amacı, sadece siyasi özgürlük değil büyüyen kadın özgürleşme hareketinin fikirlerinde yansıtılan “*kadının özgürleştirilmesi*” olmuştur (Heywood, 2007: 291- 292).

Batı’da feminizmin ikinci dalgasının kavılcımlandıran en önemli olgulardan biri de, 1960’larda “*yeni sol*” içindeki kadınların, bu harekette de ezildiklerinin bilincine

varmalarındır. Duydukları tepki onları Marksizmle bir hesaplaşmaya götürmüş, böylece o zamana dek tabu sayılan birçok konu sorgulanmaya başlanmış, bu düşünsel devrim sadece feminizmle sınırlı kalmayıp, hemen tüm sosyal çalışmaları etkilemiştir. Buna paralel olarak, ikinci dalga feministlerinin önemli bir kesimi sol kökenli oldukları için kadınların kurtuluşunu bütün ezilenlerin kurtuluşuyla bağdaştırmıştır (Kılıç, 1998: 358).

“*İdeolojilerin, tarihin, bilimin sonu*” söylemiyle belirlenen ve postmodern olarak kavramlaştırılan bu dönem, etnik köken ve kimlik (kadınlar, eşcinseller, azınlıklar) sorunları etrafında hızlı bir politikleşmeye sahne oluyordu. Öte yandan büyük inanç sistemlerinin yıkılmasının yarattığı “*tabular yıkılm*” dalgasının yanı sıra birbiri ardına yayına giren özel televizyonların ve dergilerin neden olduğu medya patlaması ve bu medyanın “*sosyal*”, iç göçklayıcı haber ihtiyacı da, cinsellik ve daha çok bu bağlamda kadın meselelerine ilgiyi arttırıyordu (Devecioğlu, 2002: 74).

İkinci dalga feminizmin en ayırt edici özelliklerinden biri, pek çok feminist yazarın mevcut siyasi ideolojilerin perspektiflerinin ötesine gitmeleridir. Toplumdaki toplumsal cinsiyet farklılıkları, ilk kez, bizzat önemli, kendi özgün şartlarında anlaşılması gereken bir konu olarak görülmüştür (Heywood, 2007: 310). Feministlere göre Batı kültürü içinde yetişen bir insan, kendini kaçınılmaz olarak dominant ve ikincil kurumsal yapıların içinde bulur. Zıt kutuplar haline sokulan erkek/kadın ikilemi kadının ikincilliği ile sonuçlanmaktadır. Dolayısıyla ikinci dalga feminizmle birlikte feministler, ikincilliğe yol açmayan, farklı bir kültür ve söylem geliştirmeye çalışıyorlardı. İkinci dalga feminizm, kadın/ erkek arasındaki siyasal ilişki ve bu çerçevede ortaya çıkan söylemleri eleştirmekle kalmıyor, “*bilim*”e de büyük ağırlık veriyorlardı. Bilimsel etkinliklerin de aslında Batılı beyaz erkeğin yargılarını yücelttiğini ve kadını bu değerler karşısında ikincil duruma düşürdüğünü düşünen feministler, “*kadın bakış açili*” bilimsel yaklaşım geliştirmeye de çalışmışlardır (Çaha, 1996: 55).

Kısaca ikinci dalga feminizm, *kadınlığı* bir başlangıç noktası olarak *farklılık* olgusunu savunuyor ve bu farklılığı bir iktidar potansiyeli olarak görüyordu.

Dolayısıyla bağımsız bir kimlik oluşturma çabasında, korkusuzca, erkek değerleriyle örülmüş ataerkil yapıyı ve nihayet bu yapı karşısında kendi yapıp etmelerini de sorgulama cesaretine sahip bir hareket, toplumun her parçasına rengini vermiştir.

Türkiye’de feminist hareketin Batı hareketiyle paralelliği, 5-10 yıl gecikmeyle de olsa söz konusudur. Türkiye’de feminist hareket olaylar, eylemlerin, taleplerin yoğunluğu bakımından iki ayrı döneme ayrılmaktadır: 1910-1920 arasında özgünlük kazanan daha sonra silikleşen ilk dönemle 1980’lerden günümüze gelen ikinci dönem. Bunlardan ilkinden önce 40-45 yıl süren bir hazırlık dönemi, diğerinden önce de “*çorak yıllar*” olarak değerlendirilen bir dönem vardır (Tekeli, 1998: 337). Birinci ve ikinci dalga feminizm olarak yapılan dönemleştirme ile batılı feminist hareketin kaba dönemleştirmesi arasında gecikmeli de olsa paralellikler vardır.

Batı’da I. Dünya Savaşı öncesi birinci dalga feminist hareketten söz edilir. İki dünya savaşı arası dönemde, faşizmin, otoriter rejimlerin kurulduğu toplumlarda feminist hareketin bastırılması söz konusudur. Demokratik toplumlarda ise dalga geri çekildiği görülür. Bunda, doğrudan bir baskı olmaksızın, kadın hareketinin taleplerini gerçekleştirdiği (oy hakkı), amaçlarına ulaştığı “*sanrıyla*” geri çekilmesi etkili olmuştur. Bu sanrıyı Simone de Beauvoir da paylaşmaktaydı. 1949’da yayımlanan *İkinci Cins*’in son satırlarında, kadınların hedeflerine ulaştığından ve artık kadın erkek eşitliğinin sağlandığından dem vurur (Tekeli, 1998: 338).

Ataerkil bir yapıda oluşan zihniyetin cinsiyeti ve bu cinsiyetin kanaati, ataerkil iktidarın, toplumun kılcal damarlarında nasıl hissedildiğini sergilemektedir. Tek parti döneminde medeni ve siyasi hakların kazanılmasıyla, *davanın kazanıldığı sanrısı*, feminist hareketin ilk nüvelerine geri adım attırmıştır. Bu sanrıya kapılanların yanıldığını, ataerkil düzenin, cinsiyetçi yapı ve işleyişin her alanda özellikle özel alanda sürdüğünü, 1980’lerde yükselen ikinci dalga feminist hareket sorgulayacak ve gösterecekti.

Türkiye’de feminist hareket, Batı’daki feminist harekete paralel gelişmeler izlemekle birlikte niteliksel olarak belli özgünlükleri bünyesinde taşımaktadır. Özgün

süreç, birkaç ölçüt dahilinde tahlil edilebilir. Her iki dalgada da feminist kadınlar, daha çok, iyi eğitilmiş, kentli, orta sınıf kadınlardı. Yine de ilk dalga feministlerin, daha üst sınıftan oldukları söylenebilir. İkinci dalga da başlangıçta, meslek sahibi kadınlar (avukat, öğretim üyesi, psikolog, doktor vb.) ilk adımı atmış, ama sonradan hareket üniversite öğrencilerine ve daha az eğitilmiş çevrelere doğru genişlemiştir. Batılı hareketle karşılaştırıldığında, başlangıç döneminde benzerlik görülürken, hareket kısa sürede sendikaları, işçi kadınları ve siyahlar gibi alt sınıftan kabul edilen kadınlar etkisine almıştır. Türkiye’de ise, hareket “*seçkin*” niteliğini hep korumuştur ve bu, hareketin belki de en büyük zaafını oluşturmuştur (Tekeli, 1998: 339). Diğer bir ölçüt, feminist kadınların birinci ve ikinci dalgada neler düşündükleridir. Birinci dalga feministleri, daha fazla eğitim, çalışma hayatına girme, sosyal hayata katılma, her şeyden önemlisi, kadının aile içindeki konumunun yükselmesi taleplerini dile getirmekteydiler. İkinci dalga, bu temalara kadın cinselliği ve kadın bedenine uygulanan şiddet gibi iki yeni konu ekledi. Bu yeni bilince göre, kadının bedeni, emeği ve kimliğine el konmuştur; dolayısıyla, kadınların kurtuluşu için erkek egemenliğini ve ataerkil ilişkileri kuran ve sürdüren bütün kurumlara; devlet, aile, eğitim sistemi, kitle haberleşme araçları, kapitalist ekonomi vb. savaş açılmalıdır (Tekeli, 1998: 341).

Türkiye’de ilk feministlerin gözünde kadınların kurtuluşu ülkenin kurtuluşuyla mümkündü, dolayısıyla; o dönemin feminizmi, dönemin temel akımlarıyla iç içe geçmiştir. İkinci dalga feminizminde ise kadın kimliği, temel akımların belirledikleri kimliklerin önüne geçmiştir. Kadın haklarının “*araçsal*” bakış açısıyla konumlandırılması feministlerin, devlet ya da parti programlarına mesafeli durmasına neden olmuştur. Bu da feminist hareketin daha çok küçük gruplarla formel olmayan örgüt yapılarıyla sınırlı olmasını getirmiştir.

Dönemin ruhu içinde yoğrulmuş feminist bilinç neleri ortaya çıkardı? Osmanlı feminist hareketi, savaşların yaşandığı 20 yıl boyunca faal oldu ve modernleşme sürecini etkilemeye çalıştı. Nitekim kadınlar için yeni yaşam modelleri oluşturanlar, üniversite kapısını zorlayanlar, çeşitli iş ve meslekleri kadınlara açanlar ve son olarak evlilik kurumunun kadınlara daha eşit bir statü tanıyacak şekilde değişmesi gerektiğini savunanlar onlardı. Buna karşılık, ikinci dalga feminist hareket, siyasi olarak

olumsuz koşullarda - 1980 sonrası - varlığını giderek görünür kılmakla birlikte, hedefleri ilk dalga harekete göre çok kapsamlı olduğu için aynı derecede başarılı olamamıştır (Tekeli, 1998: 345). Çünkü belirlenen hedefler ancak zihniyet değişikliğiyle mümkündür.

İKİNCİ BÖLÜM

1980'LERDE TÜRKİYE'DE FEMİNİZM ve FEMİNİZMİN DÖNÜŞÜMLERİ

Türkiye'de geleneksel siyasal değerlerde ve buna paralel olarak kurumlarda gözle görülür bir değişim yaşanmış ve değişimle kadınlar cephesinde feministler, sisteme yeni değerler katmış, siyasal yapıda farklılaşmaya yol açmış, toplumsal inisiyatifin artmasına katkıda bulunmuş, kısaca *resmi ideolojiyi sırtlayan kadın* imajını aşındırarak salt kendileri için didinen ve çalışan bir kadın imajı çizmişlerdir. Kadın üstü ideolojilerden bağımsız, kamusal alanda farklı ve otonom olma mücadelesine girişen feminist kadınlar, 1980 sonrası Türk siyasetinde ortaya çıkan dinsel, ideolojik, etnik ve kültürel oluşumlara cinsiyet merkezli bir oluşum ilave etmişlerdir (Çaha, 1996: 135).

A) 1980 SONRASI POLİTİK ORTAM ve FEMİNİZMİN OLANAKLARI

1980 sonrası Türkiye'sinde meydana gelen toplumsal ve siyasal değişimler, feminizmi hem bu değişimin sonucu hem de yürütücüsü olarak belirlemiş, dönemin toplum sahnesine koymuştur. Geçmişte genel olarak mevcut siyasal ve idari örgütlenmeler paralelinde veya onların himayesinde kurulan ve kadının evdeki rolüne benzer bir rolü kamu yaşamında da oynamasını özendiren kadın derneklerinin yerini, özellikle 1980 sonrasında, kadın adına bir şeyler isteyen, bunların mücadelesini veren örgütlenmeler almıştır. Dönemin özellikleri, kullandığı söylemin ve dile getirdiği gerçeklerin çarpıcılığı ve genç kuşaklara daha yakın durması nedeniyle, toplumda oldukça etkin bir yer edinmiş, kendi söylemini daha yaygın kitlelere duyuracak bir gelişme göstermiştir (Koray, 1998: 362).

12 Eylül Harekatı ile birlikte devletle toplum arasındaki tüm kurumlar ortadan kaldırılmıştı. Siyasal partiler, sendikalar, gönüllü kuruluşlar, dernekler, vb. köprü niteliğindeki kurumların tümüne son verilmişti (Çaha, 1996: 143). Göle, 1980 sonrası Türkiye'de politik kültürün değişime uğradığını ve bu değişimin de, politik yaşama

getirilen kısıtlama ve yasakların etkileriyle açıklanamayacağını vurgulamakta ve politik kültürdeki yeniliklerin salt partiler arası mücadelelerde değil, toplumsal aktörler arası yeni ilişkilerde, yeni arayışlarda göstermek gerektiğinin altını çizmektedir. Bunlar arasında kadınları, yeşilleri, türbanlıları, eşcinselleri ve benzeri grupları sayan Göle, 1980 öncesi sol hareketler tarafından küçümsenen doğanın korunması, kadın kimliği, birey özgürlüğü gibi konuların, bu konuları işleyen yeni gruplar arasında sempati köprüsü yaratmakta olduğunu kaydetmektedir (Göle, 2000: 425- 427).

Türkiye’de feminizmin gündeme gelişi oldukça dikkat çekici niteliktedir. Birçok ülkede feminist hareketin yükselmesi, genel olarak ülkede hareketlilik, başkaldırı dönemlerinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de feminizmin doğuşu ise ülkede demokratik hakların askıya alındığı bir döneme rastlamaktadır. Bu da, Batı’da 1960 sonrası feminizminin etkisinin gecikmeli olarak Türkiye’ye yansımalarından kaynaklanmaktadır (Çımrın, 2006: 144). Bunun yanında 1980 askeri rejim, siyasal hayatta bir baskı dönemi yarattığı kadar bir boşluk da oluşturmuş, sağ ve sol güçlerin sindirilmesiyle ortaya çıkan boşluk, yeni parametrelerin belirlenmesini mümkün kılmıştır. Buna göre feminist hareket, sağdan ve soldan bağımsız olarak sesini duyurabilmiş ve farklı kesimlerden feministler de politikayı yeniden tanımlamaya çalışmışlardır (Arat, 2000: 435). Bir başka görüşe göre eğer sol 12 Eylül’de ölümcül darbe yemeseydi sonradan feminizme yönelen bu kadınlar, bu hareketlerde erkeklerin kurdukları ideolojik hegemonyaya kırmalar hiç kolay olmayacak, kendi seslerini duymayacak ve duyuramayacaklardı. İşte bu gündeme geliş biçimi, feminizmin solda “Eylülist” olarak damgalanmasına ve solun dışında bir hareket olarak görülmesine neden oldu (Tekeli, 1995: 33). Sol hareketten ayrılışlarının nedenini 12 Eylül’e değil, sol hareketin geçmişine bağlayan Yaprak Zihnioğlu, o dönemi kendi açısından şöyle ifade eder:

“Çok merkezi bir hareketten geldiğim için, artık merkezîyetçiliğe tahammül edemeyeceğimi biliyordum. Kimse benim yerime düşünmesin, bana emretmesin istiyordum ...zaten soldan gelen kadınlarda da bu vardı”
(Zihnioğlu, 1996: 33).

Hareketi devletten bağımsız, kendiliğinden, bağımsız küçük gruplar veya tek tek yazarlar, sanatçılar, gazeteciler oluşturuyordu. Çoğunlukla iş sahibi eğitim görmüş orta sınıf, kentli kadınların önderliğinde başlatılan hareket içinde kısa zamanda gençler etkin rol oynamışlardı (Arat, 2000: 436). Feminist hareket, genç bir hareket olmanın tüm sivri dilliliğini ve öfkesini taşıyordu. Ama bu genç hareketin öfkeli, dinamik, sert kimyasında, içinden geldikleri siyasi kültürden kopmanın adeta ebeveynlerinden ayrılmayacağı da fazlasıyla hissediliyordu (Devecioğlu, 2002: 75). Ebeveynlerinden farklı varlık olarak kendini inşa etmeye başladı. İnşa süreci, kemikleşmiş günlük yaşamın kalıplarını sorgulamakla koşuttu artık. *Kadınlık durumu* hesaplaşmanın başladığı en merkezi konuydu. Çünkü mevcutlar içerisinde sadece kadınlik durumundan bahsetmek bile, tüm kadınların hayatlarını, bambaşka bir ışık altında görebilmelerini sağlamaya yetiyordu.

1980'li yılların başından itibaren yeni bir oluşumu teşkil eden feminist kadınlar, birkaç yıl sonra kamusal platformda siyasal eylemlere yönelmiş ve seslerini duyurmaya başlamışlardır. Kadın konusu bir anda medyanın, kitapların, dergilerin, araştırmaların, televizyonun, sinemanın ve tiyatronun konusu olmaya başlamıştır. Değişik kesimlerin de kadın konusuna olan ilgisini hesaba kattığımızda, gerçekte 1980'li yılların Türkiye'de "*kadın on yılları*" teşkil ettiğini söyleyebiliriz (Çaha, 2003a: 267). Geliştirdikleri politikalarla feministler, karanlıkta kalan bazı konuları ve Türk toplumunda yer alan bazı değerleri kamuoyuna taşıyarak burada tartışmaya açmışlardır. Karanlıkta kalan ve arka sokaklarda yaşanan kürtaj, dayak, evlilik içi cinsel taciz, tecavüz, sarkıntılık, iffet, bekaret, flört, kadın cinselliği, aile içi şiddet, ailedeki eşitsiz işbölümü, aile yaşamındaki ast-üst ilişkisi, vb. konular feminist hareket içinde gündeme gelmiş ve kamuoyunun gündeminde geniş bir tartışma alanı bulmuştur (Çaha, 2003a: 268).

Bu dönemi dönüm noktası kılan özellik, kadınların kurtuluşu temasının önceleri hep kendini aşan başka bazı davaların (Osmanlı'nın son zamanları ve Kurtuluş Savaşı yıllarında kurtuluş reçetesi olarak değerlendirilen Batılılaşma, Türkçülük, İslamcılık, daha sonraki dönemlerde kalkınmacılık, sosyalizm...) yanında hatta içinde yer almasına karşılık kadınların kurtuluşunu, ilk kez başlı başına bir mesele olarak ele

almasıdır (Tekeli, 1998: 345). Kadınların bu uğurda bir politika yapabilmek için gerekli kamusalılığı sağlamaları, Cumhuriyet'ten birkaç kuşak sonraki kadınlar olarak elde etmiş oldukları avantajlı ortamda kesinlikle ilgilidir. Berktaş'a göre, bu kuşak kadınların Cumhuriyet'in yetiştirdiği anneler tarafından yetiştirilip Cumhuriyet'in kurucusu babalar tarafından da desteklenmeleri ve meslek sahibi olarak kendi ayakları üzerinde durabilmeleri, onların eleştirel feminist bir bilinç geliştirmelerine temel sağlamıştır (Berktaş, 2001: 359). Bu kadınlar, Kemalist devletin yarattığı fırsat alanından yararlanabilmiş, eğitim görmüş, pek çoğu bir Batı dilini bilen, iş sahibi, ekonomik gücü olan, Türkiye'de feminist hareketin liderliğini yapacak bir kentsel kadın kesimini oluşturmaktaydılar (Arat, 2000: 443).

Toplumda genel kadın standartlarından çok daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olan bu kadınlar, niteliklerinin onlara sağladığı olanaklardan yararlanmış, Batılı kız kardeşlerinden yaklaşık 10-15 yıl gecikmeli de olsa, bilinç yükseltme toplantılarının önemini, davanın ontolojik boyutu adına kavramışlardı.

B) 1980'Lİ YILLARDA FEMİNİZMİN GÖRÜNGÜLERİ

Konuşulmayı konuşan, cinsiyetçi egemen kültürü sorgulayan dolayısıyla mevcut siyasal ideolojiler içerisinde kendilerini ifade edemeyen kadın örgütleri, 1980'den sonraki dönemde bağımsız örgütlenme sürecini hızlandırdı. Feminist hareket, her biri kendi dergisini yayımlayan ve dergilerinde kendi söylemlerini geliştiren kollara ayrılmış olsa da Türkiye'nin değişik şehirlerinde belli konular etrafında düzenlenen kampanya ve protestolarla her gruptan kadın bir araya toplayabilen bir aktivizm oldu. Türkiye'de feminist hareketin doğuşu ve gelişimi sürecinde 1980'ler, hareketi önceki yıllardan ayrıran nitelikte toplumsal imkanlarla feminizme toplumsal destek sağlayan gelişmelere sahne olmuştur.

Kürtaj hakkı, isteğe bağlı boşanma, aile içi şiddetin cezalandırılması, aile hayatında eşitlik, çalışan kadınlara doğum izni, kadınlara karşı ayrımcı hükümler içeren yasal düzenlemelerin kaldırılması, evlilik içi tecavüz ve kamusal alanda taciz gibi konular kadınlar tarafından öne çıkarılan konulardan bazılarıydı. 1970'lerde ideolojik grupların bayrağı altında saygınlık arayan kadınlar, kamusal alanda kendilerini gerçekleştirme çabasına odaklandılar (Çaha, 2006: 9). Feminist hareket, küçük gruplar halinde toplanarak bilinç yükseltme çalışmaları yapmaya başladı. Yazarlar ve Çevirmenler Kooperatifi (YAZKO) tarafından İstanbul Gazeteciler Cemiyeti'nde, yurt dışından Fransız feminist Giselle Halimi'nin katıldığı bir sempozyum düzenlendi. Feministler, dört günlük sempozyumda Giselle Halimi ile birlikte "*feminizm*" kavramını ilk kez kamuoyunda telaffuz ettiler ve kadınların sorunlarını tartıştılar (Kılıç, 1998: 355). YAZKO, bütün enerjilerini kadın meselelerinin araştırılmasına adanmış ve bir dizi Batılı feministin eserlerini Türkçe'ye kazandıran yaklaşık elli kişilik bir çekirdek kadro oluşturdu (Çaha, 2006: 9).

Bu dönem ve yaşanan sorunlar kadınları bilinç yükseltme grupları oluşturmaya itti. Bilinç yükseltme toplantılarında kadınlar kendilerini anlatma fırsatı buluyorlar, yaşadıkları birçok olayın yalnızca kendi başına gelmediğini keşfediyorlardı. Kadınlar sınıfsal konumla kadına yönelik şiddet arasında bir bağlantı olmadığını anladılar (Aytaç, 2005: 44). YAZKO çevresinde sempozyumdan sonra kadınların sayısı hızla

arttı. Hem bilinç yükseltme hem de yayın yapmaya yönelik çalışmalar yapan büyük ve küçük gruplar oluştu ve bunlar enformel olarak tartışma yapıyorlardı. Siyasetin tümünden yasaklandığı bir dönemde yapılan bu toplantılarda, çoğu eski sol örgütlerin içinde yer almış kadınlar hem geçmişleriyle hesaplaştılar hem de kendi gündelik yaşam pratikleri üzerinden ataerkil yapı eleştirisi yaptılar. Bu süreçte artık kadınlar yavaş yavaş kendilerini feminist olarak tanımlamaya başlamışlardı (Tekeli, 1989: 37).

1983'te *Somut Dergisi*'nde bir feminist kadın sayfası yapıldı. Böylece feminizm basında ilk kez yer aldı. Somut sayfası hiyerarşi ve işbölümü ilkelerinin ve liderliğinin olmadığı bir biçimde hazırlanıyor, sözü olan her kadının yazdıklarını yayınlamaya çalışıyordu. Ancak bu sadece altı ay sürdü. Somut'un yeni yönetimiyle uyuşamayınca ayrılan kadınlar, 1983'te "ev içinde ve dışında çalışan kadınların emeğine dayalı ve bu emeği değerlendirme" amacıyla kurulan bir Yayıncılık, Hizmet, Danışmanlık şirketi olan *Kadın Çevresi*'ni kurdular. Kısa adıyla KÇ feminist kadınların kurduğu ilk tüzel kişilikti. Tüm hedeflerine ulaşamadıysa da feminist kitap çevirisi yayımladı. 1985'ten sonra genç kadınların kulübe üye olmalarıyla birlikte radikal çizgisi daha da beliren KÇ, *Feminist* adlı bir dergi çıkardı. 8 Mart 1988'de *Dayağa Karşı Kadınlar Dayanışması Kampanyası* bağlamında *Bağır Herkes Duysun* kitapçığını yayımladı (Tekeli, 1989: 38).

Feminist'ten bir yıl sonra sosyalist feminist dergi, *Kaktüs Dergisi* yayımlanmaya başladı. *Kaktüs* dergisini çıkaran kadınlar daha çok akademisyenlerden oluştuğu için dergi özel alana ilişkin yazıları pedagojik ve ahlakçı bir tavırla ele almıştır. Kampanyalarla kamuoyunun gündemine gelen şiddet, cinsel taciz, tecavüz gibi konularda dergide teorik yazıların yazılması, tüm kampanyalar sürecini beslemiştir (Savran, 2005a: 129).

1980'li yılların sonu feminist hareket içinde farklılaşmaların ortaya çıktığı bir dönem oldu. Dernekleşme konusunda görüş birliği yoktu, çünkü bazı feministler bunun kaçınılmaz olarak hiyerarşiye yol açacağı düşüncesindeydiler. 1988 yılında yayına başlayan ve 12 sayı yayımlanan *Kaktüs*, sosyalist-feminist bir çizgiyi savunuyor, böylece "radikal" feministlerden bazı konularda ayrılıyordu. Böylece 1988 yılında

düzenlenen ve bütün kadın grupların bir araya getirmeyi hedefleyen *Birinci Kadın Kurultayı* da uzlaşmazlıkla sonuçlandı (Kılıç, 1998: 355). Ancak feminist hareketler, Türkiye’de farklı sosyal ve siyasal gruplar içerisindeki kadınlar kadın hakları söylemi içerisinde ortak bir tartışma konusu ile bir araya getirmeyi başarmıştır. Böylece toplumsal hareketler açısından farklı fraksiyonlardaki kadınların birbirine yaklaşımlarının, devlet karşısında sivil örgütlerin birbiriyle bir dayanışma içerisinde hareket etmelerinin yolunu açmıştır (Kara, 2006: 16).

Feminist ve Kaktüs ile birlikte radikal feministler ile sosyalist feministler arasında daha belirgin farklılıklar oluştu. Ancak bu farklılaşma, kampanyaları olumsuz etkilememiş, sadece teorik düzeyde, erkeğe göre oluşmuş düzende kadın aleyhine olan durumların ele alınma tarzıyla sınırlı kalmıştır. Farklılık tam tersine bu süreçte, farklı ama birlikte hareket eden gruplardan oluşan feminist hareket pratiğinin oluşmasını sağlamıştır. Hareket, özünde farklılıkların bilinci ve kabulüyle birlikte birçok iş üretilabileceğini farkındadır. Farklılıklarla birlikte yürüyen feminist hareket, ataerkilliğin toplumun tüm kılcal damarlarında kendini hissettirdiği toplumsal yapıda, yasal reformlar için yapılan kampanyalarda farklı gruplardan kadınlar içine alarak, toplumsal değişime önemli bir zemin hazırlamıştır.

1979’da Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen CEDAW (Kadına Yönelik Her Türü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi) T.C. tarafından 1985 yazında onaylanmıştı. 1986 Mart’ında yasalaşacak olan sözleşmenin iç hukuka yansımaları ve bu bağlamda önlemler alınması için kadınlar tarafından bir dilekçe kampanyası başlatıldı. Kampanya sonunda 4000 imza toplandı (Tekeli, 1989: 38). Dilekçe kampanyası ile kadınların ezilmişliğe karşı tavır alışları kamuoyu nezdinde meşruluk kazanmış oldu. Kampanyanın basında yer alması feminizmi daha dile getirilir ve anlaşılır kıldı.

Bu yasal girişim ile hareket içinden kadınlar tarafından kurulan *Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği* (1987- 1990) yeni yasanın takipçiliğini üstlendi. Böylece dernekleşme

tartışmaları da sona erdi. Dernek CEDAW' ı referans göstererek ataerkil sistemin egemen olduğu tüm kurumları, kültürel yapıyı ve yasaları dönüştürmeyi hedefliyordu. Dernek, feminist talepleri, en büyük uluslar arası örgütün oluşturduğu bir metne atıfla tartıştığından hem ulusal anlamda meşruiyet kazanmış hem de taleplerin evrenselliğinin ortaya çıkarılması anlamında önemli bir rol üstlenmiştir (Uçan, 2004a: 62).

1987'de kadın dayaağını meşrulaştıran bir yargı kararının ardından (1987'de Çankırı'da kocasından sürekli şiddet gören hamile bir kadının boşanma davası hakim tarafından, “ *kadın karnından spany, sırtından spany eksik etmemeli*” atasözüne dayandırarak reddedilmiştir) kadına yönelik şiddeti protesto etmek için yürüyüş ve kampanya düzenlendi. Feminist kadınlar artık kendilerini toplumsal bir grup olarak görüyorlardı. Uzun bir tartışma ve bilinç yükseltme sürecinden sonra ataerkil toplumsal yapının temel direği olarak gördükleri kadına yönelik şiddeti protesto etmek için sokağa döküldüler. Bu yürüyüş darbe sonrası yapılan ilk izinli yürüyüşü ve feministlerin beklediğinden daha büyük etki yarattığı gibi kamuoyunda meşruluklarını bir kez daha arttırdı (Ovadia, 2005: 64). Askerlerin hiçbir oluşuma müsamaha göstermediği bir dönemde kadınların bu oluşumuna engel olmayışı, feminizmin onlar açısından “*eskinin sabkal ideolojileri*” arasında olmayışına ve siyasi iktidar için doğrudan bir tehdit olarak algılanmamasına bağlanabilir. Dahası askerler açısından feminizm, bu ideolojilerden bir kopuşu temsil ettiği için ilk aşamada “*yararlı*” da olabilirdi (Çaha, 1996: 146).

Yürüyüşler, dilekçe kampanyalar ve farklı yayınlarla seslerini duyuran feminist kadınlar, başta medya olmak üzere değişik kesimler arasında büyük yankı uyandırmıştır. Feminist hareketin, darbe sonrasında ilk demokratik muhalefet hareket olması demokratikleşme sürecinde hareketin fonksiyonunu tanımlamaktadır. İlk yürüyüşün de özel alan politikasına dair yapılması feminist bilincin ataerkil toplumda en hassas alandan sorgulamaya başlaması açısından önemlidir.

1980'li yılların feminist hareketi felsefesini ve programını, 1988 tarihli “*Feminist Manifesto*”da ortaya koymuştur. Buna göre kadınların bedeni, emeği ve kimliğine el

konulmuştur; dolayısıyla kadınların kurtuluşu için, erkek egemenliğini ve ataerkil ilişkileri kuran ve sürdüren bütün kurumlara savaş açılmalıdır. “*Dayağa Karşı Kampanya*” yürüyüşü kısa sürede kadınlara yönelik ev içi şiddete karşı bir kampanyaya dönüştü ve “*Kariye Şenliği*” yapıldı. Tanıklıklara dayalı *Bağır! Herkes Duysun* kitabı yayımlandı. Aynı yılın Mayıs ayında İstanbul’da “*I. Kadın Kurultayı*” toplandı. Sosyalist kadınların feministleri susturma çabalarına konu olan kurultay, feministlerin kurultayı terk etmesiyle sonuçlandı (Tekeli, 1998: 341- 342).

Kampanyaların, yürüyüşlerin arttığı hareket içinde artık sosyalist sola karşı daha net bir tavır alındı. 1989 sonunda yapılan tartışmalar sonunda, cinsel tacize karşı “*Mor İğne*”, “*Sokakları ve Geceleri İstiyoruz*”, “*438. madde*” kampanyaları, eylemleri ve yürüyüşleri düzenlendi (Tekeli, 1998: 342). *Mor İğne Kampanyası*, vapurda kadınlara, eskiden ninelerinin tacize karşı yakalarında taşıdıkları, iğnenin dağıtılması şeklinde gerçekleşti. Kampanyada cinsel tacizin bir saldırı olduğu ifade edilmiş ve kadınların iğneyi bir tür silah gibi meşru müdafaa hakkını gerçekleştirebilmek için kullanmaya hakları olduğu ifade edilmiştir (Savran, 2005b: 85). Bu yıllardaki eylemler ve kampanyalar sayesinde kadına yönelik aile içi şiddet görünür kılınmış, “*özel*”, “*kişisel*”, “*aile içi*” bir olgu olmaktan çıkarılarak kamusal alana taşınmıştır. Kadına yönelik şiddet konusunda devletin konumu ve yapabilirlikleri sorgulanmış, mevcut yasal düzenlemelere alternatif çözümler gündeme gelmiştir.

O dönemde Ankara’da kurulan “*Perşembe Grubu*” ve “*Kadın Dayanışma Grubu*”, kadına yönelik şiddet üzerine konuşuyor, “*Bekaret Kontrolüne Hayır- Bedenimiz Bizimdir*” adlı kampanyayı yürütüyorlardı. Perşembe Grubu “*Kadınların Kurtuluş Bildirgesi*” metnini çıkaracak olan “*Feminist Haftasonu*” nu düzenledi. Böylece ilk kez Türkiye’de tüm feminist gruplar bir araya gelmiş oldular. Kadın politikası, örgütlenme meseleleri gibi konular tartışıldı. Buluşma şimdiye kadar ortaya konmuş en ileri metin olarak Kadınların Kurtuluş Bildirgesi’nin kaleme alınmasıyla son buldu. Ayrıca farklı grupların başlattıkları farklı kampanyalar arasında koordinasyonu sağlayacak ve grupların inisiyatiflerini kırabilecek bir örgütlenmeye gitme tehlikesi taşımayan bir iletişim ağı kuruldu ve bülten çıkarılması kararlaştırıldı (Tekeli, 1989: 39).

Cinsel tacize karşı kampanyanın sürdüğü dönemde yaşanan bir olay ve Türk Ceza Kanunu'nun 438. maddesinin bu olaya yaklaşımı, feministler tarafından tepkiyle karşılandı. Cinsel taciz yerine 438. maddenin iptali için bir protesto kampanyası başlatıldı. Üç çocuklu bir kadın tecavüze uğramıştı fakat mahkeme, kadının fahişe olduğu gerekçesiyle TCK madde 438'e dayanarak cezayı üçte iki oranında indirmişti. Antalya Sulh Ceza Mahkemesi karara itiraz etti ancak Anayasa Mahkemesi iffetli kadınların tecavüz sonucu mağduriyetlerinin daha fazla olacağı yönünde takdir kullanarak itirazın reddine karar verdi. Protesto kampanyası ile iffetli iffetsiz kadın ayırımına karşı çıkılıyordu. 438. madde özünde kadına sahip olan erkeğin zararı üzerine kuruluydu (Tekeli, 1995: 34). Çok geniş bir kesimin ilgisini çeken “*Bütün Kadınlar 438'e Karşı*” yürüyüşünde “*haklı tecavüz yoktur*” teması işlendi. Bunu 438. madde ve sokakta taciz gündemlerinin birleştirildiği “*Bedenimiz Bizimdir*” temalı yürüyüş izledi. Kampanya hedefine ulaştı ve TCK madde 438, 3679 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırıldı. Böylece feminist hareket ilk yasal kazanımını elde etmiş oldu (Savran, 2005b: 89).

438. maddeyi medeni kanunun kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan 159. maddesinin iptal talebi izledi. 159. maddede yer alan hüküm kadının çalışmasını erkeğin iznine bağlamakta idi ve eşitliği kaldıran bir hükümdü. Yayınladıkları broşürlerde, çıkardıkları dergilerde konudan ayrıntılı olarak bahsederek taleplerini kamuoyuna duyurdular. Medeni kanundaki madde 159, Anayasa Mahkemesi kararı ile 1990'da kaldırıldı (Oktay, 1997: 59).

1989 yılında özel kanalların açılmasıyla beraber kadın konusu çok daha yaygın ve keskin biçimde işlenmiş oldu. Özel kanalların ortaya çıkmasıyla beraber feminist literatürde işlenen konular adeta feministlerin elinden alınmış ve çok daha geniş bir platformda tartışılır hale gelmiştir (Çaha, 1996: 147). D. Cindoğlu'nun “Re-viewing women: Images of patriarchy and power in modern Turkish film” adlı çalışmasında zikredildiği gibi, feminist kavramlar ve kadınların meseleleri kadın filmleri yoluyla da gündeme geliyordu. *Dağınık Yatak*, *Bir Yudum Sevgi*, *Adı Vasfiye* ve *Kadının Adı Yok* gibi filmler cinselliğinin farkında olan, cinsiyetçi normlara ve toplumun kadın küçük

düşüren kurallarına karşı mücadele veren bağımsız kadınlara dikkat çekti. Bu nedenle 1980'ler Türk sineması, bazı sinema araştırmacılarınca *kadın on yıla* olarak nitelenir (Çaha, 2006: 9). 1980'li yıllarda feminist hareketin en önemli etkilerinden biri de resmi siyaset alanında kadınlar lehine yapılan değişiklikler olmuştur. Bu tür önemli gelişmelerin gerçekleşmesinde önemli etken, başlangıçta büyük tepki ve olumsuzluklarla karşılanan feminist hareketin düzenlediği protesto ve yürüyüşlerdir. Söylemde farklı saflarda yer alan kadınlar, protesto gösterileriyle kadına ait olmayan alanda, sokaklarda birlikteydiler ve toplumsal dönüşümü sağlayıcı değişimleri önermekteydiler. Yasal düzenlemelerin kadın lehine değişmesi, televizyon programlarında kadının tartışılması, sinemalarda kadın işlenmesi feminist hareketin yansımalarıydı. Toplumsal görünürlüğü kazanan feminizm, bundan böyle toplumun hastalıklı, kapatılmak istenen uzvu değil, toplumsal projelere zengin bakış açıları kazandıran bir demokrasi ölçütü oldu.

Feminizmin, kadının kurtuluşu olarak ortaya attığı kadın meseleleri her kesimde tartışılır hale geldi. Bir tür çağdaşlık ölçütü haline gelerek her örgütlenme içerisinde demokratik kitle örgütleri, sendikalar ve meslek kuruluşlarında bir kadın birimi oluşturulmaya başlandı. Siyasal parti programlarında kadın sorunlarına yer verildi. Feminist hareketler bir örgüt olarak değil, ama farklı görüşlerin toplandığı çoğul bir hareket olarak yayılmaya başladı (Kara, 2006: 16). Özellikle kadın hakları, artık her partinin öne çıkardığı bir propaganda konusu olmuştu. Kısa sürede kazandığı prestij ve aktifleştirdiği kadın sayısı ile, feminist hareket, geleneksel siyaset alanlarında siyasi bir güç olarak tanınmıştı (Devecioğlu, 2002: 78). 1980'lerin sonunda ve 1990'li yıllarda feminist hareket, geleneksel politika içinde itibar kazanmakla birlikte birtakım ilkelerinden ve özgül örgütlenmelerden uzaklaşmıştır. Nitekim dönemin siyasi partileri kadınlar vitrin süsü olarak kullanma eğiliminde olmuştur. Bununla birlikte feminizmin kamusal alana girmesi, feminizmin kamuoyunu etkileyebilecek bir güçte olduğunu ve bunun da toplumsal kurum ve gruplar tarafından algılandığını göstermektedir.

1980'lerin kadın hareketi, feminist kadınların küçük gruplar içinde dayanışma ve karşılıklı dostluk üzerine kurdukları bir örgütlenme pratiğiyle yol almıştır. Bilinç yükseltme tekniğini kullanan gruplar, kadınların kendi kişiliklerini bulmalarını,

güçlenmelerini, güven kazanmalarını sağlamıştır. Küçük grupların formel örgütlere göre daha esnek yapıda olmaları, giriş-çıkışı daha kolay olan, eyleme daha hızlı geçebilen örgütlenmeler olmalarını getirmiştir. Ayrıca hiyerarşinin ve liderliğin olmaması, hareketin demokratik ve ademi merkezîyetçi yapısının ortaya koymasından önemlidir. Bilinç yükseltme döneminden sonra kendilerini hazır hissettiklerinde çıkardıkları dergiler, broşürler, eylemler, kampanyalar, paneller kanalıyla tartıştıkları meseleleri, sorunlar ve talepler olarak kamuoyunun gündemine taşımışlardır (Tekeli, 1998: 340- 343). Kendi içine kapalı olmayı reddeden feminist kadınlar, içinde yaşadıkları toplumu, toplumdaki tüm ataerkil unsurları ve devlet iktidarının paradigmasını değiştirmeye yönelik bir hareket içerisindeydiler.

Kadınlar, kısa süreli projeler oluşturan ad hoc komiteler aracılığıyla eylem ve kampanyalarla sorunların gündeme getiriyorlardı ve bu noktada başarılıydılar. Öyle ki feminist söylem kitleselleşirken, geleneksel kadın örgütleri ve diğer siyasal örgütler de bu ekseninde değişmeye başladılar (Koray, 1998: 362). Bu durum, feminist hareketin toplum nezdinde meşruiyet kazandığını göstermektedir. Hareket içindeki kadınlar, kadın hakları söyleminin yetersizliğini keşfetmişlerdi. Talepleri, yalnızca kamusal alandaki kadın haklarına yönelik değildi; istedikleri, gündelik yaşam pratiklerine hakim bakış açılarını tümünden değiştirmekti. Bu amaçla 1980 sonrası otoriter yönetim altında kadınlar, kendilerini politik olarak konumlandırmışlar ve belki de ciddiye alınmadıkları için devlet otoritesi ile ciddi çatışmalar yaşamamışlardı. Diğer gruplar politika yapamadıkları halde feminist hareket belki ciddiye alınmadığı için belki de Kemalist geleneğin kadın konusuna meşruiyet tanınmasından dolayı, kamusal alanda sesini duyurabildi (Arat, 2000: 441- 446).

Zira Cumhuriyet'in ilk yıllarında dönemin en ayrıcalıklı grubu olan kadınlar- ki bunlar milleti inşa etme misyonunu yüklenen vatansever cinsiyetsiz vatandaşlardı- kamusal alanda toplumsal cinsiyet rolleriyle yer almışlardı. 1980'lerin kamusal alanında, yeni taleplerle yer alan bağımsız feminist kadınlar, devletin kedisine tanıdığı bu gizli dokunulmazlıkla tarihsel sermayeden yararlanmıştı. Diğer yandan, feminist hareketin kamusal alanda yer alması, hareketin kontrol edilebilirliğini sağlaması açısından otorite tarafından engellenmemiş olabilir.

Feminist hareket köktenci, demokrat, çoğulcu, katılımcı hatta bireyci bir hareketti. Gruplara, bireylere ve inisiyatiflerine güvenen ve saygı, demokrasi, çoğulculuk gibi Türkiye'deki siyaset yapma üslubunu kökten değiştiren bir biçimde siyaset yaparak yol aldı (Tekeli, 1989: 40). Türkiye'de feminist hareketin bağımsız ve etkili bir kimlik edinmesinde bir dönüm noktası olan 1980'lerin sosyo-politik ve kültürel imkanları, feminizmi, demokratik kültürün yerleşip gelişmesinde farklı seslerin ve renklerin temsilciğini üstlenme noktasında önemli bir konuma getirmiştir.

C) 1990 SONRASI FEMİNİST HAREKETTE KURUMSALLAŞMA

Kitlesel eylem, protesto ve kampanyaların 1980'li yıllardaki feminist harekete verdiği ivme, 1990'lı yıllarda kurumsallaşma sürecine yol açtı. Demokrasiye geçişte önemli toplumsal aktörlerden olan feminizm, 1990'larda kendi bakış açısını kazanarak kurumlarını oluşturmaya yöneldi. Mücadelenin sürekliliği ve kazanımların kalıcılığı için, feminist hareket bir yandan kurumlarını oluşturuyor bir yandan da kadın bakış açısı kamu politikaların içine sızıyordu. Feminist kadınlar sokaktaki protest kimliğini yavaş yavaş bırakarak taleplerini, gerekli mercilere sistematik ve kurumsal bir işleyişle taşımaya başladı. 1990'ların feminizmi, sokakta daha az görünen ancak, karar mekanizmaların etkileyebilecek saygınlığa ve meşruiyete sahip bir yapıya dönüştü.

1980'lerde daha gevşek örgütlenmeler içinde ve daha çok bilinç yükseltme grupları şeklinde yapılan toplantılarda ortaya çıkan feminist politika önerileri, 1990'larda kamu politikaları haline getirilmeye çalışılmaktadır. Kurumsallaşma ve kamu politikaların içine sızma/girme (gender mainstreaming) kampanyaları ve protestolu sürecin 1990'larda kendini gösterdiği önemli bir kazanımdır (Timisi ve Gevrek, 2002: 38). Gender Mainstreaming (Cinsiyete dayalı sosyal politika), kadın ve erkeklerin özel nitelikleri ve spesifik potansiyelleri paralelinde aile ve toplum odaklı sosyal politikalar (Seyyar, 2004: 37). Cinsiyet odaklı sosyal politikalar, daha yapısal sonuçlar ortaya koymakla birlikte feminist taleplerin iktidarın meşru zemininde karşılık bulduğunu göstermektedir.

Bu yıllarda ilk kurumsallaşma çabaları kadına yönelik şiddetle mücadele temelinde ortaya çıkmaktadır. Feminist kadınlar, kadına yönelik şiddetle mücadeleyi sürekli olarak dillendirmiş, bu mücadeleyi bireysel ve toplu gündemlerinde tuttıkları gibi, ülkenin gündeminde de tutmayı başarmışlardır. Bu konudaki "süreklilik", kurumsallaşmayı sağlayan temel faktördür. Diğer önemli faktör, kadınların bu mücadeleyi sürdürebilmek için kendi kurumlarını yaratma istekleri ve bu bağlamda

kadın danışma merkezleri ve sığınma evlerini kurma talepleridir. Kadınlar bu amaca ulaşmak için ikili bir kurumsallaşmaya gitmek zorunda kaldılar. İkili kurumsallaşma; bağımsız danışma merkezleri ve sığınaklar oluşturmak ve bunların kadın hareketinin elinde kalması için esnek yapılardan bu kurumların sahibi olan tüzel kişilikli yapılara dönüşmektir. Buradaki hedef, kadınlar tarafından kurulmuş, kadınlar tarafından ve kadın bakış açısıyla yürütülmekte olan bir kadın danışma merkezi ve sığınak oluşturmaktır (Işık, 2002: 47- 49). Kadına yönelik şiddetle mücadelenin ilk ürünü 1990'da kurulan Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı'dır. Vakfın amacı, aile içi ya da aile dışında şiddete maruz kalan kadınların sığınabilecekleri evler açmak, işletmek, onlara bir meslek kazanmalarında ya da mesleklerini yapmalarında yardımcı olmaktır. Hukuki ve psikolojik danışmanlık hizmetleri de vermektir (Kılıç, 1998: 357).

Kadına yönelik şiddetle mücadele eden kadınların "*Dayağa Hayır!*" kampanyası sırasında oluşturulan dayanışmayı kalıcılaştırmak ve sorunun çözümü için kurumsallaşmak amacıyla kadın danışma merkezleri ve kadın sığınma evleri kurmak için harekete geçilmiştir. Mor Çatı, Türkiye'de kadın hareketinin ilk kadın danışma merkezini oluşturan kampanyanın sürükleyicisi kadınlar tarafından hem bu merkezi kalıcılaştırmak hem de kadın sığınağı açmak üzere kurulmuştur (Işık, 2002: 48). Bunun akabinde Ankara'da 1990'da Kadın Dayanışma Vakfı kuruldu. Vakfı kurma süreci devam ederken 1991'de Altındağ Kadın Danışma Merkezi ve 1992'de sığınma evleri kuruldu (Işık, 2002: 48- 49). Kadına yönelik şiddetle mücadeledeki kurumsallaşma çabaları 1990'lı yıllarda hem başarı hem de yara niteliğinde sonuçlar doğurdu. Şiddetle mücadele amaçlı çeşitli işbirlikleri denenmiş, bu denemelerin bir kısmı daha başlamadan başarısızlıkla sonuçlanmış, bir kısmı da bir süre için yürümüş sonra sona ermiştir.

Önemli bir hedef olarak iki bağımsız sığınanın açılması ve Ankara'dakinin yaklaşık yedi yıl, İstanbul'dakinin yaklaşık beş yıl açık tutulabilmesi çok büyük bir başarıdır. Ancak maddi imkansızlıklar nedeniyle 1999'da iki bağımsız sığınanın ikisi de sürdürülemez noktaya geldi ve ikisi de kapandı. Sığınakların işletilmesi için gerekli maddi desteklerin kesilmesinin sebepleri arasında; 1999 depremi nedeniyle bağışlarda düşüş yaşanması, uluslararası kaynaklardan yararlanmak için gerekli

belirli orandaki iç kaynağın bulunamaması ve dış yardım ve bağışlardan yararlanmaya idari kısıtlamaların getirilmesi sayılabilir (Işık, 2002: 52- 53). Özetle 1990'ların başlarında kurumsallaşma alanındaki rüzgar değişmiş, sığınakların açık tutulabilmesinde dışsal ve içsel durumlar nedeniyle gerekli maddi destek bulmak güç hale gelmiştir.

1998 yılında Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı öncülüğünde kadına yönelik şiddetle mücadele organizasyonlarının ve kadın örgütlerinin haberleşmesi, bilgi aktarım ağı kurmaları amacıyla I. Kadın Sığınakları Kurultayı toplanmıştır. Kurultay, ortak politika ve stratejilerin oluşmasını sağlamış, ayrıca ortak eylem programı ve yeniden kendi gündemini oluşması bakımından da önemli bir etki yaratmıştır. III. ve IV. Kurultaylar gündemleri ve kararlarına değişiklik tekliflerini alarak, 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu ve Medeni Kanun tasarılarının biçimlenmesi noktasında da önemli bir rol oynamıştır. Bunun yanında Kadın Kurultay Elektronik Grubu, 2001 yılı içinde çok sayıda üyeye erişmiş, kadınlar ve kurumlar arası iletişimi sağlayarak Medeni Kanun çalışmalarında olumlu bir işlev görmüştür (Işık, 2002: 54- 55).

Kadın Sığınakları Kurultayı ile 1980'lerden devralınan "*kendi kurumları yaratmak*" söylemi, hem kurumsal düzeyde kendini göstermeye başlamış hem de mücadele ekseninde farklı kadın grupları arasındaki sosyal diyalogu sağlayarak zengin bakış açılarını içeren müzakere zemininin oluşmasını sağlamıştır.

Kadına yönelik şiddetle mücadelede 1990'larda gerçekleştirilmiş önemli bir diğer kurumsallaşma, Türkiye Barolar Birliği içinde gerçekleşen Kadın Hukuku Komisyonları ve bu komisyonların oluşturduğu bir tür çatı organizasyonu olan TÜBAKKOM (Türkiye Barolar Birliği Kadın Hukuku Komisyonu) 'un ortaya çıkmasıdır. Bu kurumlaşma, kadınlara sağlanan hukuk danışmanlığı desteği yanında, özellikle 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu'nun uygulanmasını kolaylaştırmakta önemli bir işlev görmüştür (Işık, 2002: 51). TÜBAKKOM oluşumu içindeki Ankara Barosu Kadın Hukuku Komisyonu da "*şiddete uğrayan kadınlara yardım etmek ve dar gelirli kadın mağdurlara hukuksal olarak haklarını anlatmak*" için 1998 yılında kurulmuştur. Yasalarda ve uygulamada kadınla erkeğin eşit haklara sahip olmaları

ilkisinin yaşama geçirilmesi, Medeni Kanun, Ceza Kanunu, İş Kanunu ve diğer kanunlardaki eşitliğe aykırı hükümlerin ihtiyaçları karşılayacak şekilde değiştirilmesi için çalışmalar yapan TÜBAKKOM, Türkiye'deki her baro bünyesinde Kadın Hukuku Komisyonu kurulmasını sağlamış ve aralarındaki bilgi alışverişini güçlendirmiştir. Kadın Hukuku Komisyonu, kadınların güçlenmesi ve ilerlemesini sağlamak amacıyla her beş yılda bir düzenlenen Dünya Kadın Konferansları'nda Pekin+5 toplantısı hazırlık çalışmalarına katılmış, çalışmaları değerlendirerek, görüş ve önerilerini ilgili yerlere bildirmiştir (Kaplan, 2006: 128).

İlk kez İstanbul Barosu bünyesinde 1999'da Kadın Hakları Uygulama Merkezi adıyla kurulan birim, hukuk alanında kadına ilişkin ayrımcılıkla ilgili mevzuat ve uygulamaya ilişkin çalışmalar yapmıştır. Birim; fiziksel, cinsel, psikolojik, ekonomik her türlü şiddete maruz kalan kadınlara ve aile hukuku ile ilgili olarak yardım talebinde bulunan maddi imkanlar yeterli olmayan kadınlara gerekli bilgilendirme ve hukuki desteği sağlamak amacıyla kurulmuştur (Çubukçu, 2004b: 108). İstanbul'dan sonra İzmir, Ankara, Diyarbakır, Adana, Bursa, Karabük, Erzincan gibi 30 civarı kentte danışma, eğitim, hukuki yardım gibi faaliyetlerde bulunan Kadın Hakları Uygulama Merkezleri kurulmuştur (Çubukçu, 2004b: 108- 109).

1990'larda gerçekleşen iki yasal düzenleme, devletin kadına yönelik şiddetle ilgili konumu ve şiddete uğrayan kadına yönelik desteklerin kurumsallaşması açısından büyük önem taşımaktadır. Bunlardan birincisi, kadın sığınaklarının sosyal hizmet kurumu sayılmalarına ilişkin kanun değişikliği ve Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu (SHÇEK) kadın konukevleri yönetmeliğinin çıkarılmasından oluşmaktadır. İkincisi de 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu'nun çıkarılmasıdır (Işık, 2002: 60). Bu düzenlemelerle birlikte kadın danışma merkezleri ve sığınaklarına ulusal sistem içinde yer verilmiştir. Kadına yönelik şiddetle mücadelede kurumsallaşma, aile içi şiddetle ilgili ataerkil yerleşik kabullerin değişmesinde önemli bir baskı mekanizması işlevini görmüştür.

Bu iki yasal düzenlemeye ilaveten, tecavüzlerde tecavüz edenin kadının medeni haline ve nasıl bir hayat sürdüğüne göre farklı hapis cezalarına çarptırılması

öngören 438. madde Türk Ceza Kanunu'ndan, kadının çalışmasını koca iznine bağlayan 159. madde Türk Medeni Kanunu'ndan çıkarılmış; bakire, dul, boşanmış gibi tanımların nüfus kağıtlarında yer alması sona erdirilmiş, bekaret kontrollerine yönelik Adalet Bakanlığı Genelgesi yayınlanmış, Anayasa Mahkemesi kararlarıyla zina suç olmaktan çıkarılmıştır. 1994 yılında başlatılan Medeni Kanun Değişiklik Tasarısı çalışmaları ise, kadının güçlendirilmesi ve eşitlikçi politikalar açısından 1990'ların en önemli mevzuatta kurumsallaşma çalışmasıdır (Işık, 2002: 60- 61). Kadın karşıtı hükümler içeren ve değiştirilen maddelerden bazıları şöyleydi: Aile reisi olarak erkek belirlenmişti, zina suçlarında kadın erkekten daha fazla ceza alıyordu, isteğe bağlı boşanmaya izin verilmiyordu, kadınlar kızluk soyadlarını evlilik sonrasında kullanamıyordu, boşanma durumunda ailenin mal varlığı kadın ve erkek arasında eşit paylaştırılmıyordu, vb. Kadın erkek eşitliği temelinde bütün bu maddeler değiştirildi (Çaha, 2006: 11).

1980'den sonra siyasal partilerin programına yoğun bir biçimde giren feminist talepler, resmi çerçevede de bu yönde politikaların oluşmasında etkili olmuştur. Aile Araştırma Kurumu, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, Kadın ve Aileden Sorumlu Devlet Bakanlığı gibi atlımlar bu etkinin uzantılarından. Devletin, kadınların tazyiki karşısında kadınların değerleri istikametinde yeni uygulamaları başlattığının en önemli göstergesi, 1990'lı yılların başından valiliklerce kutlanması zorunlu hale gelen 8 Mart Dünya Kadınlar Günü uygulamasıdır (Çaha, 2003a: 269).

Kadın konusunda ulusal veya uluslar arası mekanizmaların kurulması kadın-erkek arasında bir eşitsizlik sorunu olduğunun toplumsal ve siyasal anlamda kabulü manasına gelmektedir. 1990 yılında hem feminist hareketin gelişiminin hem de kadının statüsünü yükseltme amaçlı uluslar arası sözleşmelerin etkisiyle Devlet Bakanlığı'na bağlı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM) kurulmuştur (Kardam ve Ecevit, 2002: 91). Kadın-erkek eşitliğinin geliştirilmesi ve ayrımcılığın engellenmesi için oluşan örgütlenme, kadınların tarih boyunca uğradıkları sistematik eşitsizlik ve haksızlığa karşı yine sistematik araçlarla ve direniş biçimleri ile mücadele amaçlıdır (Acuner, 2002: 126). Kadının statüsünün korunması, sorunlarının çözülmesi için prensip, politika ve programlar

hazırlamak ve gerekli çalışmalar yapmak amaçındaki KSSGM, cinsiyete dayalı veri tabanı oluşturulması; (üniversitelerde kadın çalışmalar merkezleri açılmasına destek vererek) insan kaynaklarının geliştirilmesi; uluslar arası ilişkilerin kurulması; yasal çalışmaların yapılması ve sivil toplum örgütleri ile koordinasyon içinde politika hazırlanması gibi temel ayakları gerçekleştirerek sağlam bir kurumsallaşma sürecinin temellerini atmıştır (Acuner, 2002: 153).

Türk modernleşme ideolojisinin bir yansıması olarak oluşturulan KSSGM, 1980'ler boyunca sokak protestolarıyla dikkat çeken feminist taleplere bir arz biçiminden ziyade, uluslar arası yükümlülüklerin yerine getirilmesi doğrultusunda oluşturulmuştur. Bunun yanında kadın-erkek eşitliğinin devlet kontrolünde örgütlenmesi, birtakım kadın örgütleri tarafından “*sembolik sus pay*” olarak nitelendirilmiş, bağımsız kadın hareketinin yok olmasından endişe edilmiştir. Ancak, diğer yandan cinsiyetçi ayrımcılığa karşı mücadelenin devlet gücüyle yürütülmesi, ataerkinin gölgesi altında da olsa, kadınları karar mekanizmalarına yakınlaştırmış, kadının kurtuluşu hareketinin toplumsal ve siyasal meşruiyet zemininde olmasını sağlamıştır.

1990 yılında kurulan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, feminist bilinçle oluşturulan bir diğer kurumdur. Feminist kadınların çalışmaları neticesinde ve feminist kadınlarca kurulan kütüphane, kadınların geçmişini iyi tanımak, bu bilgileri bugünün araştırmacılarına derli toplu bir şekilde sunmak ve bugünün yazılı belgelerini gelecek kuşaklar için saklamak amacıyla İstanbul'da Büyükşehir Belediyesi'nin tahsis ettiği tarihi binada açıldı (Moroğlu, 1999: 13). Kadınlık bilincinin gelişmesine paralel olarak gelişen kütüphane, feminist hareketin belleğini oluşturmak ve kaynak malzeme konusunda bilgi yaratarak *görünmeyen kadın* görünür kılmak amacıyla, kadınların tarihini belgelendiren, kadınların yaşam ve deneyimleriyle ilgili, genel konulu kütüphanelerde çoğunlukla bulunmayan özel malzemeleri bir araya getirdi (Mardin, 2002: 185- 186). Kütüphane, kadın bilincini yükseltme projesini geniş kitlelere ulaştırmayı amaçlayarak, kadına ilişkin yapılan tüm dokümanları toplayan ve kadının geçmişini muhafaza eden bir merkez olarak hizmet vermektedir (Gürcan ve Özdoğan, 2002: 53).

Bu tarihsel inceleme, kadınların katılmadığı savaşı, üyesi olmadıkları parlamentolar ve fethetmedikleri imparatorluklar inceleyen tarihe alternatif olarak, kadınları, toplumsal değişimin aktif aktörleri olarak kabul eden yeni bir bakış açısı geliştirdi. Tüm kadın seslerinin toplandığı merkez, 1990'lardaki kurumsallaşmaları ve daha sonraki gelişmeleri yönlendiren aynı zamanda onları belgelendirerek gelecek kuşaklara bırakan önemli bir kurumdur.

Demokratik yaşamla birlikte laiklik ilkesinin de korunması gereğine inanan bir kısım meslek kadınları, demokratik yaşam taleplerini, öncelikle Türkiye'de kadınlara kamu yaşamında tüm olanakları açık tutan kadın devrimlerinin kazanımlarını korumak isteyen Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği (ÇYDD), Türk Kadın Hukukçular Derneği gibi sivil toplum kuruluşları aracılığıyla kamuoyuna duyurmuşlardır (Unat, 1998: 291).

1997 yılında kurulan KA-DER (Kadın Adayları Destekleme ve Eğitim Derneği) de kadın hareketi içinde kurumsallaşmayı göstermek açısından önemli bir örgüttür. Türkiye'de kadınların politikada ve karar verme mekanizmasında çok az oldukları gerçeği karşısında; kadınların seçimle ve atamayla gelen tüm karar verme mekanizmalarında ve politikada biran önce etkili olmaları isteniyordu (Kılıç, 1998: 359). Derneğin amacı; *“siyasette kadın-erkek eşitliğini sağlamak, kadınların sesini ve düşüncelerini seçilmiş meclislere taşımak, bu yolla kadınların ve ülkenin kaderini değiştirmek”* olarak ifade ediliyordu (Bora, 2002: 115). Bu hedefe ulaşmak için yapmayı planladıkları çalışmalar; kadınları siyasete daha aktif katılmaya çağırarak, siyasette yükselmek isteyen kadınları eğitmek, diğer kadın örgütleri ve sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği halinde kampanyalar düzenlemek, toplum genelinde cinsiyetçiliğe karşı duyarlılığı ve bilinci artırıcı etkinlikler olarak özetlenmişti. Dernek, kendini siyasal partilerden bağımsız ve tüm siyasal partilerdeki kadınlara açık *“partiler üstü”* bir örgüt olarak tanımlamaktadır (Bora, 2002: 116).

KA-DER' in amacına ulaşması için Kadından Sorumlu Devlet Bakanlığı, buna bağlı Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü ile üniversitelerin Kadın

Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezleri başta olmak üzere kamu kuruluşları ve kadın haklarını ilerletme amacını taşıyan her türlü dernek ve vakıfla iş birliği yapılacağını da dernek tüzüklerine almışlardır (Kara, 2006: 33). Toplumsal ve politik kültürdeki erkek egemenliğine karşı kadınlık bilinci yükseltilmelidir. Devlet feminizmi çatı altında suni desteklemelerle kadının ikincil konumundan kurtulamadığı gerçeği, günümüz parlamentosundaki kadın sayısı gözler önündedir. Ayrıca tek başına kadın temsilcinin niceliksel artışı sorunu çözmeye yetmemektedir. Siyasal arenada kadın sorunlarının görünürlük arz etmesi ve çözüme kavuşması problemin muhatap olan, dolayısıyla kendi problemlerinin çözümlerini en iyi bilen kadınların temsilinin artışı ile gerçekleşebilecektir.

KA-DER daha çok sayıda kadının siyasete girmesini bir hedef olarak benimsemekle birlikte, destekleyeceği kadınlarda aranacak nitelikleri bir tüzük maddesi olarak sıralıyordu: Kadınlık durumunun bilincinde olmak, kadınlara yönelik ayrımcılığı sonlandıracak adımları atmaya kararlı olmak, laik Cumhuriyetin eksiksiz bir demokrasi olması için çalışmak, her türlü fanatizme, yobazlığa, ırkçılığa, toplumsal kirliliğe, şiddete, savaşa karşı olmak, çevre bilincine sahip çıkmak, siyasete kişisel çıkarlar için değil, kadınların ve halkın gerçek temsilcisi olmak için girmeyi istemek, dürüst, ilkeli, cesur ama yumuşak üslupta olmak (Bora, 2002: 116). Kadınların katılımının ancak böyle bir duruşla destekleyen KA-DER, meclis ve siyasal parti ziyaretleri, mecliste yapılan lobi çalışmaları, düzenlenen konferanslar vs. ile *siyasetin cinsiyetini değiştirmek* yolunda büyük başarı sağlayamasa da gidişata müdahale edebilmek cesaretini göstermiş, politik kadın kimliğini siyasete katma girişiminde bulunmuştur.

1990'da feminist hareket, kent merkezli hareket olmaktan çıkarak, temelde toplumsal cinsiyeti sorgulayan, yerel kadın sorunlarının da gündeme getiren birçok sivil toplum örgütlenmesiyle ülke geneline yayılmıştır (Gürcan ve Özdoğan, 2006: 53). Bu atmosfer içinde Diyarbakır'da kurulan Ka-Mer (Kadın Merkezi), temel insan haklarını savunan ve bu hakların, özel yaşamlarında, kadınlar için de geçerli olması gerektiğine inanan, ırk, din, dil ve cins ayrımcılığına, her türlü şiddete, hiyerarşiye karşı olan, kadınlar arası dayanışma ve paylaşımı ilke edinen bir kadın kuruluşudur

(Akkoç, 2002: 209). Hiyerarşiyi reddeden, eşit emek, eşit söz hakkı politikasını benimseyen Ka-Mer, bu amaç doğrultusunda iletişim, kadına yönelik şiddet, kadın insan hakları, anayasal haklar, medeni kanun, aile içi ve aile dışı şiddet, cinsellik, kadının ekonomik hakları, toplumsal cinsiyet rolleri, kız çocuğunun eğitimi ve ayrımcılık konularında tüm kadınlara yönelik grup çalışmaları yapmıştır. Çalışmalar sonucu kadınlardaki değişiklikleri Akkoç şöyle ifade eder:

Birey olduklarını hissediyorlar. Haklarını öğrenip, hakları olan alabilmek için uğraş vermeye başlıyorlar. Şiddetin kapsamını tanımlıyorlar. Yaşadıkları şiddete karşı durmaya başlıyorlar. Daha iyi iletişim kurabiliyor, iş hayatına atılıyorlar”(Akkoç, 2002: 210).

Bunun yanında Ka-Mer 1997’de Mor Çatı Kadın Sığınağı Vakfı ile görüşmeler yaparak, şiddet yaşayan kadınlara destek olmak için “Acil Yardım Hattı” çalışmasını başlatmıştır. Başvuran kadınlara, psikolojik, hukuki ve iş danışmanlığı desteği sağlamıştır. Ayrıca Acil Yardım Hattı’na başvuran şiddet yaşamış kadınların, daha rahat bir ortamda görüşmelerini sürdürmeleri için, çocuklarını bırakabilecekleri çocuk evi projesi de hayata geçirilmiştir (Akkoç, 2002: 214- 215).

1995 yılında temelde Güneydoğulu kadınların sosyal hayatın içinde daha aktif ve üretken bir şekilde yer almaları için faaliyet gösteren ÇATOM (Çok Amaçlı Toplum Merkezleri) açılmıştır. Hedef kitlesi genç kızlar ve kadınlar olan ÇATOM’larda temel ilke, kadınlara ne yapacaklarını değil, hangi koşullarda neler yapabileceklerini göstermektir. ÇATOM’larda eğitim, sağlık, gelir getirici faaliyetler, sosyal destek ve kültürel-sosyal etkinlikler olmak üzere beş temel alanda çalışmalar yürütülmektedir (Açık, 2002: 295).

1980’li yıllardaki feminist hareketin oluşturduğu politik alan, 1990’lı yıllarda *devlet feminizmi* diye tanımlanabilecek bir yaklaşım tarafından dolduruldu. Devlet feminizminin kadın kurtuluş hareketinden en önemli farkı, bir biçimde *uluslar arası kurumlarla ve/veya devlet kurumlarıyla sıkı ilişkisi*. Diğer ayırt edici özellik de,

“*fark*” vurgusunun yerini “*eşitlik*” söylemine bırakması (Bora, 1996: 40) olarak belirtilebilir.

1990’lı yıllardaki kurumsallaşmayla birlikte feminist hareket, münferit feminist kadınların ve kadın örgütlerinin hareketi olmaktan çıkıyor ve parçalanarak genişliyordu. Feminist söylem yaygınlaşırken içi boşalıyor, farklı feminist politika ve örgütlenmeler arasında ilişkiler kurulamıyordu. Öte yandan Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki devlet feminizminden pek farklı olmayan kurumsal faaliyetler, feminist kadınlar arasında hareketin durağanlaştığı, zayıfladığı endişesini yayıyordu.

Uçan Süpürge, 1996 yılında tam da böyle bir ortamda 1980’lerden beri feminist hareket içinde yer almış kadınlar tarafından kuruldu. Uçan Süpürge’nin öncelikli amacı çoğalan ve farklılaşan kadın grupları arasında iletişimi sağlamak ve bu grupları bir araya getirerek hareketi yeniden canlandırmak, güçlendirmektir (Kardam ve Ecevit, 2002: 93). Bu amaçla 1990 sonrası tüm kadın örgütlerinin haritası çıkarılmış, örgütlerin çalıştığı konular saptanmış, yapı ve işleyiş sorunlarının çözülmesine destek olacak projeler üretilmiştir. Türkiye’deki kadın örgütleri hakkındaki en güvenilir ve güncel bilgilerin derlendiği veri bankasına yurt dışındaki kadın örgütleri de eklenmiştir. Ayrıca kadın örgütlerinin dağınıklığı ve örgütlerin verimliliğiyle ilgili çeşitli bölgesel toplantılar yapılarak, örgütlerin kendilerini tanıma, sorunlarını saptama ve çözüm bulma süreçlerine katkıda bulunulmuştur (Kardam ve Ecevit, 2002: 97).

Kuruluş organizasyon, iletişim, toplumsal yapının farklı alanlarında kadın aktif birey olarak görünür kılma hedefleri doğrultusunda Uçan Haber adı altında bir yayın organı çıkarmıştır. Uçan Haber sahip olduğu feminist bilinçle, tüketim odaklı kadın gündemi oluşturmaya çalışan Kadınca, Kozmopolitan, Kadınvizyon vb. dergilere alternatif bir duruş sergilemektedir. Ayrıca kadın muhabirler ağı projesi ile birçok ilde kadın bakış açısına sahip yerel muhabirler yetiştirilmiştir. Uçan Süpürge, Uluslar arası Kadın Filmleri Festivali Projesi ile, sinemaya emek vermiş yönetmen ve kadın sanatçıları görünür kılmıştır (Ergin, 2006: 44- 46).

Uçan Süpürge, gerçekleştirdiği etkinlikleriyle de, ulusal ve uluslararası kadın sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğinin somut örneklerini vermiştir. 2000 yılında BM tarafından düzenlenen 4. Dünya Kadın Konferansı'nın beşinci yılında, geçen beş yıllık dönemin kadınlar açısından değerlendirileceği Pekin+5 Birleşmiş Milletler toplantısı için birçok ildeki kadın kuruluşlarının temsilcilerini buluşturan Uçan Süpürge, yoğun çalışmalar sonrası, Türkiye'de son yıllarda kadınlar için en can alıcı konuları, sorunları ve çözüm önerilerini içeren bir sivil toplum kuruluşu raporu sunmuştur (Kardam ve Ecevit, 2002: 97- 98). İletişim ve etkileşim işlevi ile hareketi bütünleştiren Uçan Süpürge, cinsiyetçi ayrımcılığa karşı farklı bakış açılarını bir araya getirmesinden ve farklılıklar arasındaki iletişimle yeni projeler üretebilme özelliğiyle önemli bir demokratik pratik sergilemiştir.

1993 yılında kurulan Kadının İnsan Hakları- Yeni Çözümler Vakfı, gerek Türkiye'de gerekse uluslar arası düzeyde kadınların insan hakları konusunda faaliyet gösteren bir sivil toplum örgütüdür. Kadınların özel ve kamu alanlarında karar alma ve yönetim mekanizmalarında erkeklerle eşit koşullarda aktif katılımlarını desteklemek, demokratikleşme sürecinde gerekli donanımı edinmelerini sağlamak ve yeni çözümler üretilmesine ön ayak olmayı amaç edinen vakıf, kadınların insan hakları üzerine araştırmalar yapmakta, eğitim çalışmaları düzenlemekte ve lobicilik faaliyetleri yürütmektedir. Vakıf, 1997- 98 ' de aile içi şiddetin önlenmesine yönelik 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu için kampanya, 2000- 2001' de Medeni Kanun kampanyalarını koordine etmiştir. 2000- 2004 arasında, Türkiye'de kadınların insan hakları açısından çok önemli kazanımlarla sonuçlanan Kadın Bakış Açısından Türk Ceza Kanun Reformu için ön ayak olmuş ve ulusal kampanyayı koordine etmiştir. Yine 1998 ve 2004'te BM CEDAW Komitesi'ne Türkiye için raporlar sunmuştur. Ortadoğu, Güney Asya ve Uzak Doğu'daki kadın örgütleri arasında bir dayanışma oluşmasına ön ayak olan vakıf, kadının toplumsal konumu, aile içi şiddet, Müslüman toplumlarda kadın ve cinsel haklar konusunda araştırmalar yürütmüştür (İlkkaracan, 2004: 88). Böylelikle kadın meselesinin farklı coğrafyalardaki yansımaları karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almıştır. Uluslar arası işbirliğinden almış olduğu güç ve meşruiyetle kadınların taleplerinin ulusal düzeyde ilgi görmesini sağlamıştır.

Ayrıca karar mekanizmalarında etkin bir konuma gelmesi açısından örnek teşkil etmektedir.

1990'lar feministlerin kendilerini projelerle tanımladıkları, feministler arasında tartışmanın ve ilişkinin sınırlı olduğu, feminist grupların birbirlerinden pek beslenemediği, yasal değişikliklerle ilgili mücadelenin belirleyici olduğu, eylemlerin yerini lobi faaliyetlerinin aldığı bir dönemdir (Koçali, 2002: 85). Tüm kadınların kendi buldukları yerlerde, kendileriyle aynı kaygıları taşıyan kadınlarla bir araya gelip, kendileri için en yakın sorunlar çevresinde küçük gruplar oluşturmaları ve birbirleriyle iletişim kurmaları amacıyla, kurumsallaşma ve proje feminizmi döneminde, 90'ların sonunda Pazartesi çıkmıştır. Feminist ve popüler dergi Pazartesi'de tek kural, kadınlardan yana olan her şeyin desteklenip kadınların zararına olan her şeyin karşısında olmaktır. Kadınlara ilgili her şeyin yazıldığı Pazartesi, genel olarak, feminizmi yaygınlaştırmayı, daha geniş bir kadın kitlesini "kışkırtmayı" hedefleyen bir dergidir (Koçali, 2002: 74- 83).

Pazartesi, kadına yönelik her türlü şiddet, cinayet ve intiharlara, tecavüz ve sonrasında sorunlara ana akım medyanın tersine, daha kadından yana bakan, kadının özel alanına en fazla inen ve bu alandaki sorunlar oldukça açık biçimde değerlendiren ilk dergi olmuştur. Her kesimden kadının bakış açısını yansıtan yazılar bu kadınlara mahsus gazetede görmek mümkün olmuştur. 2000'lere gelindiğinde, düzenli olarak çıkıyor olması ve farklı kadın perspektiflerini sunma özelliğiyle Pazartesi, Türkiye'de en önemli kadın dergisi olmuştur (Kara, 2006: 18).

1990'lardaki kurumsallaşmanın sadece feminist hareketin eseri olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Çünkü, Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülükleri, 1995 yılında gerçekleştirilen IV. Dünya Kadın Konferansı başta olmak üzere 1990'ların ortalarında yapılan Birleşmiş Milletler zirveler zinciri ve 1990'ların sonlarından itibaren bu zirvelerde alınan kararlara ilişkin beş yıllık uygulamaların değerlendirildiği Birleşmiş Milletler Özel Oturumları, kamu kesiminde oluşan birikim, Türkiye'deki siyasal konjonktürün elverişliliği gibi çeşitli etkenlerin de kurumsallaşmaya katkıları olmuştur (Işık, 2002: 59). Özellikle kadına

yönelik şiddete ve cinsiyetçi ayrımcılığa karşı kurumsallaşma, uluslar arası projelerin ölçütleriyle birlikte devamlılığı olan bir çözüm niteliğindedir.

1990 sonrası dönem kurumsallaşma ve proje feminizmi üzerine yükselmiştir. Kadın meselelerinin tartışıldığı gruplar, çalışma alanları, örgütlenme biçimleri ve kendilerine özgü bakış açılarıyla çeşitlilik kazanmışlardır. Hareketin her yere ve her konuya girmesi farklı çözüm önerilerini de getirmiştir. Kadın meseleleri artık sadece kadınların değil, devlet kurumlarının, kamu politikalarının önemseydiği bir meseledir. Bireylerin eşit katkı ve sorumlulukla kurdukları feminist bilinç temelinde oluşan kurumsallaşma, kadınların, karar mekanizmalarına kadın bakış açısını kazandırmalarını ve bu karar mekanizmalarında etkin olmalarını sağlamıştır. Daha önceki dönemlerden farklı olarak doğrudan iktidarı ele geçirmek yerine, sivil toplum paradigmasıyla işleyen kurumsallaşmış hareket, iktidar üzerinde baskı mekanizması görevi görmektedir. Bu durum da sadece feminist hareket için değil toplumun tüm kesimleri için demokrasi yokuşunun aşılması yolunda önemli bir aşamayı ve örneği teşkil etmektedir.

II. FEMİNİST HAREKETİN KAMU POLİTİKALARINA ETKİSİ

1980’lerde düzenledikleri kampanya ve protestolarla seslerini duyuran feminist gruplar, 1990’larda kurdukları çeşitli kuruluş ve merkezlerle, aktivitelerini daha sürekli ve sistemli hale getirmişlerdir. Feminist hareket, temelde toplumsal cinsiyeti sorgulayan, yerel ve evrensel kadın sorunları birlikte gündeme getiren birçok sivil toplum örgütlenmesi ve kurumlarla ülke geneline yayılmıştır. Bununla birlikte, uluslararası sözleşmelerin de etkisiyle feminist talepler, cinsiyet odaklı sosyal politikalar içinde yeniden değerlendirilerek kadının güçlendirilmesi noktasında önemli adımlar atılmıştır.

Kadın kütüphaneleri, çeşitli üniversitelerde kurulan kadın çalışmaları bölümleri, devlet kurumlarına bağlı kadın müdürlükleri, uluslararası projeler, kadın sığınakları, kadınlar için kurulan dernek ve vakıflar, kadınlar arasındaki iletişimi sağlayan feminist yayınlara vb. oluşumlar kadın bakış açısının kamu politikalarına sızmasını sağlayan birer basamak görevini görmüştür. Ancak bu tür gelişmeleri besleyen tek etken feminist hareket değildir. Osmanlı’nın Batı’nın çekim alanına girdiği 19. yüzyıldan bu yana devam eden, dönemin Türkiye’inde hemen her konuda olduğu gibi bu konuda da dış dinamiklerin etkisi yadsınmaz.

Feminist proje ve eylemler uluslararası hukukta belirgin hale gelmiştir. Öncelikle cinsiyet temelindeki ayrımcılığın yasaklanması uluslararası hukukta yerini almıştır. Uluslararası hukuk 1979 tarihli CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) ile kadın haklarının insan hakları olduğunu açıkça kabul etmiştir. Uluslararası hukukun kadınlar açısından yeniden yorumlanması, kamusal ya da özel alanda kadınlara yöneltilen şiddetin, kadınların fiziksel ve ahlaki bütünlüğüne ve insanlık onuruna saldırı olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Berktaş, 2003: 46). Böylelikle her devletin, kendi sınırları içinde yer alan kadın hakları ihlallerine müdahale etme ve başka ülkelerde bu tür ihlalleri yapan güçlerle işbirliği yapmama sorumluluğu doğmuştur (Berktaş, 2003: 51).

Kadın bakış açısının sonucu olarak, BM Dördüncü Dünya Kadın Konferansı neticesinde oluşturulan Pekin Deklarasyonu ile konferansa katılan hükümetlerin, stratejik hedef olarak belirlenen kadına yönelik şiddeti önlemek ve ortadan kaldırmak için kapsamlı önlemleri almak zorunda oldukları belirtilmektedir. Bu belgeye göre, kadınların ilerlemesi için cinsiyet eşitliğine dayalı bakış açısını bütün politik alanlarda hakim kılan ulusal mekanizmalar oluşturulmalı ve bunlar hükümetler tarafından desteklenmelidir (Pekin Eylem Platformu, 2003: 246- 247).

1992 yılında Rio’ da düzenlenen Birleşmiş Milletlerin Yeryüzü Zirvesi’ nde “sürdürülebilir kalkınma” tüm insanlığın 21.yüzyıldaki ortak hedefi olarak benimsendi. Bu doğrultuda sürdürülebilir kalkınma hedefine yönelik ilke ve eylem alanları ortaya koyan “Gündem 21” başlıklı Eylem Planı tüm BM üye ülkelerince kabul edildi. UNDP (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı) ‘nin desteğiyle 1997 sonunda başlatılan Türkiye’ deki “Yerel Gündem 21” programında sürdürülebilir insani gelişme sürecinin vazgeçilmez önkoşulu olarak, kadınların ekonomik ve sosyal gelişme sürecinde yer almalarının, fırsat eşitliğinin ve kadın ve erkeklerin insan merkezli sürdürülebilir gelişmenin hem uygulayıcıları hem yararlanıcıları olarak, tam ve eşit katılımının zorunluluğu vurgulanmıştır. Türkiye’de Yerel Gündem 21 kadın çalışmaları, kadınların toplumsal yaşamda, üretim, iş, siyaset, kültür ve sanat alanlarında söz sahibi olmaları hedefleyen Yerel Gündem 21 Kadın Meclisleri, Kadın Komisyonları ve Çalışma Grupları tarafından sürdürülmektedir (Birleşmiş Milletler Kadın Programı 31 Ağustos 2006 Kadın Zirvesi, 2006: 188).

Yine feminist grupların taleplerine yanıt veren 1993 yılındaki Viyana Dünya İnsan Hakları Konferansı’nda, kadınların bütün insan haklarından tam ve eşit olarak yararlanmalarını sağlamanın, hükümetlerin ve BM’nin öncelikli görevleri arasında olduğu belirtilmiştir (Berktaş, 2003: 48). Görüldüğü gibi, cinsler arası ilişkiler uluslar arası sözleşmelerle düzenlenmektedir. Uluslar arası örgütlerin benimsedikleri hedeflerin önemli bir kısmı da hükümet politikalarına dönüştürülmüştür. Türk kamuoyunda cinsiyetçi ayrımcılığa karşı belli bir duyarlılığın ortaya çıkmasında dış dinamiklerin büyük katkısı olmuştur (Unat, 1998: 292).

1990’larda kamu kurum ve kuruluşlarındaki gelişmeler ve kurumsallaşmalarda, yerel taleplerin yanında uluslar arası sözleşme ve konferansların etkisi yadsınamaz önemi haizdir. Bu kurumsal yapılardan ilki olan Devlet Planlama Teşkilatı bünyesindeki Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu, feminist gruplardan gelen talepler çerçevesinde değil, “BM Nairobi İleriye Dönük Stratejiler” gibi uluslar arası yükümlülükler çerçevesinde oluşturulmuştur (Acuner, 2002: 126- 127). Aynı doğrultuda, Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü’nün kurulmasında, Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu’nun Kadın Misafirhanesi yönetmeliğinin çıkarılmasında, DPT bünyesinde Kadına Yönelik Politikalar Danışma Kurulu’nun kurulmasında, 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu’nun çıkarılması, Medeni Kanun ve Ceza Kanunu’ndaki ayrımcı hükümlerin değiştirilmesinde CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi) ve Pekin belgesinin etkileri görülmektedir. 21. yüzyılda bile ülke meselelerinin dış dinamiklerin etkisiyle gündeme gelmesi, kadın konusunda olduğu gibi, 19.yüzyılda başlayan batılılaşma özleminin Batı olmadan olmayacağını/ olamayacağını göstergesidir.

1990 sonrasında Batı’ya hızlı eklemleme sürecinde yoğun olarak dayatılan devlet eliyle modernleşme faaliyetlerine kadın araştırmaları ve kurumları da dahil olmuştur (Çımrın, 2006: 146). Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü, 20 Nisan 1990’da 422 tarihli KHK ile “Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı” adıyla Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuştur. Altı ay bu adla çalışan örgüt, “Genel Müdürlük” e dönüştürülmüştür. KSSGM, dönemin muhafazakar iktidar partisi ANAP’ın, feminist grupların taleplerine kulak vermesinden değil, kadın bakan İmren Aykut’un kişisel çabasıyla gündeme gelmiştir. Ancak Aykut’un, bir maraton stratejisi ile kendi partisi bile ne olduğunu anlayamadan hızla kurmak istemesi ve en önemlisi kadın kuruluşlarıyla görüşme yapmamış olması, kurumun feminist gruplar tarafından kuşkuyla karşılanmasına neden olmuştur (Acuner, 2002: 128- 129).

Özellikle tasarıda yer alan “izleme”, “denetleme”, “kadının statüsünü koruma” gibi ibareler kurumun, baskıcı ve kadının geleneksel rolünü pekiştirici bir modelde hareket edeceği izlenimini doğurmuştur. Bunun yanında feminist hareket, KSSGM ile beraber, bağımsız feminist hareketin emilip yok olacağı endişesini taşıyordu.

Dolayısıyla feminist gruplar, KSSGM' ye ve tüm politikalarına karşıydılar. Kuruluşunun ilk yıllarındaki tüm sancılara rağmen KSSGM, daha sonra kadın kuruluşlarıyla iletişim kurarak birlikte politikalar oluşturmuştur. Kurum, teşkilat yasasında yaptığı değişiklikler ve kurumsal yeniliklerle devlet ve kadın arasında bir köprü görevi konumundadır.

Kadın örgütleri ile yürüttüğü projeler devlet aygıtının dönüşümünü gösteren ve devlet- sivil toplum ilişkisinin var olanın dışında da kurulabileceğini gösteren önemli bir örnektir. KSSGM, devlet ve feminist hareket arasındaki işlevi, uluslararası mekanizmaların da etkisiyle, devlet- sivil toplum arasındaki ilişkinin mahiyetini, diyalog ve farklılıkla temellendiren bir yapı göstermektedir (Kerestecioğlu, 2004: 85). Uluslar arası anlaşma ve sözleşmelerin aktarıldığı mekanizmalardan KSSGM, Aile Araştırma Kurumu gibi kurumlar, resmi politikaların şemsiyesi altında yerel ve evrensel talepleri tanımlamaya ve karşılamaya çalışmaktadır.

Türkiye'nin taraf olduğu uluslar arası sözleşmelerden doğan yükümlülükler doğrultusunda kamu kurum ve kuruluşlardaki gelişmeler ve kurumsallaşmalar açısından küçümsenmeyecek çeşitlilikler söz konusudur. Bunlardan bazıları şöyle sıralanabilir. Feminist grupların talepleri ve destekleri üzerine yerel yönetimler bünyesinde kadın danışma merkezleri ve sığınakları açılmıştır. SHÇEK (Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu)' in kadın misafirhaneleri (konukevleri) yönetmeliği 1990'ların ortalarında bağımsız kadın hareketinin de etkisiyle yenilenmiş ve 2001'de yürürlüğe girmiştir. KSSGM, uluslar arası sözleşmelerden doğan yükümlülükler çerçevesinde hazırlanan ülke raporlarında kadına yönelik şiddetle ilgili bölümlere yer vermiş ve bu bölümlerin feminist hareketten temsilcilerle birlikte hazırlanmasına özen göstermiştir. Kadın kuruluşlarının da talepleriyle Birleşmiş Milletler Pekin+5 resmi heyetlerinde kadın hareketinden temsilcilere yer verilmiştir. Emniyet teşkilatı, şiddet mağduru kadınlara yönelik karakol hizmetlerinin iyileştirilmesini amaçlayan eğitimler düzenlemiş ve Emniyet Genel Müdürlüğü genelgesi ile hizmetlerin iyileştirilmesine ilişkin prensipleri duyurmuştur. Devlet Planlama Teşkilatı'nın VII. ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planları hazırlık çalışmaları kapsamında "*kadına yönelik şiddet*" konusu özel olarak ele alınmıştır. Başbakanlık

bünyesindeki İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nda ve İnsan Hakları Eğitim On Yılı Komitesi'nde kadına yönelik şiddetle doğrudan ilişkili kadın kuruluşlarının temsil edildiği bir yapı oluşturulmuştur. Yerel yönetimlerle ilgili çalışmalar özellikle Yerel Gündem 21 çalışmaları kapsamında Kent Konseyleri, Kadın Meclisleri, Komisyonları oluşturulmuş, kadına yönelik şiddet alanında çalışmalar yapılmıştır (Işık, 2002: 60-63).

Kadın konusunda ulusal ve uluslar arası mekanizmalar “*insan hakları*” na yeni bir boyut kazandırarak, kadınların insan haklarının korunmasını kurumsal anlamda yerleşik bir politika haline gelmesinde aracı kuruluşları oluşturmuştur. Devlet çatısı altında bu kurumlar, aynı zamanda erkek egemen değerlerle çatışma halinde ve devlete rağmen çalışmaktadır (Acuner, 2002: 126). Dolayısıyla, ataerkil yerleşik kabulleri kabul etmeyen taraf veya tarafların bulunduğu, bunların da devlet içindeki güç dengelerinde yer tutabildikleri, yürütme ve yasama iradesine yansatabildikleri görülmüştür (Işık, 2002: 60). Ulusal ve uluslar arası desteklerin ve bir kadın sorunları genel müdürlüğünün oluşması ile birlikte Türkiye’de kadınların yaşamlarını iyileştirme ve onları güçlendirme yönünde pek çok proje uygulamaya konulmuştur. Erkek egemen toplumda eşitlik, onları dönüştürmek için yeterli değildir. Cinsiyet rollerindeki dönüşümü gerçekleştirmek için kadınların stratejik taleplerini içeren projeler, uluslar arası sözleşmelerin de etkisiyle politik gündeme oturmuştur.

Uluslar arası kuruluşlar gerçekleştirilen projelerin maddi desteklerini sağlamada önemli bir paya sahiptir. Birleşmiş Milletler’ in çeşitli alt kuruluşları (UNDP, UNICEF, FAO gibi), Dünya Bankası, Avrupa Birliği Konseyi başta gelenlerdir. Bu kuruluşlar projelerin maddi desteğini sağlamak yanında projelerin hangi konular üzerine odaklanacağını da belirlemektedir (Kümbetoğlu, 2002: 165). Örneğin 1996 yılında İstanbul’da toplanan Habitat II Zirvesi, yerel yönetimlerin sorumluluk alanlarını belirlemiştir. Bu bağlamda Türkiye Ulusal Rapor ve Eylem Planı kadınların ev içinde ve kent yaşamında konumunun güçlendirilmesi başlığı altında, kadın meselesini yerel yönetimlerin sorumluluk alanları arasına almakta ve çözüm stratejisi olarak, kadın sivil toplum kuruluşları ile yerel yönetimlerin işbirliğini önermektedir (Ecevit, 2001: 236- 237). Böylelikle bu amaca yönelik faaliyetler, geçmiştekenden

farklı olarak, taleplerin tabana göre belirlendiği, gücünü kadınlardan alan çeşitli toplumsal kesimlerin katılımına olanak veren bir alanda yoğunlaştırılmıştır.

2006'da Türkiye'de düzenlenen I.Uluslararası Kadın Çalışmaları Konferansı çerçevesinde Avrupa Birliğinin Kadının Sosyo- Ekonomik Gelişmesine Etkileri ana temalı konferansta, AB'deki kadının önündeki zorluklar, Türk kadının statüsü ve zorlukları, cinsiyet eşitsizliği gibi konular tartışıldı. Eylem planı oluşturma yolunda önemli adımlar atıldı. Kadın Erkek Eşitliği Komisyonunun kurulması, Kadın Sorunları Genel Müdürlüğünün güçlendirilmesi, resmi ve sivil kuruluşlar arasında koordinasyonun sağlanması, yerel örgütlenmelerin iller bazında yoğunlaştırılması yönünde önerilerde bulunulmuştur (Kırselioğlu, 2006: 185- 186).

Elbette burada dış dinamiklerin yanında kentsel demokrasi tartışmaları, yerel yönetimler ve sivil toplum ilişkisinin kurulması gerektiğine duyulan inanç ve bu yönde başlayan hareket, sorunların yerel yönetimlerin tek başına çözemeyeceği kadar karmaşık bir hale gelmesi ve çok aktörlülüğe duyulan gereksinim de önemli unsurlardır (Ecevit, 2001: 228). Katılımcı mekanizmaları içeren ve yerel ortaklıklara dayalı bir yönetim anlayışı bazı yerel yönetimlerce benimsenmiş ve çözüme yönelik projeler hayata geçirilmiştir (Kadınların kendilerini ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan yetiştirebilecekleri eğitim, kültür ve rehberlik merkezleri vb.). Bu tür ortak projeler ve çalışmalarda tarafların rolleri projeden projeye değişmekle birlikte projeyi hazırlayan ve sunan taraf genellikle kadın örgütleri olmuştur. Fakat projeler genelde konularla sınırlı olduğundan işbirlikleri kısa süreli olmuş ve geniş bir alana yayılamamıştır. Bunun yanında belediyeler kadına yönelik projelerin hayata geçirilmesinde feminist örgütlerle aynı ilgi ve sorumluluk düzeyine sahip olmamıştır. Belediyelerin bu konudaki inisiyatifleri, yerel seçimlerde iş başına gelen belediye yönetimlerine göre değişmiş ve genellikle gelecek vaat etmeyen sonuçlar ortaya çıkmıştır (Ecevit, 2001: 245- 249). Dönem dönem kesintiye uğrayan, birçoğu teoride kalan ve ancak dış güçlerin takibi ve talebi sonucunda uygulanabilen projeler, tam olarak amacına ulaşmasa da kadının görünür kılınması ve gündeme getirilmesinde önemli bir etkidir. Zira kamu politikalarına kadın bakış açısını kazandıran ve karar mekanizmalarında kadına da yer açan süreçte projeler ve bu doğrultudaki girişimler,

kadın sivil toplum örgütleriyle merkezi ve/veya yerel yönetimleri birbirini besleyen bir işbirliğine götürmüştür.

Feminist hareketin kurumsallaşmasında önemli adımlardan biri de üniversiteler aracılığıyla gerçekleşmiştir. Diğer bölümlerde bahsedildiği gibi Türkiye’de feminist hareketin gelişmesinde, çeviri faaliyetleriyle cinsiyet ayrımcılığına ilgi duyan bilim kadınlarının etkisi büyüktür. Kadınların gündelik yaşamında hızlı ve kalıcı çözümler bulmak isteyen feminist teori, ataerkil yaşam, değer ve bilgileri sorgulamak yoluna gitmiştir. Akademisyen kadınlar sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde feminist eleştiriyi ve kadın bakış açısını kullanarak çalışmalar yapmışlardır. Böylelikle cinsiyeti, toplumsal ilişkileri düzenleyen temel kategoriden biri olarak bütün disiplinlerin gündemine sokmayı başarmışlardır.

Kadın sorunları konusunda bilginin azlığı, görünmez kılınmış olması ve bu bilgi türünün ortaya çıkarılması ihtiyacını duyan akademi içinden ve dışından kadınların uğraşlarıyla kadın konusu akademiye taşındı. Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi (KASAUM) ‘nin ilki 1989 yılında İstanbul Üniversitesi bünyesinde kuruldu. Kurulan ilk merkez amacı “ülkede kadınların hukuk, eğitim, sağlık, kültür, ekonomi, çalışma ve siyaset alanlarında var olan sorunlarına ilişkin bilimsel araştırma ve projeler yapmak ve bunların uygulanmasını sağlamak” olarak belirlendi. Üniversitelerdeki kadın çalışmaları 1990’larda hızlı bir çoğalma yaşadı. Bugün 14 üniversitede kadın araştırmaları bölümü vardır (Özcan, 2006: 169).

Bu merkezler bilimsel çalışmaların yanında, hazırlanan projeler ve kampanyalar yoluyla toplumla da iletişim halindedir. Örneğin İstanbul Üniversitesi Kadın Araştırmaları Merkezi, Medeni Kanun değişikliği kampanyasında koordinasyon merkezi gibi çalışmıştır. Yine bu merkezler kadına yönelik şiddet, kadın bilinci, göç ve kadın, kadın istihdamı ve iş yerindeki önemi gibi konularda yürütülen eğitim programları ve projeler ile önemli açılımlar getirmektedir (Kerestecioğlu, 2004: 86). Merkezlerin çalışmalarına genel olarak bakıldığında; hedef kitle olarak belirledikleri öğrenciler, kadın kuruluşları, meslek örgütleri, siyasi partiler, sendikalar, kamu kuruluşları, belediyeler, bu gruplara yönelik cinsiyet duyarlılığı kazandırmak amaçlı

atölye çalışmaları, ulusal ve uluslar arası düzeyde panel, konferans, seminer çalışmaları, eğitim materyalleri oluşturma, kadın çalışmaları alanında bilginin açığa çıkarılması ve yaygınlaştırılması amacıyla araştırmalar yapmak, yayınlar çıkarmak, kadınlara yönelik çeşitli nitelikte kurslar düzenlemek (Özcan, 2006: 170) gibi aktiviteler sıralanabilir.

1990 yılında açılan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi de kadın tarihine sahip çıkan ve kadının görünür kılınmak isteyen feminist araştırmacıların çabaları neticesinde kurulmuştur. Kütüphane, bir yandan kadınların mücadele tarihini bir yandan da kadınların karşı karşıya kaldıkları baskıların belgelerini toplamaktadır. Var olan mekanizmalar içerisinde yer alarak, kadın sorunlarına çözümler bulunmaya çalışılmıştır (Çımrın, 2006: 149). Projeler çerçevesinde kütüphane, pek çok kişi ve kurum tarafından tanınmış ve bir gönüllü ağı oluşturulmuştur. Türkiye’de feminist hareketin belleğini oluşturmak amacıyla hareket eden kütüphane, aynı zamanda tüm kadınların seslerinin toplandığı yerdir (Mardin, 2002: 188). Her kesimden kadının yapıp etmelerinin belgelerle tek çatı altında toplanması, bir anlamda farklılıkların bilinci ve kabulüyle birçok iş üretilebileceğinin göstergesidir.

III. YASAL KAZANIMLAR

“Doğal olmayanın yalnızca alışılmış olmayan anlamına geldiği, alışılmış olan her şeyin de doğal gözüktüğü bir gerçektir. Kadınların erkeklere bağımlı olmaları evrensel bir gelenek olunca da, bu gelenekten herhangi bir uzaklaşmanın doğaya aykırı gibi gözükmekten daha doğal bir şey olamaz” (J. S. Mill’ den Aktaran Berktaş, 2003: 42).

1948 ‘de kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, insan haklarını geniş bir biçimde tanımlar ve tüm insanların insanlık onuruna saygı gösterilen bir dünya vizyonunu temsil eder. Ne var ki, genel ilkelerin kadınlar açısından yeterli koruma sağlamaması neticesinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1979 yılında Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi’ ni (CEDAW) kabul etti. Kadınlara karşı ayrımcılığı yasaklayan sözleşme, esas olarak “ayrımcılık yapmama” ilkesini benimsemekte, ancak bu hukuksal normu kadınlar açısından geliştirmektedir. Sözleşme, kadına ve erkeğe eşit muameleyi içeren ve genellikle erkeğe yapılan muameleyi ölçüt olarak alan cinsiyet açısından nötr bir yaklaşımın ötesine geçerek kadınlara yönelik ayrımcılığa yanıt veren bir hukuksal yaklaşıma sahiptir. Kadınlara karşı ayrımcılığın kapsamlı ve sistemli niteliğini ortaya koymas ve ayrımcılığın “her türlü biçimi”nden söz ederek kadın-erkek eşitsizliğinin toplumsal nedenlerinin de dikkate alınması gerektiğine dikkat çekerek, ayrımcılığın özel niteliğine ve farklılığına yanıt vermektedir (Berktaş, 2003: 47- 48). Cinsiyete dayalı taraflılığın ve ayrımcılığın uluslar arası kuruluşlar tarafından ayıklanması, kadın türünün görünür kılınması açısından olumlu bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Ancak, hemen her yerde sistematik cinsiyet ayrımcılığına maruz kalan kadın haklarının yine doğası gereği eril bir yapıya sahip kuruluşlar tarafından tanımlanması ve belirlenmesi, “neden ve ne kadar?” sorusunu akla getirmektedir.

Türkiye’de 1980’lerin ilk yarısında “bilinç yükseltme” olarak başlayan feminist hareket, uluslar arası sözleşmelerin etkisiyle 1987’deki Dayağa Karşı Dayanışma Kampanyası ile birlikte, sokağa inen hareketlilik kazanmış, 1990’lı yıllardan bu yana

kendi kurumlarını oluşturan ve kamu politikalarına sızmaya başlayan (gender mainstreaming) “*proje feminizmi*” dönemi yaşanmaktadır. Kurumsallaşmayla birlikte geniş bir alana yayılan feminist hareket, belli konular etrafında odaklanan, çoğu birbirinden bağımsız feminist grupların çoğalmasıyla yatay ve dikey anlamda yaygınlaşmıştır. Cinsiyete dayalı kamu politikalar, geleneksel rollerin ve kalıpların aşınmasında yasal zemini besleyen aktörlerden biri olmuştur. Bunun yanında feminist hareket, eşgüdümsel çalışmalarla Aileyi Koruma Kanunu, yeni Medeni Kanun, değişikliklerle Türk Ceza Kanunu, İş ve Sosyal Güvenlik Kanunları ve birçok alanda kadın lehine yasal düzenlemelerle kazanımları kalıcılaştırmak ve uygulanırılığını takip etmek yolunda önemli bir mesafeyi almıştır.

Önemli yasal düzenlemelerden 4320 sayılı Aileyi Koruma Kanunu, 1998 yılında yürürlüğe girmiştir. Anayasa'nın 41 inci maddesinde yer alan “*Devlet ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar*” hükmü de göz önüne alınarak aile içi şiddetten mağdur olan kadın ve çocukları koruyucu yasal tedbirlerin alınması zorunluluğu ortaya çıkmıştır (http://www.kadinininsanhaklari.org/4320_sayili_kanun_php). Bu itibarla 4320 sayılı kanunun birinci maddesi “*eşlerden birinin veya çocukların veya aynı çatı altında yaşayan aile bireylerinden birinin aile içi şiddete maruz kaldığı*” durumlarda alınacak tedbirleri belirlemektedir. Yasaya göre, şikayetin mutlaka mağdur tarafından yapılması zorunluluğu gerekmemektedir yani ihbar mümkündür. Mahkeme şikayeti haklı bulunduğunda, şiddet uygulayan taraf altı ay evden uzaklaştırılabilir; karara uymadığı takdirde kusurlu eş üç aydan altı aya kadar tutuklanabilir. Bu süre zarfında mağdurların yaşam düzeyi göz önüne alınarak tedbir nafakası hükmedilir. Ayrıca bu madde çerçevesinde mahkemelere yapılan başvurularda “*kadına mali külfet getirmemesi*” amacıyla harç alınmamaktadır. Burada, toplumsal ve ekonomik olarak kadın ve erkek arasında farklı bir güç ilişkisi olduğu ve bu ilişkide mağdur olanın korunması gerektiği kabul edilmektedir (Berktaş, 2003: 54). Kadınlara ve çocuklara yönelik aile içi şiddeti önlemek amacıyla bu kanun, özel alana devlet müdahalesine, uluslararası sözleşmelerin ve yurt içindeki feminist hareketin olumlu etkisine bir örnektir. Bunun yanında, kadına yönelik şiddete karşı alınan tedbirlerin aileyi koruma

kanunu ad› alt›nda düzenlenmesi eril yapının korunmasının kadına rağmen önceliğini göstermektedir.

Bu kanunun etkin bir biçimde uygulanabilmesi için toplumun kanun hakkında bilinçlendirilmesi ve özellikle şiddete uğrayan kadınların ilk başvuru yerlerinden biri olan karakollardan çalışanların ve hakimlerin eğitilmesi için barolar ve kadın örgütler ortaklaşa projeler üretmiş ve üretmektedirler (Kerestecioğlu, 2004: 80). Kad›n sivil toplum kuruluşları yasa tasarılarının oluşmasında diğer kuruluş ve gruplarla işbirliği içerisinde olmuş ve özellikle Kadın Danışma Merkezleri aracılığıyla kad›nlar yeni yasal haklar› konusunda bilgilendirilmiştir. Yerel düzeyde ve kısa süreli de olsa yasal düzenleme ve değişikliklerin kadın sivil toplum kuruluşları tarafından takip edilmesi, kadınların vatandaşlık bilinçlerinin gelişimi açısından sevindiricidir.

1990’larda kad›n›n toplumsal konumunu iyileştirmeye yönelik en önemli mevzuat değişikliği kuşkusuz yeni Medeni Kanun’un yürürlüğe girmesidir. Aslında Medeni Kanun değişikliğine ilişkin talepler değişiklik önerileri ve tasarılarla son elli yılda Türkiye’nin gündemindedir. Adalet Bakanlığı 1951 yılında kurduğu bir komisyonla Medeni Kanun’da değişiklik çalışmalarına girmiş ve ilk olarak 1971’de Türk Medeni Kanunu Ön Tasarısı hazırlanmıştı. 1984’te ikinci ön tasarı hazırlanmıştı ve son olarak 1994’te kurulan komisyon tarafından hazırlanan Türk Medeni Kanunu Ön Tasarısı 1998’de kamuoyuna açıklanmıştı. Bunlardan sadece 1998 tarihli tasarıda, eşlerin eşit haklara sahip olmaları ilkesi göz önünde tutularak, 1985’te imzalanan CEDAW (Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi)’dan kaynaklanan taahhütler yerine getirilmiştir (Moroğlu, 1998: 305). Söz konusu tasarıyla gerçekleşen değişimlerle; kadının çalışmasını kocanın iznine bağlayan 159. madde Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiş; 1997 yılında kad›n›n kocas›n›n soyadıyla birlikte kendi soyadını da taşıyabilmesi düzenlemesi getirilmiş; “bakire”, “dul”, “boşanmış” gibi tanımların nüfus kağıtlarında yer alması uygulaması kaldırılmış ve Anayasa Mahkemesi kararıyla zina suç olmaktan çıkarılmıştır (Kerestecioğlu, 2004: 81).

Medeni Kanun'un dilini ve felsefesini değiştirmeye yönelik 1994'te başlayan Medeni Kanun Değişiklik Tasarısı alışmaları, 1 Ocak 2002'de Yeni Medeni Kanun olarak yürürlüğe girmiştir. Değişikliklerin önemli bir kısmı aile hukuku alanında ve özellikle kad>n- erkek eşitliğini zedeleyen hükümlerde yapılmıştır. Bu değişiklikler şöyle sıralanabilir: Eski kanunda aile reisliği kurumu vardı ve aile reisi koca idi. Yeni Medeni Kanun ile aile reisliği kaldırılmış ve eşlerin evlilik birliğini beraberce yönetecekleri düzenlemiştir. Evlilik birliğini temsil yetkisi eşlerin her ikisine birlikte verilmiştir. Erkeğin ikametgah adresini esas alan hüküm kad>n-erkek eşitliği lehine yeniden düzenlenmiştir. Evlenme yaşı kad>n ve erkek için eşitlenerek yükseltilmiştir. Eşler velayeti birlikte kullanacaklar, anlaşmazlık halinde hakim kararı geçerli olacaktır. Eşler, birliğin giderlerine gleri oranında emek ve mal varlıklarıyla katkırlar. Ortak konutun seçimi ve konutla ilgili işlem yetkisi kad>n-erkek eşitliğine dayalıdır. Eşler evlenirken, evlilik birliğinin kurulmasından sonra edinilmiş mallar evliliğin sona ermesiyle eşit olarak paylaşılır, kişisel mallar sahiplerinde kalır. (Gürcan ve zdoğan, 2006: 54- 55). Bu konuda eski yasa, kad>n aleyhine sonuçlar doğurmakta, kad>nın yoksullaşmasına ve servetin erkeğin elinde toplanmasına neden olmaktadır. "*Edinilmiş mallara katılma*" yasal mal rejimi ile boşanma sonrasında kad>n mağduriyeti kısmen de olsa azaltılmak istenmiştir.

Ancak bu yeni rejim ile 1 Ocak 2002 yılından önce evlenmiş olan kad>nlar yararlanma dışı bırakılmıştır. Bunun zerine Mor atı Kad>n Sığmağı Vakfı diğer kad>n kuruluşları ile birlikte *Ekonomik şiddete Hayır* kampanyası başlatmış ve bu konuda yüz bin imza toplanmıştır. Bu kanunla Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ilk kez *kad>n>n görünmeyen ev içi emeği* görünür hale gelmiştir. Eşlerden birinin haberi olmadan diğerinin oturulan evi satması veya kira sözleşmesini feshetmesini engellemek mümkün olmuştur (Arın, 2004: 70). Bu madde de sahip olunan ekonomik ve toplumsal g ayrımında zayıf olan kad>n destekleme anlayışının bir ürünüdür.

Medeni Kanun'un yıllardır eleştirilen erkek egemen yapısına sınır getirilmesinde kad>n kuruluşlarının büyük katkısı olmuştur. İstanbul Üniversitesi Kad>n Araştırmaları Merkezi'nin koordinasyonunda, 1993 yılında 119 bin kad>nın imzasının yer aldığı dilekçe kampanyasının yanı sıra, 126 kad>n grubunun gerçekleştirdiği

toplantılar, medya, faks kampanyaları, açıklamalar, bildirimler, kanunun görüşüldüğü meclis komisyonu, TBMM başkanlığı ve siyasi parti temsilcilerine ziyaretler, birebir görüşmeler ve Türkiye'nin bütün bölgelerinde yürüttüğü etkinlikler; kadınların aile içindeki yasal statüsünde köklü değişiklikler yapan yeni Medeni Kanun'un sonuca ulaşmasında çok önemli rol oynamıştır (Kerestecioğlu, 2004: 81). Özellikle hukukçu kadınlar ve kadınlara hukuki danışmanlık yapan kadın danışma merkezleri süreci adım adım takip etmiş, kamuoyunda baskı oluşturarak konunun gündemde kalmasında büyük rol oynamışlardır.

Ceza Kanunu tasarısına yönelik oluşturulan TCK Kadın Çalışma Grubu, 2003'ten itibaren 26 kadın örgütünü de içine alarak TCK Kadın Platformuna dönüşmüştür. Özellikle "töre" ve "namus" cinayetleri bağlamında kamuoyunun gündeminde olan platformun çalışmaları sonucunda tasarıda sağlanan değişiklikler şöyledir: "*topluma karşı suçlar*" kapsamında düzenlenen "*cinsel suçlar*", "*kişilere karşı suçlar*" kapsamına alındı. Kadınların bedenlerine müdahale yoluyla işlenen suçların cezalandırılması, "*genel ahlak*", "*aile ve toplum düzeni*" gibi kadınların bireyselliğini yok sayan değerlerle değil, kadını bağımsız bir özne olarak gören ve onun bedensel ve cinsel bütünlüğünü gözetken bir anlayışla gerekçelendirilmektedir (Kerestecioğlu, 2004: 87).

Tecavüzün tanımı uluslararası standartları kapsayacak şekilde genişletildi. İşkence amacıyla tecavüz eden failin, işkence ve tecavüz suçlarından ayrı ayrı ceza alması sağlandı. Evlilik içi tecavüz ilk kez suç olarak yasaya girdi. Kadın evli ise kaçırılan faile daha fazla ceza verilmesi ya da bakire olmayan kadının uğradığı cinsel tecavüzün daha hafif bir suç sayılması gibi tasarının ilk halinde var olan, kadınlar arasında ataerkil zihniyete dayalı ayrımcılık yapan maddeler değiştirilmiştir. Tecavüz failinin mağdur kadınla evlenmesi halinde cezanın ertelenmesine ilişkin hüküm yasadan çıkarıldı. İşyerinde cinsel taciz, "*hiyerarşi veya hizmet ilişkisinden kaynaklanan nüfuzun kötüye kullanılması*" ağırlaştırıcı neden sayılarak ceza yasasına girdi. Yine yapılan değişikliklerle namus saikiyle işlenen cinayetlerin faillerinin haksız tahrik ile ceza indiriminden yararlanması hükmü kaldırılmıştır (Kerestecioğlu, 2004: 88- 89).

Kadınları ikincileştiren bakış açısına sahip maddelerin kaldırılması ile kadınların bireyselleşme sürecinde önemli adımlar atılmış ve yasaya hakim olan *ataerkil dil* büyük oranda törpülenmiştir. Bu gelişmenin yaşanmasında, uluslar arası sözleşmelerden doğan yükümlülükler etkili olmakla birlikte, 1980'lerden itibaren gelişen feminist bilincin önemli payı vardır. Kadın kuruluşları, barolar, sendikalar›n kadın haklar› komisyonlar›, siyasi partilerin kadın milletvekilleri, KSSGM, bilim adamlar› hatta tek tek kadınlar, bu yasanın, toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde yapılabilmesi için yoğun emek harcadılar.

Halen yürürlükte olan 1982 Anayasas›nın 10. Maddesinde yer alan "*cinsiyet*" kelimesiyle kadınlarla erkeklerin kanun önünde eşitliği güvence altına alınır. Ancak Türkiye'deki uygulamalar, kadınların erkeklerle kanun önünde eşit olmalarının, yeterli olmadığını ortaya koymaktadır. Böylece, kadın örgütleri tarafından "*olumlu/pozitif ayrımcılık*" kavramı gündeme geldi. Olumlu ayrımcılık, kadınların gerçekten bir hak ve fırsat eşitliğine sahip olabilmesi, toplumda erkeklerle eşit konuma gelebilmesi için, bugüne kadar yapılmış haksızlıkların etkisini telafi edecek *destek ve teşviklerin uygulanması* anlamına gelir (<http://www.bianet.org/> Anayasa'nın 10_ Maddesi Değişsin.htm). Bu talepler doğrultusunda onaylanan anayasa değişikliği, "*pozitif ayrımcılık*" kavramına yer vermese de "*devlet kadın-erkek eşitliğinin uygulanmada sağlanması için önlem alacak*" demektedir. Başlangıç koşullarındaki eşitsizliği göz ardı etmeyen "*pozitif ayrımcılık*" ilkesinin benimsenmesi hayati önemdedir ve kadın örgütleri bu yöndeki taleplerini sürdürmektedir (Kerestecioğlu, 2004: 90- 91).

2000'li yıllarda kadınları ilgilendiren bir başka yasal düzenleme, iş ve sosyal güvenlik kanunlarında yapılan düzenlemelerdir. Bu yasalar ile çalışma yaşamında kadın-erkek eşitliğinin sağlanması ve kadın çalışanların haklarının korunması konusunda ilerlemeler kaydedilmiştir. Devlet Memurlar› Kanunu'na göre istihdam edilen kadın memurların doğum öncesi ve sonrası toplam 16 hafta ücretli izin ve bir yıl ücretsiz izin hakları vardır. Hamile ve doğum yapan kadınlar analık sigortası kapsamında sağlık yardımı almaktadır (Gürcan ve Özdoğan, 2006: 56).

Birçok alandaki yasal düzenlemelere rağmen Türkiye’de kadının konumuna ilişkin çok fazla sorun alanı varlığını sürdürmektedir. Daha önceki yıllardan farklı olarak sorunlar› dillendiren, görünür klan feminist hareket, 1990’lardaki kurumsallaşma ve 2000’lerde yaygın olarak karar organlarını etkileme ve dönüştürme mekanizmalarıyla gidişata müdahale noktasında aktif bir rol oynamıştır. Yasal düzenlemelerin takibi ve kadın lehine eleştirisi noktasında kadın platformlar›, yerel feminizme canlılık kazandırmıştır. Yine, kadın platformları uluslar arası sözleşmelerden doğan yükümlülüklerin yasal düzenlemelerde yerine getirilip getirilmediğini takip ederek denetim mekanizması görevini görmüştür.

IV. SİVİL TOPLUM EKSENİNDE KADIN SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLENMELERİ

Sivil toplum kavramı son yıllarda en fazla ön plana çıkan ve en fazla itibar kazanan kavramlardan biridir. Yüklenmiş olduğu pozitif anlamla, toplumların gelişmişliği ve demokratikliğini gösteren bir ölçüttür adeta. Gerek ulusal gerekse uluslar arası düzeyde demokratik yaşam için olmazsa olmaz bir öneme sahiptir. Devlet karşısında bireyin varlık alanı ve topluma müdahalesidir. Diğer taraftan kendisine atfedilen sınırları ve kimlikleri sorgulayan feminizm, kadını ötekileştiren erkek merkezli örüntüye alternatif bakış açıları sunmaktadır. Bu çerçevede cinsiyete dayalı her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması ekseninde baskı mekanizması oluşturan feminist örgütlenmeler sivil toplum kuruluşu olarak değerlendirilebilir.

Devlet inisiyatifi altında olmayan, halk inisiyatiflerini ifade etmek üzere kullanılan sivil toplum kavramı, ideolojik toplumdan farklı olarak bireylerin herhangi bir zorlamaya maruz kalmaksızın, grupların her tür amaç için örgütlenebildikleri ve kendi aralarında anlaşarak oluşturdukları ortak yaşam alanını ifade eder (Çaha, 2003b: 24).

Sivil toplumun gelişmesi, beş temel önkoşulun gerçekleşmesine bağlıdır: “Toplumsal farklılaşma”, “toplumsal örgütlenme”, “gönüllü birliktelik”, “toplumsal düzeyde otonomleşme” ve “baskı mekanizması oluşturma”. Sivil toplumun gelişimi öncelikle toplumsal düzeydeki farklılaşma ile olur. Toplum yaşamındaki etnik, kültürel, dinsel, ideolojik, ekonomik bazda veya cinsiyet bazında farklılaşmalar karşılıklı bağımlılık ve dayanışmayı doğurur. Hem yasal hem de sosyolojik bazda farklılıkların manipüle edecek tarzda örgütlülük sivil toplumun varlığı açısından kaçınılmaz bir zorunluluktur. Örgütlenme var olan düşünsel ya da kültürel birikimlerin kaçınılmaz bir sonucudur. Sivil toplumun gelişimi gönüllü birliktelik etrafında gelişir. Bireyin kendi rızasıyla kendisi için meşru bir hak olarak gördüğü her türlü örgütlülük bir sivil toplum oluşumudur. Sivil toplumun gelişimi için diğer bir koşul ise, sosyal grupların, devletin yönlendirmesine maruz kalmaksızın kendi

politikalar›n› özgürce belirleyebilme inisiyatifidir. Aksi bir örgütlenme devlet resmi ideolojisinin hizmetinde olacaktır. Sivil toplumun gelişiminde son şart, üyelerinin çıkar, hak ve özgürlüklerinin korunması için örgütlerin baskı grubu niteliği görerek demokratik yoldan bask› mekanizmalar›na yönelmesidir (Çaha, 2003a: 60- 64). Sivil toplum kuruluşları farklı ses ve taleplerin meşru bir zeminde görünür k›l›nmas›n› sağlayarak, alternatif bakış açılarıyla demokrasinin can damarını oluşturur.

Sivil toplum ekonomik veya siyasi iktidar› ele geçirme hedefiyle belirlenmemiş, değer yönelimli, gönüllü, katı örgütsel yapılar şeklinde olmayan bir takım örgütlemelerin ve toplumsal hareketlerin içinde yer aldığı toplumsal ilişkiler yumağıdır. Bu formülasyonla sivil toplum iktidar düzenini ve onun payandalarını insani değerler ve yurttaşlık değerleri açısından sorgulayan, eleştiren, aşmaya yönelik özü itibariyle muhalif hareketlerin de içinde yer aldığı bir faaliyet sahasıdır (Köker, 2004: 99). Şu halde, çağdaş bir çoğulcu toplumda, sivil toplum kuruluşları ancak çok sayıda olursa, toplumun her üyesinin de çeşitli çıkar ve ilgilerine göre çok sayıda örgüte girmesiyle iç içe şebekeler oluşursa, demokratik dengeler sağlanır ve kamu yararı gerçekleşir (Tunçay, 2003: 11). Karar alma süreçlerine katılma olanağı sağlayan, demokrasinin asli unsuru, en temel bileşeni sivil toplum kuruluşları, demokrasiye geçiş sürecinin motor gücü olarak kabul edilir (Erözden, 2004: 62).

Türkiye’de 1980’li yıllardan sonra sivil toplum, bireyin veya topluluklar›n devlete karşı konumlarının güçlendirilmesi ve özgürlüklerinin art›lmas› talepleriyle gündeme geldi. Sivil toplum, ilk etapta 12 Eylül askeri yönetiminin kendini her düzeyde hissettiren ve hayatın her alanını düzenleme iddiası taşıyan devletine karşı birey ve cemaatlerin ihtiyaçlar›n›, özlemlerini ifade etmenin bir yolu oldu (Aktay, 2003: 57). Bireysel özgürlük, s›n›rl› devlet, serbest piyasa ekonomisi gibi temalar›n politik söyleme dönüştüğü bu dönemde, gerçekte farklı arayışları bulunan sosyal gruplar baz›nda ciddi bir k›p›rdanmaya şahit olundu. “*Hak*” kavram› önemli bir kavram olarak Türk toplumunun gündemine girmeye başladı (Çaha, 2003: 11). Kadın hakları, dini haklar, eğitim hakları, siyasal haklar, çevre hakları gibi hak talepleri bir yandan yay›l›rken; bir yandan da bu talepleri sokaklara, kitap, gazete ve dergilere, medyaya taşıyan bir sivil toplum girişimi görülmeye başlandı.

Feminizm, 12 Eylül askeri müdahalesini takip eden dönemde Türkiye’de gelişen ilk ve orijinal hareket olarak ön plana çıktı. Bu dönemde sol hareket içinden gelen kentli, orta sınıf eğitilmiş kadınlar kendileri hakkında konuşmaya, tartışmaya ve ikinciliklerini keşfetmeye başlamışlardı. Kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliğini sorgulamaları ve bu noktadan talepler geliştirmeleri, kadınları eyleme geçirmiştir. 1980’lerin başından itibaren bilinç yükseltme toplantıları ve tartışmalarla yeni bir oluşumu teşkil eden feminist kadınlar, birkaç yıl sonra kamusal platformda siyasal eylemlere yönelmiş ve seslerini duyurmaya başlamışlardır. 1980 sonrası feminist hareketin öncelikli hedefi kadına yönelik şiddeti görünür kılmak ve bunu toplumun gündemine taşımaktır. İlk kez 1986 yılında uluslararası gelişmelere paralel olarak, “*Kadına Karşı Her Türü Ayrımcılığı Kaldırma*” amacıyla başlatılan dilekçe kampanyasını bir dizi kampanya ve eylem takip etmiştir. Sokak eylemleri, protestolar, dilekçe kampanyaları ve değişik yayınlarıyla sesini duyuran feminist kadınlar toplumda büyük yankı uyandırmıştır. *Yeni ve farklı* söylemleriyle *otonom* bir yapı oluşturan feminist kadın grupları, kadın konusunu ve kadın bakış açısını birçok kesimin gündemine sokmuşlardır.

Kadınların ikincilikten kurtulması için aile, hukuk, sağlık, eğitim, siyaset vb. her alanda yeni düzenlemeler yapılması ve kadın-erkek eşitliğinin ötesinde kadın özel alanda yalnız bırakan ezilme ve baskı ilişkisinin de değiştirilmesi gerektiği ifade edilmekteydi (Çubukçu, 2004a: 72). 1980’li yılların feminist protestosu kendi içinden ya da etkisiyle doğan dernek, vakıf, şirket vb. her türlü oluşumla, alternatif model, kural ya da yaklaşım getirerek kamu politikalarının içine sızmayı başardı. Feminist bilincin etkili olduğu bu yapılar, kimi zaman bağımsız kadın örgütlenmesi biçiminde, kimi zaman da üniversite, sendika, meslek örgütü gibi karma yapılar içinde özerk bir birim ya da merkez biçiminde ortaya çıktı. Ulusal ya da uluslararası ölçekli kadın örgütleriyle de yakın bir işbirliği ve dayanışma ilişkisi içinde olan ve her alanda çalışmalar yapan kadın sivil toplum kuruluşları, Türkiye’de kadınların önemli bir “*sivil güç*” olduğunun işaretidir (Çubukçu, 2004b: 99).

1980'lerde ideolojik birikim oluşturma ve politik protesto niteliğinin öne çıktığı feminist hareket, 1990'lı yıllarda kendi kurumlarını yaratmaya başladı. İlk on yılda, büyük kentlerde eğitimli kadınların ve üniversite öğrencilerinin “özne”si olduğu feminist hareket, ikinci on yılda hem coğrafi hem de sosyolojik düzeyde yaygınlaşma eğilimi gösterdi. Bu gelişme iki düzeyde gerçekleşti: birincisi, devletin ve hukukun cinsiyetçi düzenlemelerini değiştirmeyi hedefleyen kurumlar; ikincisi, ataerkil kültür içindeki rol ve kalıpları dönüştürmeyi amaçlayan faaliyetler ve sivil toplum örgütleridir (Çubukçu, 2004b: 99). Kurumsallaşarak meşru bir zeminde süreklilik kazanan kadın sivil toplum kuruluşları (KA.DER, Ka-Mer, Uçan Süpürge, Kadın Hakları Uygulama Merkezleri, Mor Çat, TÜBAKKOM, ÇATOM, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi, Kadının İnsan Hakları- Yeni Çözümler Vakfı gibi) bir taraftan eğitim programlarıyla ikincil konumdaki kadının güçlenmesini sağlamış, diğer taraftan alternatif çözüm önerileriyle kadın bakış açısının kamu politikalarına sızmasını sağlamıştır. Yine KSSGM, başlangıçta feminist taleplere hitap etmese de daha sonraları kadın sivil toplum kuruluşlarıyla iletişime geçmiş ve bu yönde politikalar oluşturmuştur.

1990'lı yıllarda ortaya çıkan kadın STK' lar, kadının toplumdaki yerini ve durumunu sorgulayan ve değiştirmeyi amaçlayan çalışmalara yöneldiler. Bütün bu çalışmalar, etkili koordinasyon ve feminist bilinç toplumsal dokuya etki yapma olanağını ortaya çıkardı (Dicleli, 2003: 117). Aile içi şiddetin özel alan olmaktan çıkması, Medeni Kanun ve Türk Ceza Kanunu'ndaki kadın lehine değişiklikler, Ailenin Korunmasına Dair Kanun' un çıkarılması, diğer alanlarda kadının güçlendirilmesi ve ikincil konumdan kurtarılması girişimleri kadın sivil toplum kuruluşlarının başarılarına örnek verilebilir.

Özetle feministlerin sivil boyut taşıyan yeni politikalarının üç farklı alanda geliştiği görülür. Öncelikle karanlıkta kalan bazı kavramlar sorgulayarak kamuoyunun tartışmasına açtılar. Kürtaj, aile içi şiddet, evlilik içi tecavüz, ailedeki eşitsiz iş bölümü, cinsel taciz gibi konular kamuoyunda geniş bir tartışma gündemi buldu. İkinci olarak, feministler, Türk toplumundaki değerlerin ve anlam kodlarının içini boşaltarak onlara yeni anlamlar yüklemeye çalıştılar. Üçüncü olarak da,

feministler alternatif kurumlaşma yönündeki atılımla, resmi kurumlar ve hukuksal düzenlemeler üzerinde etkili olmuşlardır (Çaha, 1996: 213- 214). Kadın sığınakları, kadın danışma merkezleri, kadın kütüphanesi, üniversitelerdeki kadın sorunları araştırmaları ve uygulama merkezleri vb. kurumların yanı sıra siyasal parti programlarında kadınlara geniş yer verilmiş ve hukuksal çerçevede kadın lehine değişikliklere gidilmiştir. Bu çerçevede feministler, resmi kurum ve hukuksal düzenlemeler üzerinde bir baskı mekanizması geliştirmiş oldular.

1990'lı yıllarda kendi kurumlarını oluşturmaya başlayan feminizm, çeşitli alanlarda faaliyet gösteren kadın sivil toplum kuruluşları ile, devlet ve yurttaş kadın arasında iletişimin sağlanmasında büyük rol oynamıştır. Evrensel değerler ve yerel ihtiyaçlar ekseninde kurulan, birçok kadın sivil toplum kuruluşu, kadının kadın bakış açısıyla kamusal alana çıkması paydasında birleşmektedirler.

Erkek egemenliğinin en kemikleştiği yer olan siyasal karar mekanizmalarında, kadın temsiliyetinin artırılması yönünde çalışmalar yapan KA-DER, kadın sorunun farklı alanlarda çalışan, yerel, ulusal ve uluslar arası ölçekte çok sayıda kadın örgütüyle işbirliği yaparak demokrasinin kadını da kapsayacak biçimde gelişmesinde önemli katkılar sağlamıştır. Şiddet yaşayan kadınlara destek olmak, ekonomi, hukuk, iş ve her türlü psikolojik alanda destek sağlayan Ka-Mer, kadınların güçlendirilmesi konusunda önemli bir sivil toplum kuruluşudur. Kadın grupları arasında köprü kurarak, yeni bir enerjinin ortaya çıkması amacıyla faaliyet gösteren Uçan Süpürge; şiddete maruz kalan kadınlara hukuki bilgilendirme ve destek sağlayan Kadın Hakları Uygulama Merkezleri; şiddete maruz kalan kadınlara hukuki, mesleki, psikolojik ve sosyal danışmanlık ve sığınma evi hizmeti sağlayan Mor Çatı Kadın Sığınma Vakfı; kadın tarihini görünmezlikten kurtarıp, gelecek kuşaklar için "bellek" oluşturmak amacıyla kurulan Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi ve kadınların özgür bireyler ve yurttaşlar olarak toplumsal ve siyasal hayata etkin ve yaygın katılımını desteklemek amacıyla kurulan Kadının İnsan Hakları –Yeni Çözümler Vakfı (Çubukçu, 2004b: 100- 117) ve daha bu amaçlar etrafında kurulan birçok kadın sivil toplum kuruluşları ataerkil yapı karşısında kadının bilinçlendirilmesine ve güçlendirilmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Türkiye’de feminist hareketin kazanımları, sivil toplum içinde örgütlenen kadınların, feminist bilinç alanı oluşturma ve bunun sonucunda toplum gündemini etkileme, kamu politikalarına sızarak toplumsal yapıyı dönüştürme şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Kadınlar, kadına yönelik şiddete karşı mücadele, ekonomi, siyaset, hukuki ve toplumsal alanda eşitlik ve görünürlük talepleriyle bir kamuoyu oluşturmuşlardır. Sokak eylemleri, imza kampanyaları, yayınları, projeleri ve kurumları ile görünürlük kazanmışlardır. Türkiye’nin imzaladığı uluslararası sözleşmelerden doğan yükümlülükleri takip etmesi neticesinde kadınlar, yasal düzenlemelerde ve kamu politikalarıyla etkilemede önemli bir sivil toplum unsurudurlar.